سُورج هوندي مُرجهايل

نجم عباسي

سورج ھوندي مرجھايل

(ھڙئي ڪھاڻيون اڻچپيل)

نجم عباسي

نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد، سنڌ.
1982ع

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جو ڇهون ڪتاب

ڇپائيندڙ : نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد، سنڌ.

ڇپيندڙ : غني جي پرنٽرس، هوم اسٽيڊ هال
ڇاڙهي حيدرآباد.

پهريون ايڊيشن : ڊسمبر 1982ع

قيمت : 15-00 رپيا

(سڀئي حق ۽ واسطا مصنف جا قائم)

SURIJ HUNDEY MURJHAYAL (stories) by NAJAM ABBASI. Published by New Fields Publications, Tando Wali Mohammed. Hyderabad Sind. Pakistan. First Edition December 1982.

پنهنجي طرفان

هن سال جي شروع ۾ اسان واعدو ڪيو هو ته انشاالله هر مهني هڪ ڪتاب شايع ڪنداسين. هن ڪتاب (نمبر ٣٦) جي شايع ٿيڻ سان اسين پنهنجي واعدي ۾ پوري طرح ڪامياب ٿيا آهيون. اهو سڀ ڪجهه الله تعاليٰ جي فضل و ڪرم، اديب دوستن ۽ پڙهندڙن جي سات جو نتيجو آهي. اسان کي خوشي آهي ته نه صرف پڙهندڙن پر گهڻن اديبن به اسان جي ان ڪوشش کي ساراهيو آهي ۽ اسان کي مبارڪن جا خط لکيا آهن ۽ اسان جي گهڻي همت افزائي ڪئي آهي. اگر اديب دوستن ۽ پڙهندڙن جو سات برقرار رهيو ته انشاالله ايندڙ سال (١٩٨٣ع) به هر مهيني هڪ ڪتاب شايع ڪنداسين. اهڙيءَ طرح ڊسمبر ١٩٨٣ع تائين اسان جي اداري جي ڪتابن جو تعداد ٤٨ تائين پهچي ويندو.

ڪافي پڙهندڙن کي اها شڪايت آهي ته سنڌي ڪتابن جي قيمت گهڻي هوندي آهي. (جيڪا ڪافي حد تائين صحيح پڻ آهي) اسين هت صرف پنهنجي اداري جي ڪتابن جي قيمت بابت به اکر لکنداسين ته اسان جي قيمت ٻين جي ڀيٽ ۾ نه صرف گهٽ هوندي آهي بلڪ اڇو ڪاغذ ۽ هر هڪ صفحي ۾ گهڻو مواد پڻ هوندو آهي. ان کان علاوه ٽائيٽل وغيره تي پڻ ڪافي محنت ۽ خرچ ٿيل هوندو آهي.

سنڌي ڪتابن جي قيمت جي گهڻي هجڻ جو وڏو اهم سبب گهٽ تعداد ۾ ڇپجڻ آهي اگر ٻن يا ٻن هزارن کان وڌيڪ تعداد ۾ ڇپجن ته گهٽ خرچ اچڻ ڪري قيمت گهٽ ٿي سگهي ٿي.

ادارو

نجم عباسيءَ جا اڄ تائين ڇپيل ڪتاب

١- طوفان جي تمنا (ٻه ڇاپا)	١٩٦٩
٢- پٿر تي ليڪو	١٩٧٣
٣- ڳاڙهو لالٽين (ٻه ڇاپا)	١٩٧٤
٤- جيڪي منهنجي من ۾ آهي	١٩٧٧
٥- ناچڻي	١٩٧٨
٦- ايڏو سور سهي	١٩٧٨
٧- مون پڙ ڳايو هو	١٩٧٩
٨- ڏنم اڻ ڏٺل	١٩٨٠
٩- رشتا ناتا	١٩٨١
١٠- اڪيلا نه آهيون	١٩٨٢

احمد شيخ:

سنڌ پرنٽنگ پريس جو مالڪ،
جلد سازيءَ جو ماهر،
زيب ادبي مرڪز جو روح روان،
جي ناليءَ،
جو
سنڌي ادب جو
خاموش ترين خذمتگار آهي.

منهنجو يارهون ڪتاب

هن کان اڳ واري منهنجي ڪهاڻين جي ڪتاب ”رشتا ناتا“ تي تبصرو ڪندي، قاضي خادم ڪهاڻي نويسيءَ جي سلسلي ۾ واقع نگاري (Factualism) جو نئون اصطلاح استعمال ڪيو آهي. واقع نگاري، حقيقت نگاري (Realism) کان الڳ آهي تہ واقع نگاريءَ ۾ اصل واقعي سان گڏ شهرن، ڳوٺن، رستن، بزارين، جاين ۽ ڪن حالتن ۾ ماڻهن جا نالا اصلي ڏنا وڃن ٿا. منهنجي هن ڪتاب جي ڪجھہ ڪهاڻين ۾ Factualism جو رنگ آهي.

دنيا جي ٽين ملڪن ۽ خاص ڪري ٽين دنيا جي ملڪن جون ڪي گهٽنائون، ذهن ۾ متحرڪا هڻي لڳنديون آهن ۽ دل ۾ ڏاڍي بي آرامي پيدا ڪنديون آهن ۽ انهن جي بنياد تي ڪهاڻيون وجود وٺنديون آهن. اهي ڪهاڻيون علامت نگاريءَ جو هڪ روپ هونديون آهن. مون ٽين ملڪن جي راڄنيتي، پنگتي ۽ گذراني حالتن جي پٺڀين ڏيک ۾ ڪهاڻيون لکيون آهن، جن مان ڪي هن ڪتاب ۾ ڏيان پيو.

منهنجي سدائين اها خواهش هوندي آهي ۽ پوري ڪوشش ڪندو آهيان تہ ڪتاب جي هر صفحي ۾ گهڻي کان گهڻو مواد اچي. مون ڏٺو تہ منهنجي هن ڪتاب جا پبلشر ”نيو فيلڊس پبليڪيشنس“ وارا خود ان خيال جا

آهن. هو نه رڳو ڪتاب اوچي پني تي ۽ خوبصورت ڇپائن ٿا، پر هنن جي هر طرح اها ڪوشش هوندي آهي ته لفظ ڳتيل هجن ۽ هرهڪ صفحي تي گهٽ کان گهٽ سٽون ڪمپوز ڪيون وڃن. هن ڪتاب ۾، گهڻو مواد ماپائڻ لاءِ، ٻن ڪهاڻين (جڻن جو تئن، نارنگي ڏرتي) ۾ تجرباتي طور، پئرا بدران چار ٽپڪا (....) ڏني، لاڳيتو ڪمپوزنگ ڪرائي وئي آهي. البت اهو ضرور آهي ته انهن ٻنهي ڪهاڻين جي نوعيت ئي اهڙي آهي جو پئرا جي ڪا خاص ضرورت به ڪانهي .... نيو فيلڊس پبليڪيشنس جي هي خوبي، جنهن مونکي خاص خوشي ڏني ۽ متاثر ڪيو، سا آهي ڪم جي برجستگي. هن سڄي ڪتاب جي ڇپائي (ٻه سؤ صفحن کان مٿس) ٻن هفتن جي رڪارڊ وقت ۾ پوري ڪرائي وئي....

جيئي سنڌ!

نجم عباسي

۹۵- يونٽ نمبر ۲
لطيف آباد، حيدرآباد سنڌ.

۱۷- نومبر ۱۹۸۲ع

فهرست

ڪهاڻيون

۰۱ سورج هوندي مرجهايل	۹
۰۲ سمنڊ ٿو پڪاري	۴۷
۰۳ پڙاڏا	۵۸
۰۴ ابتڙايون	٦۱
۰۵ جڻ جو ٿڻ	٦۹
۰٦ سوچون سرويچن جون	۹۷
۰۷ عظيم	۱۲۱
۰۸ هو فرينچ هو	۱۳۴
۰۹ ٻنيو	۱۴۳
۰۱۰ ڪونج ٻڌائي آڪاڻي	۱۵٦
۰۱۱ ڪڙڪو، ڪڙڪو، ڦڙڪو	۱٦۱
۰۱۲ ڏڪندڙ ڏيل جو اٽل ارادو	۱٦۷
۰۱۳ آواز ڏي ڪٿي آن!	۱۸۱
۰۱۴ نارنگي ڌرتي	۱۹۱
۰۱۵ ڪاري ڪاوڙ	۲۰۲

۲۱ مئي ۱۹۸۱ع

سورج ھوندي مرجهايل

ھو ڪراچيءَ مان ٿي ڪُرڪندو آيو: ”ھيءَ به ڪا موسم ھئي شاديءَ جي تاريخ رکڻ جي. ھڪ ٻھراڙيءَ جي ٻُسائي ۽ ٻوريت، مٿان وري اتر سنڌ جي گرمي. پر آھي پاڻيجيءَ جي شادي، جي نه ھلبو ته پيڻ چوندي ته ھڪڙو ئي ڀاءُ اھو به نه آيو.“

مون ھيڏانھن ھوڏانھن نھاريندي چيو ”تون اڪيلو پيو ڏسجين، ڀاڄائي ۽ ٻار ڪٿي؟“

”ھھڙي گرميءَ ۾ ٻارن کي رلائڻ ڪا شرافت آھي. انڪري ھنن کي ڪونه آندم.“ ھو ھرويرو به اکيون ملائڻ کان لھرائي رھيو ھو.

”وڏو ڪو پلستر آھين. سڌو سنئون چونه ٿو چئين ته پنھنجي ڪليمي زال تي وس نه ٿو ھلئي. مونکي پڪ آھي ته جي ھنجي پنھنجي پاڻيجيءَ جو پرڻو ھجي ھا ته اتر سنڌ جي گرمي ته ٺھيو پر سبيءَ جي گرميءَ ۾ به ھڪ ڏينھن بدران اٺ ڏينھن اگھ وڃي سھڙي ھا.“ مون چڙي چيو.

”پوءِ ائين ڪٿي سمجھ ته مان به توھان ٻين شھري مڙسن وانگر زن مريد آھيان.“ ھن ڪڪو وکو ٿي وراڻيو.

”جي اسين زن مريد آهيون تہ وري بہ سنڌي زالن جا مريد آهيون، تون تہ وڃي ڪليمي زال جو مريد ٿئين!“ مون ڪلندي چيو.

هو اداس ۽ گنڀير ٿي ويو ۽ چيائين، ”توکي تہ خبر آهي تہ مان انگلنڊ مان خاص شادي ڪرڻ واسطي پنهنجي لاءِ هتي آيو هوس. اڄڻ سان توکي ٻڌايو هوم تہ شادي سنڌين مان ڪبي. مان چاهيان ها تہ لنڊن ۾ ڪنهن انگريز ڇوڪريءَ سان بہ شادي ڪري ٿي سگهيس. ووڙ ڏنيسين. جن سنڌين جا رشتا مونکي پسند آيا، انهن انڪار ڪري ڇڏيو. هڪڙي چيو تہ تنهنجو پيءُ سچو رٽائرڊ خسيس ملازم آهي ۽ ڪا جائداد ڪانهيس. ٻئي چيو تون اسانجي ذات وارو ناهين. ٽئين چيو تہ جڏهن ولايت مان واپس اچي هتي بنگلو ۽ ٻي ملڪيت خريد ڪندين تہ پوءِ ڇوڪري ڏينداسين. هوڏانهن منهنجو سهرو، جو ڪليمي هو ۽ اسانجي ڳوٺ پرسان ڪليم ۾ زمين ملي هئس ۽ هر فصل تي ڪراچيءَ مان بٽئي ڪرڻ ايندو هو ۽ انئين بابي جو واقف ٿيو هو، تنهن سان جو بابي منهنجي ڳالهہ ڪئي تہ هڪدم چيائين تہ منهنجي ڌيءُ آهي ۽ ڪاليج ۾ پڙهي ٿي. هن وڌيڪ ڏنو ٿي ڪونہ ۽ اهو ڏنائين تہ ڇوڪرو ڊاڪٽر آهي ۽ انگلنڊ ۾ ڪمائي ٿو ۽ زال کي پاڻ سان اوڏانهن وٺي ويندو. مان پنهنجن جي رويي جي موٽ عمل ۾ چڙي ويو هوس ۽ موڪل بہ ختم ٿي رهي هئي ۽ بنا ڏيکہ جي اهو سنگ قبول ڪرڻو پيو.“

ھي ھو منھنجو دوست ۽ مائٽ جو شفن مان ڦري ڊاڪٽر شفيع محمد ٻنجي ويو ھو. چاڙھو نپيو تہ لاڙ جي ھڪ ڳوٺ ۾ ھو پر ايم-بي-بي-ايس پاس ڪرڻ کانپوءِ پندرھن سال کن ولايت ۾ رھيو. شادي ڪراچيءَ مان ڪئي ھئائين. ۽ ھينئر اسپتال بہ اتي ھئس، انڪري ھو نہ پنھنجي ڳوٺ ويندو ھو، نہ اسانجي ڳوٺ ۽ نہ ڪنھن ٻئي ڳوٺ ۾. وڏ ۾ وڏ ڪراچيءَ مان ھتي مون وٽ حيدرآباد ۾ ايندو ھو. ھينئر بہ منھنجي ڳوٺ وھاڻ تي ھتان گڏجي نڪرڻا ھئاسين. ڪنوار، جا ھنجي ڀائيجي آھي سا منھنجي ڀائٽي ٿئي ۽ گھوٽ منھنجو ڀائيجو ھو. منھنجا ٻار ھفتو کن اول ڏي ڳوٺ پھچي ويا ھئا.

* *

موٽر ۾ نڪتاسين تہ واٽ تي شفن مون کان پڇيو:

”گھوٽ ۽ ڪنوار لاءِ ڪھڙا تحفا ورتا اٿئي؟“

”گھوٽ واسطي ھڪڙو پلو اجرڪ ورتو اٿم ۽ ڪنوار لاءِ شاھہ، سچل ۽ ساميءَ جي ڪتابن جو سيٽ.“

”اڙي مروان، اجا اھي ڪنجوسيءَ جون عادتون ڪونہ ڇڏيئي. خبر اٿئي مون واري زال گھوٽ ۽ ڪنوار لاءِ ڇا ڇا وٺي ڏنو آھي؟“

”ٻڌاءِ ڪٿي.“

”ڪنوار لاءِ نوين سوني وارو بنارسي جوڙو آھي، ان سان گڏ سئو رپئي واري پوتي آھي. پوتي تہ سئو رپئي واري آھي پر ان تي سادي ٽين سوين جي پرائيءَ جو ڪم ٿيل

آهي، ۽ گهوٽ واسطي فل سوٽ جو ولايتي اوني ڪپڙو، جنهن پارهن سؤ ڪاڏا."

"ها، پيسا ته تنهنجا هئا، پوءِ تنهنجن پيسن تي حاتم طائيءَ ڪان به سخاوت ۾ گوءِ کڻي هڪ تير سان ٻه ڪانوَ ماريائين: هڪ ته ڏو تي هٽڙو گهمايائين ۽ ٻيو پنهنجي ڪليمي تهذيب جو مظاهرو ڪيائين. ڪليمي تهذيب ان ڪري ٿو چوان جو اسان وٽ شاديءَ تي ڏاج ڏيڻ جو جيڪو رواج هو تنهن ۾ برائي ڪڏهن به محسوس نه ٿي. ٢
ڏاج ۾ مختصر ۽ مناسب شيون ڏنيون وينديون هيون. ڪا به پارٽي ڏاج ۾ فلاڻي فلاڻي شيءِ ڏيڻ جو شرط نه وجهندي هئي. هنن ڪليمين ۾ ڏاج، جنهن کي هو جهيز چون ٿا، تنهنجي نهايت نامناسب رسم آهي. جهيز مهيا ڪرڻ لاءِ گهر ٻاري ڏياري ڪرڻي هوندي آهي. تمام گهڻو سامان ۽ ملڪيتون ڏنيون وينديون آهن، وڏو ڏيکاءُ ڪيو ويندو آهي ۽ ڪن شين ڏيڻ لاءِ شرط وڌا ويندا آهن. انهيءَ جهيز ڪري ڪيترين ڇوڪرين جون شاديون ٿي نه سگهنديون آهن ۽ ڪن کي مناسب ورُ نه ملندو آهي. ڏسندي ڏسندي ڪيترا سنڌي به ان مرض جا روڳي بڻجندا وڃن."

"مون اجا ڳالهه پوري ڪانه ڪئي هئي، تون وري پنهنجي بڪ ۾ پئجي وئين. سو انهن سو ڪٽڙين ڪانسواءِ زال اهو به چيو آهي ته ڪنوار کي منهن ڏساڻي پنج سؤ رپيا ڏجان يعني نڪاح ڪانپوءِ خاندان ۾ جڏهن ڪنوار جو پهريون ڀيرو منهن ڏسبو. تنهن ڪانسواءِ گهوٽ کي سلاميءَ

جا پنج سؤ ڏجانءِ. نڪاح ڪالپوءِ خاندان ۾ گهوٽ آداب عرض چئي اچي سلام ڪندو، ان وقت هنکي اها خرچي ڏبي.“

”توکي اها به سڌ ڪانهي ته اهي سنڌي سڀيتا جون رسمون نه آهن، اهي ته ڪليمي تهذيب جون ڳالهيون آهن. مونکي سمجهه ۾ نه ٿو اچي ته توتي ٽيڪا ٽپڻي ڪريان يا ڪليمي تهذيب تي.“

* *

شفن شروعات کان ئي سنڌي ڪتاب شوق سان پڙهندو رهيو آهي. هو ترقي پسند سنڌي اديبن کان متاثر به آهي ۽ هنن جو مداح پڻ. رستي تي سڪرنڊ مان لنگهندي بڪ اسٽال تي تاج کي بيٺل ڏٺم ته پير پاڻمرادو روڪٽيءَ تي پهچي ويو. بيٺي پير پنڌرهن ويهه منٽ هن سان خيالن جي ڏي وٺ ڪئيسين. وري گاڏيءَ ۾ اچي ويٺاسين ته شفن چيو:

”مونکي اندازو ئي ڪونه هو ته ڀهراڙيءَ جو سنڌي اديب ايترو سڄاڻ آهي ۽ هنجو مطالعو ايترو وسيع آهي جو انقلاب جي جديد نظرين ۽ انهن جي عملي اثرن کان واقف آهي ۽ انهن تي سنڌ جي حوالي سان روشني وجهي سگهي ٿو، ۽ هنجي ڳوٺ ۽ ڳوٺاڻن سان ايتري لهه وچڙ آهي ۽ هو هنن کي ايتري سچائيءَ سان سمجهڻ جي ڪوشش ڪري ٿو جو هنن جي ننڍي کان ننڍي سماجي ۽ اقتصادي مسئلي کان واقف آهي، ان کي سائنسي طرح سمجهي ٿو ۽ ان جي حل جي صحيح سوچ رکي ٿو. هي اديب فقط ميز تي ويهي لکڻ وارو نه آهي، پر عملي اديب آهي.“

گهوٽ پيءُ ڇيو هو ته سڪرنڊ جي هڪ دوست کي ضرور ڪوٽ ڏيندا اچجو. ان دوست اسانجو ڏاڍي سڪ سان آدرڀاءُ ڪيو ۽ ڏاڍو قرب ڏيکاريو. موڪلائڻ وقت مرڪندي چيائين:

”توهانجي وهاڻ تي ناچ گانو ته ڪونه هوندو پر گهوٽ پيءُ آهي مولانا ۽ سپائي آهي جمعو، ۽ وقت به رکيو اٿو نماز وارو، سو اڻين نه ٿئي ته هو اسانکي نماز تي هلڻ لاءِ چئي شرمندو ڪري.“

اسان کلي ڏنو. پوءِ مون چيومانس ”خيال نه ڪر، ان معاملي ۾ تون اڪيلو نه هوندين.“

سڪرنڊ کان اڳتي وڌياسين. صبح جا ڏهه ٿيا هئا پر هتي هاڻي ئي گرمي محسوس ٿيڻ لڳي هئي، ۽ شفق کي پاڻ وڏيڪ ٿي محسوس ٿي. گاڏي ٿي بيٺي ته گهُٽ ٿي محسوس ٿي جو هوا صفا ڪانه هئي. گاڏي ٿي هلي ته ڪوسي هوا ڪن ٿي ساڙيا. گاڏي به تپڻ لڳي هئي. رستي تي گاڏين جي آمدرفت جي وڏي رش هئي: موٽرون، ٽرڪون سوزوڪيون، لاريون، ٽرئڪٽر. سوزوڪين ۽ لارين ۾ هيٺان توڙي مٿان ڇت تي ماڻهو ستيل هئا. رستي جي ٻنهي پاسن کان زمينون آباد هيون. جتي ڪٿي ڪيلن، ايمن ۽ انبن جا باغ آهن. ڪڻڪ جا لابارا پڄجي چڪا هئا ۽ ٽرئشرن سان ٻهه ۽ ڪڻڪ الڳ ٿي ڪيا ويا. هميشه وانگر هڪڙي قسم جون وڏيون بند ٿيل گاڏيون، لانڊي ڪيو ٿي لنگهيون. هرهڪ گاڏي جي ماپ چڱي چوکي گدام جيڏي ٿيندي.

ڪجهه ورهين کان هن قسم جون گاڏيون هن رستي تي عام جام پئي نظر آيون آهن. ڇيو وچي ٿو ته اهي هتي خالي اينديون آهن ۽ هتان پرجي ٻاهر وينديون آهن.

موري سان ٿي لنگهياسين ته رستي جي پاسي ۾ هڪ دڪان تي راشد نظر آيو. راشد سان ملڻ جو موقعو هتان وڃائڻ جو سوال ئي ڪونه ٿي اٿيو. لهي پياسين ۽ هن سان اڌ ڪلاڪ کن ڪچهري ڪئيسين.

وري موٽر ۾ چڙهياسين ته شفن ڏاڍي گنڀيرائيءَ سان چوڻ لڳو: ”هتي جي نوجوان شاعرن جو حوصلو بلند ڏسي ۽ انقلابي ڳالهيون ٻڌي منهنجي سنڌي رت ۾ نئون جوش اڇڻ لڳو آهي. معلوم ٿو ٿئي ته سنڌي ڳوناٺو به قوميت جي جذبي سان ٿمتار آهي، هوڪهاڙيءَ جي صحيح استعمال ڪي سمجهڻ لڳو آهي. وڏي ڳالهه نه هو وڏيري کي پنهنجي آزاديءَ جو ۽ سماجي دشمن سمجهي ٿو ۽ اهڙو دشمن سمجهي ٿو جو وقت تي سنڌن دشمن سان وڃيو سات ڏئي. جي اها ڳالهه سچي آهي ته اسانجي شاگردن ۾ اينترو جذبو پيدا ٿي ويو آهي جو هو هاري ڀنجيو ڀهراڙيءَ ۾ وڃي هارين سان گڏ هر ڪاهين ۽ لابارو لڻن ۽ اهڙي نموني پنهنجو قومي پرچار ڪن، ته پوءِ حالتون ڏاڍيون اميدافزا آهن. اسانجو آئينده ستن سجن جي روشنيءَ کان وڌيڪ روشن آهي.... هڪڙي ڳالهه ٻڌا! موٽندي هنن اديب ڪارڪنن سان وري ملبو ۽ تفصيلي گفتگو ڪبي.“

منهنجو هڪڙو پاءُ هتي نوڪريءَ ۾ آهي. اسان کي

خبر هئي ته هو ٻه ڪوٺ ويل آهي پر ڀوءِ ٻه خالي گهر ۾ پيرو پرڻ جو خيال ڪيو هيئن. در کڙڪايو سين ته چوڪيدار ٻاهر نڪري آيو. هو سٺر سالن جو پوڙهو هو. تمام ڏٻرو، ڏڳهي اڇي ڏاڙهي، بدن گدلو ۽ مٽرُ سان ڀريل، چپ خشڪ، نرڙ تي نماز جو داغ، فقط ميري ۽ ڦاٽل گوڏ پهريل. اسان پنهنجي سجائپ ڪرائي. اندر ٽورو وڻاسين ۽ ناڙي چوڙ ڪئيسين. وچڻ وقت پوڙهي چوڪيدار بنا چتاءَ جي چوڻ شروع ڪيو:

”نماز پڙهندا ڪريو، نماز ۾ وڏو ثواب آهي، نمازي بهشت ۾ ويندو، هيءَ دنيا چار ڏينهن آهي، آخرت جي دائمي زندگي آهي، ان لاءِ توشو ناهيو....“

مون ڏٺو ته شفن پوڙهي کي ٺوڪ وارو جواب ڏيڻ وارو هو. مون هنکي اشاري سان منع ڪئي. هن پوڙهي جاهل سان ڪهڙو بحث.

هو چوندو رهيو ”.... بهشت ۾ وڏيون وڏيون نعمتون آهن....“

اسان سان گڏ منهنجو هڪ سوٽ به موٽر ۾ سفر ڪري رهيو هو. ان وقت هو حيدرآباد مان آندل ڪولر مان پاڻي ڪڍي پي رهيو هو. مون رڙ ڪري هن کي چيو: ”اقبال، ان مان چاچي کي به ٿڌو پاڻي پيار ته هتي ئي بهشت جو مزو وٺي.“ پوڙهي جو ڳالهائڻ بند ٿي ويو. مون ڏي نهاريائين ۽ مرڪي ڏنائين. هڙئي ڪاڙهي ۾ ٿڌو پاڻي پيڻ سان سچ پچ ته هنجي چپن تي محسوس ٿيندڙ تازگي ۽ هن

جي منهن تي محسوس ٿيندڙ رونق مڙي آئي. مون موقعي جو فائدو وٺندي چيو: ”چاچا، تون ته اڻ ڏٺي بهشت جون پيو ڳالهيون ڪرين، پر هڪڙا انسان اهڙا به آهن جي پنهنجي سوچ، ڪاريگري ۽ محنت سان ڌرتيءَ تي بهشت جون نعمتون پيدا ڪري يا بهشت جي ٻڌايل نعمتن کان وڌيڪ نعمتون پيدا ڪري بهشت جا يا ان کان به وڌيڪ مزا پيا ماڻين. اسين به چاهيون ٿا ته گڏيل محنت ۽ ڪاوش سان هن دنيا کي بهشت بڻايون، نه رڳو مسلمانن لاءِ پر سڀني انسانن لاءِ.“

خبر ناهي هن منهنجو ليڪچر سمجهيو يا نه پر چيائين:

”هائو ابا، خدا خوش رکيو.“

هاڻي گرمي چوٽ تي پهچي چڪي هئي. ڪن هنڌ گرميءَ ڪري رستي جو رجيل ڏامر اڀريل نظر اچي رهيو هو. ڪٿ ڪاري شيديءَ پنهنجي چمڙيءَ تي تيل جي لپ مکي هئي.

ڪنڌياري ۾ ظفر سان ملياسين. اتان اڳتي هلياسين ته شفن چيو:

”ڏسجي ٿو ته تنهنجي اٺ ويهه ۽ لهه وچڙ سنڌي اديبن، دانشورن، سياسي ڪارڪنن ۽ شاگردن سان آهي. هن شاگرد نوجوان جي به سوچ تعميري ٿي ڏٺي.“

* *

هڪ ٻجي ڏاري پنهنجي ڳوٺ خانواهڻ جي ويجهو پهتاسون. ڳوٺ وٽن ۾ ويڙهيل ٿو نظر اچي. ڪافي وڏڪار آهي.

هندن جي زماني ۾ جاگرافيءَ ۾ به چاڙايل هوندو ھو ته هي شهر باغن کان مشهور آهي. هندن هن شهر ۾ وڏيون وڏيون ماڙيون اڏايون هيون. هندن جي وڃڻ کانپوءِ هنن جي باغن جي سنڀال نه هجڻ ڪري اهي برباد ٿي ويا ۽ هنن جي ماڙين کي ڍاهي مسلمان انهن جو سامان ۽ ڪاٺ جا در دريون ڪيڏي ڪٽي ويا ۽ شهر جو گهڻو حصو موهن جو دڙو بڻائي ڇڏيائون. ۲

ڳوٺ ۾ گهڙڻ سان ڏسجي ٿو ته ڏگها ڏگها وڻ نم، سرنهه ۽ ٻيرين جا آهن. آس ڏاڍي تيز آهي، صاف آسمان ڇڻ آگ پيو وسائي ۽ هوا ڇڻ ڪنهن دشمن کي ايندو ڏسي دم جهلي بيٺي آهي. وڻ ڇرپر کانسواءِ اڻين ڏسجن ٿا ڇڻ گوتم ٻڌ گيان ڌيان ۾ ٻت بڻيل آهي. مان شفن کي اهو قتل کوهه ٿو ڏيکاريان جو هڪ هندوءَ ٺهرايو هو ۽ جو "ٻالوءَ جو کوهه" جي نالي سان مشهور هو. ان مان ڳوٺ جا ماڻهو پاڻي ڀريندا هئا. ٻه وهنجڻ جايون ٺهيل هيون: هڪ مردن لاءِ ۽ ٻي عورتن واسطي، ۽ گهوڙن ۽ ڍورن جي پاڻي پيئڻ واسطي هوديون ٺهيل هيون.

شفن سان منهنجي پنجٽيهه سالن کان دوستي آهي پر هو منهنجي ڳوٺ ۾ پهريون ڀيرو آيو هو.

ٻاهران ڏي گهر اندر لاڏا ۽ دهل جو آواز پئي اڻين محسوس ٿيم ڇڻ هن سخت آس ۽ ٻوسٽ واري گرميءَ ۾ ٿڌڙي فرحتي هوا جو جهوٽو گلن کي ڇهندو هجي. ٽڪڙو ٽڪڙو گهر ۾ گهڙڻ ويس. آواز ڇقمق وانگر چڪي رهيو

ھو. سڌو اوڏانھن وڏيس جتان آواز ٿي آيو. ھڪ صفي ۾ ڏڏي تي ميڙ ڪيل رنگ برنگي لباسن ۾ ڇوڪرين جو جھڳٽو ھو. پھرين خيال آيو ته متان ڳائيندڙ ۽ دھل وڄائيندڙ اوڙي پاڙي واريون ھجن. پر نه، ھي سڀ اسانجي پنھنجي خاندان جون ھيون. مونکي ڏسي چپ ٿي ويون. مان ھڙني کي حيرانيءَ سان ڏسڻ لڳس. پوءِ سرھائيءَ مان چيم:

"مان ڇو ٿي ويون؟ وڄايو، وڄايو! ڳايو، ڳايو!"

ھو وري شروع ٿي ويون. مونکي ايڏو مزو آيو، مونکي ايتري خوشي ٿي، مان ايترو اتساھ ۾ پرجي ويس جو بيٺي بيٺي ھنن سان گڏ ناڙي وڄائڻ لڳس. خبر ناھي نچڻ کان پاڻ کي ڪيئن روڪي سگھيس. ھنن جو من وڏي ويو ۽ ھو وڏيڪ جوش سان ڳائڻ وڄائڻ لڳيون. مان وڏيڪ اچرج سان پنھنجي ان پاٽيجيءَ کي ڏسي رھيو ھوس جا دھل وڄائي رھي ھئي ۽ ڏاڍو سٺو وڄائي رھي ھئي. جڏھن اھو لاڏو پورو ڪيائون ته پھرين مون پنھنجي ان دھل وڄائيندڙ پاٽيجيءَ کان پڇيو:

"ھي توں دھل وڄائڻ ڪٿان سکي آھين؟"

"ھتي ٿي. اسين ستن ڏينھن کان پيا ڳايون ۽ وڄايون."

"توھانکي ڪنھن گھر ۾ جھليو ٿي ڪونه؟"

"ڏاڏيءَ اسانکي منع ڪئي ته ڳائڻ وڄائڻ گناھ آھي، پر اسان ھنکي ڪن ٿي ڪونه ڏنو." ٻي پاٽيجيءَ چيو.

"چاچا حاجيءَ پھرين منھن ۾ گھنج وجھي اسان ڏي ڏٺو ۽ پوءِ مرڪي ھليو ويو." ٻي ڪنھن ڇوڪريءَ چيو.

”اسان هي دهل به پنهنجي مرضي ڪري هٿ ڪيو آهي.“ ڪنهن ٽين ڇوڪريءَ ٻڌايو.

ٻئي طرف هڪڙو ڪمرو ڪاغذ جي رنگين ڦٽيلن، جهنڊين ۽ گلن سان گهوٽ ڪنوار لاءِ سينگاريو ٿي ويو. ٻه ٽي ڇوڪرا، ۽ ٻه ٽي ڇوڪريون ان ڪارج ۾ رڌل هيون. منهنجون ٻئي ڪڪيون هن ڪم ۾ ٻين کان سرس سرگرم ٿي ڏٺيون. مون شفن کي چيو:

”توکي شايد ڇاڻ يا احساس نه هجي پر خوشيءَ جي اظهار جا هي نمونا يعني دهل وڄائڻ، سهرا ڳائڻ ۽ گهوٽ ڪنوار لاءِ ڪمرو سينگارڻ اسانجي آکهه ۾ انقلابي تبديليءَ جا اهڃاڻ آهن.“

٭ ٭

هينئر گرمي گهٽي ٿي وئي هئي. اندر ڪمري ۾ هلندڙ بجليءَ جي پکي جي هوا به ڇوڇڙين جو ڦوهارو ٿي وسايو. شفن جو ڪرڪڻ شروع ٿي ويو: ”هي ته برداشت کان ٻاهر گرمي آهي، ڇڻ کوري ۾ ويٺا آهيون. اڃا ته رات گذارڻي آهي، اڃا ته ڇو ويهه ڪلاڪ هتي بسر ڪرڻا آهن.“ ڪاڪوس مان ٿي آيو ته ڇپادُين مڇُٽ ته مان جٺن ٽِڻن ڪري آيس پر ههڙي ڪليل گندگيءَ ۾ منهنجو ڏورو ته چڙهي ويندو. مون ٻڌايو مانس ته انڪري ٿي مان جڏهن به ڳوٺ ايندو هوس ته جهنگ جي خيال کان ٻاهر جهنگ ۾ هليو ويندو هوس، پر ان مقصد لاءِ جيڪو ڦِتل واهه هو سو لِتَني اتي آبادي ڪئي وئي آهي ۽ جيڪي جهنگ هئا سي به وڃجي ويا

آھن ۽ ان ھنڌ بہ پوک ٿي ٿئي، انڪري گھر ڪان ٻاھر ھنگڻ جي جاءِ ٿي ڪانہ رھي آھي ۽ مجبور ٿي مونکي گھر جو ڪاڪوس استعمال ڪرڻو پوندو آھي.

پنجين بجي چيومانس ھل تہ ھلي پنھنجي خاندان وارن جون ٻنيون ۽ جايون ڏيکاريانءِ. ٻاھر نڪتاسون تہ آسمان، جو اڳھڻون صفا صاف ھو، تنھن تي ھيٺئر ڪجھہ ڪڪر چرندا نظر آيا. ھوا بلڪل بند ھئي. شفن چيو مينھن پئجي وڃي تہ ٿڌڪار ٿي ويندو. مون ھن کي پنھنجيون ۽ پنھنجن مائٽن جون جايون ۽ ٻنيون ڏيکاريون. ٻنين ۾ ڪٽڪ جو لابارو پئجي ويو ھو ۽ لٽيل ڪٽڪ جا ڍيرا موجود ھئا، جي اَنُ ۽ ٻُھہ جدا ڪرڻ لاءِ ٿريشر جي انتظام ۾ ھئا. ڏسندي ڏسندي جُھڙُ ٿي ويو. مٿي نھاريوسين تہ آپ ڪڪرن سان ڀرجي رھيو ھو. ڪڪر پاڻ ۾ ملي گھاٽا ٿي ڇڻ مقابلي واسطي متحد ٿي رھيا ھئا. ورِي اوڀر پاسي پري کان فضا پوري ناسي ٿيندي نظر آئي. مٿيءَ جو طوفان اچي رھيو ھو. منھنجو سوٽ ڪرنل جو ڪراچيءَ مان آيل ھو ۽ ھڪڙو ٻيو سوٽ سي بہ گرميءَ کان بچڻ ۽ ٻني گھمڻ جي خيال کان اچي پھتا ھئا. مٽيءَ جي طوفان کي ويجھو ايندو ڏسي تڪڙو تڪڙو ھلي وڃي لانڍيءَ ۾ ويٺاسين. طوفان پھچي ويو. تيز ھوا جي گھوگھٽن سان گڏ ڌوڙ ڪري اوندھہ انڌوڪار ٿي ويو. ڪک، پن، ڪانيون ۽ ڪاگر ڪرڪڙاھٽ ڪندا لانڍيءَ ۾ اڏامندا ٿي آيا. دم گھٽجڻ لڳو. ڪپڙن ۽ بدن تي خوب مٽيءَ جور ٻاڌوبہ

لڳي ويو، پر جيڪا مٿي اکين، ڪنن، نڪن ۽ وات ۾ ٿي وئي تنهن ڏاڍي چڙ ڏياريندڙ بدمزگي ٿي پيدا ڪئي. مون چيو مينهن نه پئجي وڃي ڏاڍي مصيبت ٿيندي. ننڍي سوٽ چيو مٿيءَ جي طوفان کان پوءِ مينهن نه پوندو آهي ۽ جي پوندو آهي ته به تمام هلڪو. حقيقت ۾ هن وقت اسانجي پنهنجي تمنا واري سوچ هئي. مون به نه ٿي چاهيو ته برسات پوي. برسات پوڻ ڪري ڪليل ميدان تي پيل ڪٽڪ خراب ٿيندي، ڳوٺ جي گهٽين ۾ گپ ۽ گندگي ٿيندي ۽ شاديءَ جي انتظام ۾ گڙ بڙ ٿيندي. مٿي گهٽ ٿي ۽ سوجهرو ٿيو ته اسين لانڍيءَ مان نڪري اوطاق ڏي روانا ٿياسين. هوا اڃا تيز لڳي رهي هئي ۽ مينهن جي ڦوڙي ڪڻ ڪڻ شروع ٿي. اوطاق تائين پهچندي بارش ڪجهه تکڙو پوڻ لڳي. هاڻي گجگوڙ ۽ وڄ جو چمڪو به شروع ٿي ويو هو. اندر وڃي ويٺاسين ته وسڪارو تکو ٿي ويو، پر جلد ئي ان جي رفتار ڍلي ٿي وئي. ننڍي سوٽ چيو ته هي فقط مختصر ڇٽڪارو هو ۽ وڏيڪ نه وسندو ۽ هوا جو هيڏي تيز ٿي پئي لڳي سا بادلن کي کهلي ويندي. مونکي به آسرو هو ته سرس مينهن نه پوندو. پر ويرم ٿي ڪانه گذري ته بارش جو ڏاڍو ڇوهو ريلو شروع ٿي ويو. گونگي گگن کي زبان ملي وئي هئي، سا به شينهن واري زبان، گجگوڙ مٿي گجگوڙ لائي ڏنائين. گجگوڙ جا اهڙا زوردار نڪاءَ ۽ وڄ جا اهڙا تکا چمڪات ۽ ڪڙڪات شروع ٿي ويا ڄڻ ته ڀوتن ۽ عربن جي لڙائي لڳي رهي هئي. رکي رکي ڪنوڻ سان گڏ

اهڙو خطرناڪ ڌڪاءُ ٿي ٿيو جو ڌرتي ڌڪي ٿي وئي ۽ خيال ٿي ايريو ته اها وڄ ضرور ڪٿي ڪري آهي. ڇت مٿان مينهن ڪنهن ايندڙ آپدا کان چتاءَ جا نغارا وڄائي رهيو هو. منهنجي دل شدت سان چاهيو ته انسان اهڙي شڪتي جلدي حاصل ڪري وٺي جنهن ذريعي هو طوفانن جا منهن موڙي سگهي ۽ اڻ گهربل بارش کي بريڪ لڳائي سگهي.

ڪافي مهل ٿي وئي، مينهن بند ٿيڻ جو نالو ئي نه ٿي ورتو. آسمان جو بند ڀڄي پيو هو، نيسارا وهندا رهيا. اوطاق جو اڱڻ، جتي سياڻي جي شاديءَ جي گڏجاڻيءَ لاءِ شاميانو لڳائڻو هو، اتي پاڻي پرجهندو ٿي ويو. اڱڻ گهٽيءَ جي مٿاڇري کان گهٽو مٿي نه هو ۽ گهٽيءَ جي پاڻيءَ جي نيڪال جي ڪا واهه ڪانه هئي، ان ڪري ٿوري دير کان پوءِ گهٽيءَ وارو پاڻي به اندر اوطاق ۾ اچڻ لڳو. پاڻيءَ جو تلاءُ بنجندو ٿي ويو. پڊر پڌڻ سان گڏ اسان جي دل به ٻڏي رهي هئي. سڀني ويٺلن جا منهن لهي ويا هئا. مون کي ته اهو سوچي به مايوسي ٿي رهي هئي ته هاڻي خاص ڪري شفن جي بوريت وڌندي، جو گهٽين ۾ ايڏي چڪڻ، ترڪڻ ۽ گهمسان ٿي ويندو جو گهر کان ٻاهر نڪري ڪونه سگهبو، نه ته هونءَ ٻاهر نڪري، ڳوٺ جو واءُ سواءُ لهڻ ۾ ڪجهه وقت ڪٽجي ٿي سگهيو.

گهر مان نڪرڻ وقت ڪڪين پڌايو هو ته هينئر ٻڪي آهي، جنهن ۾ اوڙي پاڙي جون ۽ ڳوٺ جون مايون.

اچي مڙنديون ۽ انهن کي ڪنوار کي ملڻ ڏاجو ڏيکاريو ويندو. مونکي خيال آيو ته ڀڪيءَ جو مزو ئي هن برسات ۽ طوفان خراب ڪري ڇڏيو هوندو.

ڪلاڪ سوا آڪاش پنهنجو غصو ڇنڊيندو رهيو. وسي وسي نيٺ بس ٿيو.

چنتا اها ظاهر ڪئي وئي ته شاميانا، ڪرسيون ۽ ٻيو سامان ترڪ ۾ سکر مان اچڻو هو، سو سلامتيءَ سان پهچندو الائي نه، ۽ پهچي ويو ته هن پاڻي ڀريل پــڊر ۾ بندوبست ڪيئن ڪري سگهبو. ٻئي ڏينهن ڏهين بجي صبح جو رسمون شروع ٿيڻيون هيون. ٢

هاڻي گهر پهچڻ جو مسئلو هو.

شفن چيو: ”اسانجي لاڙ ڏي ته ڪلراٺي ۽ سم واري زمين آهي. اها مينهن جو پاڻي چهندي ئي ناهي. پر اتر لاءِ چوندا آهن ته چيڪي مٽي ٿيندي آهي، جا مينهن جو پاڻي جلدي چهي ويندي آهي.“

”سڌو ميدان هجي ۽ ٿوري برسات پئي هجي ته شايد پاڻي جلدي جذب ٿي وڃي. پر بارش پئي آهي ڏاڍي ۽ وري آهن کڏون ۽ کوٻا، سو کي ڏينهن پاڻيءَ جا ڍُبا بيٺا هوندا. وري هيءَ چيڪي مٽي آلي ٿيڻ سان اهڙي ترڪڻي ٿي پوندي آهي جو بيپرواهيءَ سان ماڻهوءَ پير رکيو ناهي ۽ ترڪيو ناهي، اهڙو وڃيو ڦهڪو ڪري جو ٿپڻ وڃيو پٺ سان نڪاهُ ڪري.“ مون تبصرو ڪيو.

گهر ته رڳو سؤ کن وکون پري هو، پر اوستائين پهچڻ

هينئر سولو نہ رهيو هو. رات جا ڏنوَ وڃي رهيا هئا. گهٽيءَ ۾ پيئي ٻوڙ ڏاڍو گندو پاڻي بيٺي ويو هو. گهٽيءَ جي وچ ۾ هيٺاهين هئي ۽ پاسن کان لاهيءَ واري چيڪي مٽي ترڪٽي ٿي پئي هئي. ٻيو ڪو چارو ڪي ڪونہ هو، سواءِ پاڻي جهاڳڻ جي. شفن، مونکي ۽ ڪرنل کي گهر ڏي پهچڻو هو. نڊيو سوٽ اسانجي رهنمائي ڪرڻ لاءِ اڳيان ٿيو. ڪانئڇن جا ور متي ڪنياسين ۽ چمپلون هٿن ۾. گهٽيءَ جي وچ مان جهاڳيندا هلياسين. پوءِ ڪوڙي ٿي ڪنياسين ۽ قدم سنڀالي آهستي آهستي اڳيان ٿي وڌايوسين. پوءِ هيٺ گپ ۾ گپي ٿي ويا. چيڪ چيڪ جي آوازن جي وچ ۾ مون چيو:

”شايد ٽيهن سالن ڪانپوءِ اهڙو اتفاق ٿيو آهي جو ڳوٺ ۾ هوندي مينهن پيو آهي ۽ جهڙي طرح مينهن جي پاڻيءَ ۾ جهاڳڻو پيو آهي جهڙي طرح ننڍي هوندي جهاڳيندا هئاسين ۽ هن پاڻيءَ ۾ ٻوڙون پائيندي، ترڪندي، مستيون ڪندي کيڏندا هئاسين.“

پيا پڻ منهنجي ان ياد سان سهمت ٿيا.

نلڪي جي پاڻيءَ ۾ پير ڌئندي شفن چيو: ”هن مينهن جي پاڻيءَ مان جهاڳڻ منهنجي دل جي ڪنهن ڪنڊ کي وڻندڙ پئي لڳو. مونکي ڪا چاڙل يا ٻالڪپڻ ۾ مائيل خوشي ٿي محسوس ٿي.“

* *

اڇا ماني پئي کاڌيسين تہ ڪجهہ چوڪريون آيون ۽ اچي

پڌر ۾ ڏنو وڃايائون. پڌر پڪسرو هو، مينهن ۾ ڌوپي صاف ۽ ٺڏڙو ٿي پيو هو. آلي چوڪي مٽيءَ جو پنل سڳند هو. آسمان صاف ٿي ويو هو، تارن سان مرڪندڙ، ڏاڍو معصوم ۽ ميسوٺو چٽ ته به ٿي ڪلاڪ اڳ جيڪي راڳا ڪيا هئائين تنهن سان سندس واسطو ٿي ڪونه هو.

هڪ ڇوڪري دهل وڄائڻ لڳي. پيون لاڏا ڳائڻ سان گڏ تاڙيون به وڄائڻ لڳيون. هڪڙي ڇوڪري هڪ پير ۾ ڇير پڌي دهل ۽ لاڏي جي لئه تي نچڻ لڳي. منهنجا طاق لڳي ويا. ڇا هي اسانجو اهو دقيانوسي گهر آهي؟ اڄ نون سالن جي اها نچندڙ نياڻي مونکي ڏاڍي پلي لڳي رهي هئي ۽ هن تي بيحد پيار اچي رهيو هو. منهنجي دل اتساهه سان پرجي وئي. اتساهه اهو ته مان به اٿي نچڻ لڳان.

ماني کائي، شفن ۽ مان ڪرسيون سيري ويجها ٿياسين. هاڻي ٺڏڙي پنل هوا لڳي رهي هئي. پيون ڇوڪريون ۽ مايون به ايندڀون ويون. سڀ دهل جي لئه تي تاڙيون وڄائڻ ۽ سهرا ڳائڻ لڳيون. پوءِ ڇوڪريون اٿي بيٺيون ۽ ٿڌي فرش تي ڳائيندي نچڻ لڳيون. ننڍا ڇوڪرا به هنن سان شامل ٿي ويا. مان حيرت جو بوتو بنيو نهاريندو رهيس. وڏا ڇوڪرا اچي بيٺا ته ڇوڪرين کهلي هنن کي به نچڻ ۾ شامل ڪيو. هڪڙو لاڏو ٿي پورو ٿيو ته بيو ٿي شروع ڪيو ويو. سڀ نچندا رهيا.

اسانجي خاندان جو احوال هي آهي ته هن ويڙهي اندر سڀ سوٽ، ماسات ۽ پاڻر آهيون ۽ اسانجو اولاد آهي ۽

اسانجون مائرون، ساميون ۽ چاچيون آهن. سڀ رت جا رشتيدار آهيون. ڪل ڀنجاهه کن ڀاتي ٿيندا سين. اسانجا ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون پڙهيل آهن ۽ ڪي ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون هن وقت ڪاليجن ۾ آهن.

ڪرنل ساني ڪاڻي ڪمري ۾ وڃي ستو هو ۽ وري ٻاهر نه نڪتو. هو به اڪيلو آيو هو ۽ هنجي اڙدوڳالهائيندڙ زال ۽ ٻار ڪونه آيا هئا. ٻه ٽي پوڙها ۽ ٻه ٽي پوڙهيون جن کي نئين ڏهي وارن جي هي ڳاڻ ۽ نچڻ واري ڳالهه نئي وڏي سي سوير ڏي وڃي سمهيا هئا. منهنجا ڀاڻر ۽ سوٽ اوطاق ۽ ڳهٽيءَ سان ڀاڻي ڪڍائڻ، شاميانا هٽائڻ ۽ ٻئي انتظام ڪرڻ ۾ رڌل هئا. ڀڌوسين ته اوڙي ڀاڙي ۽ ڳوٺ جا ٿيهارو کن ماڻهو مدد ڪري رهيا آهن ۽ ڀاڻي ڪڍڻ ۽ ڀنجو ۽ ڀراڻ وجهڻ ۾ ڀنهنجي ننڊ جي پرواهه نه ڪري ڪم ڪري رهيا آهن جڻ شاديءَ جي سٽاءَ ۾ رخنو نه پوي. شڻن کي ان ڳالهه تي به حيرت ۽ خوشي ٿي: ڀهراڙيءَ وارن ۾ باهمي مدد جو جذبو.

منهنجي ڪڪيءَ ۽ هڪ ڀائيجي ڀنهنجيون ڀنهنجيون ڪشميرائڻون ۽ رنگين رول آندا هئا. هو فوٽا ڪڍي رهيا هئا. سونکي مامي جو خيال آيو. اڇڻ سان ڏي ڀڇا ڪئي هئم. ڀڌايائون ته هنکي سڌ ڏنو اٿئون پر آيو ڪونهي. هو مولوي آهي ۽ ترقي ڪري پير بنجي ويو آهي. ورهين کان هي ڳهر ۽ ڳوٺ ڇڏي ٻئي هنڌ مريدن جو ڳوٺ اڏائي اتي وڃي رهيو آهي. سون هتي مائٽن جي سرٽي پرٽي تي،

هنکي ايندي ڪونہ ڏنو آهي. جڏهن اسان ننڍا هئاسين تڏهن گهر تي هنجو وڏو اثر ۽ رعب هو. اسانجي انگريزي پڙهڻ جي ڏاڍي مخالفت ڪيائين. هنجي ئي سختيءَ ڪري پيو تہ نهيو پر شاديءَ جي موقعي تي بہ گهر ۾ لاڏا ڪونہ ڳايا ويندا هئا، ۽ نہ دهل وڄايو ويندو هو. نہ رڳو ايترو پر پاڙي يا ڳوٺ ۾ جنهن وهانءَ تي دهل وڄندو هو ان ۾ شريڪ ٿيڻ يا پٽ ڪاڍڻ حرام هو. فوٽو ڪيڙائڻ تہ پري رهيو پر ڪا تصوير ديوار تي ٽنگڻ جي اجازت بہ نہ هئي. ڏسجي ٿو تہ پوءِ هو هن خاندان کي پنهنجي راهہ تي هلائڻ کان نااميد ٿي ويو ۽ هتان هليو ويو. مون سوچيو تہ جي هو هن وقت هتي هجي ها تہ هنجو هيانءُ ڦاٽي پوي ها.

نچندڙن ۾ منهنجي ان ڀاءُ جا بہ ٻہ پٽ آهن، جو مامي جو مريد آهي ۽ هنجي ٻڌايل ڳوٺ ۾ رهندو آهي. ان ڳوٺ وارا انگريزي نہ پڙهندا آهن ۽ پنهنجن ٻارن کي ڳوٺ واري مدرسي ۾ داخل ڪندا آهن، جتي عربي ۽ فارسي پڙهائي ويندي آهي. ان ڳوٺ ۾ ٽي-وي تہ نهيو پر ڪو ريڊيو بہ نہ رکندو آهي. جيڪڏهن ڪنهن وٽ آهي بہ تہ هو ان تي فقط خبرون ۽ قرآن ٻڌي سگهي ٿو. راڳ ٻڌڻ هنن جي عقيدي موجب حرام آهي. هو پردي جا ايترا پابند آهن جو پنهنجي سڳي ڀاءُ کان بہ پنهنجي زال کي پردو ڪرائيندا آهن. منهنجا هي ٻہ ڀائٽيا، جن مان هڪ جي عمر ١٢ سال ۽ ٻئي جي ١٠ سال آهي، سي جڏهن بہ هتي ايندا آهن تہ ٽي-ويءَ جو پاسو ئي نہ ڇڏيندا آهن ۽ ڏاڍي شوق ۽ چاهہ سان ان

جا پروگرام ڏسڻ ۾ مگن رهندا آهن. هينئر به هو پنهنجن عزيزن ۽ هڪجيڏن سان ساٿ ڏئي، بنا ڪنهن جي چوڻ جي، آڏا ابتا پير هلائي ۽ هٿ لوڏي ڏاڍي مزي ۽ موج سان نچي رهيا آهن، ۽ مان سوچيان ٿو ته انسان جي اڏمن ۽ ماحول جي اثر کي روڪڻ ڏاڍو ڏکيو آهي.

منهنجيون ٻئي ڀينر، جن جي ويهه ٻاويهه سال اڳ جڏهن شادي ٿي هئي ته ڪنهن لاڏي جي هڪڙي مصرع به نه ڳائي هئي، سي اڄ پوري آواز سان ڳائي رهيون آهن، خوب نچي رهيون آهن ۽ سيني کان وڌيڪ نچي رهيون آهن. اڄ سندن پٽ جي شادي آهي.

وڏيون مايون به موجود آهن ۽ بيٺي بيٺي هٿڙا هلائي هلائي ڳائڻ ۽ نچڻ ۾ ساٿ ڏئي رهيون آهن.

گهر جو هر ڀاتي هن موقعي تي پنهنجو خوشيءَ جو اظهار ڪري رهيو آهي.

بزرگ مردن مان فقط مان ۽ شفن موجود آهيون. شفن جي رخ ۾ به هاڻي ڦيرو اچي ويو آهي. هو خوشگوار ۽ موجي موڊ ۾ آهي ۽ ننڊ وسري وئي اٿس. اهو ڦيرو مينهن جو پاڻي جهاڳڻ کان پوءِ شروع ٿيو هو. ان جو سبب گهٽيءَ مان جهاڳڻ ڪري لاشعور مان ننڍپڻ جي ڪنهن خوشيءَ جو جاڳڻ هو، يا ڪاڙهي بدران ٿڌڙي هير شروع ٿيڻ يا هنن ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين جون معصوم ۽ خلوص ڀريون خوشيون ڏسي.

هو چوڻ لڳو: ”مون کي جي خبر هجي ها ته هتي

ٻارن جي هيڙي اتساهه ڀري ۽ مزيدار محفل ڇمندي ته، منهنجي فئملي آئيان ها ۽ گهٽ ۾ گهٽ منهنجا ٻار هنن خوشين ۾ شامل ٿي وڃن ها ۽ بور ڪونه ٿين ها. هو اهڙين محفلن جا ڏاڍا شوقين آهن. مون پنهنجي زال کي ان ڪري نه آندو جو منهنجو اندازو هو ته توهان جي گهر جو ماحول دهقاني ۽ دقيانوسي آهي ۽ رڳو ٻڪر ٻوساٽ هوندي ۽ خوشيءَ جي جشن جو ڪوبه اهڃاڻ ڪونه هوندو. اهو پڻ انديشو هو ته هوءَ بيخياليءَ ۾ ڏي سهي، هتي اسان جي شاديءَ جي سنڌي رسمن تي ٽيڪا ٽپڻي ڪري ها ۽ اها ڳالهه بدمزگي پيدا ڪري ٿي سگهي. ٻيو ته هوءَ اسان جي ٻولي ڪانه ڄاڻي، ان ڪري هتي جي عورتن لاءِ الجهن جو باعث بڻجي ها."

مان ۽ شمن ڪڏهن ٻهي تي رهياسين ۽ ڪڏهن ڪرسين تي ٿي ويناسين. پر دهل ۽ ناچ جي لئه تي ناڙيون وڄائيندا ٿي رهياسين. اسان جي موجودگي ننڍن لاءِ خوشي، اتساهه ۽ همت افزائيءَ جو باعث ٿي رهي هئي. رات جا ٻارنهن ٿيا هئا. گهوٽ، جو نظر ڪونه آيو هو، تنهن کي ڇوڪرا مينديءَ جي رسم لاءِ پڪڙي آيا. ڇوڪرين ميندي لڳائيندي هن سان چرچا ڪيا، ڇيڙ ڇاڙ ڪئي، تعديون ڪيون، جٺيون ڪيون. سارو وقت ٺهڪن جي گونجار رهي.

ڪنوار کي روايتي ونواهه ۾ ڪونه وهاريو ويو هو، پر هوءَ هڪڙي ڪمري ۾ ويٺي هئي ۽ گهڻو ٻاهر نه ٿي نڪتي. مان ان ڪمري پرسان ويس ته مون سان ملڻ واسطي

ٻاهر نڪري آئي. اهڙي طرح گهر جا ٻيا ساٿهو هن وٽ ان ڪمري ۾ آيا ويا پئي. نه هن کي اڌو ٽڪيو ويو هو ۽ هن کي هر ڪنهن کان منهن لڪائڻ جي هدايت ڪئي وئي هئي. هيئنئر به هوءَ ان ڪمري جي دريءَ جو هڪڙو طاق کولي ھيءَ محفل ڏسي رهي هئي.

نچڻ ۽ ڳائڻ جي وچ ۾ چانهه جو دور به پئي هليا. پوءِ اسان ڏٺو ته ڇوڪريون ٻريل ميڻ بتيون ٿالهين ۾ ڇنبڙائيي، اهي ٿالهيون هٿ جي ترين تي رکي گول چڪري ۾ نچڻ لڳيون. شفن مون کي چيو:

”هي ته واڏڪو نمونو آهي.“

”واڏڪو نه پر موهن جي دڙي جو، ان ڪري سنڌين جو.“ مون چيو.

”ها يار، سچ ٿو چئين.“ هن جهولندي جواب ڏنو.

اهو ٻڌائي ڇڏيان ته اسان جي هنن ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين جي نچڻ ۾ ناچ واريون فني خوبيون ڪونه هيون. هيءَ ته آڏا ابتا قدم کڻڻ ۽ بدن جي بي ترتيب چرپر هئي، رڳو ان ۾ خوشيءَ جي جذبي جو سياويڪ اظهار هو. وري سنڌي لاڏو ۽ سنڌي ساز، سو اهڙو تي مزو آيو جو دل ٿي چاهيو ته اٿي سڀني سان گڏجي نچجي، پر ايتري اخلاقي همت ڪانه هئي.

پريان به ٿي ڇوڪريون پاڻ ۾ سس پس ڪرڻ لڳيون ۽ پوءِ منهنجي وڏي ڪڪي اسان ڏانهن آئي ۽ اچي چيائين ته بابا، سڀ چون ٿيون ته توهين ۽ چاچا شفن به اچي ناچ

۾ شامل ٿيو. وڏي مشڪل سان هن کي ان ڳالهہ تان لاٿوسين.

مان تہ اچا بہ عجب ۾ هوس تہ اسان جي ٻارن ايتريون شيون ڪيئن سکي ورتيون آهن، جيتوڻيڪ هنن ٻڌايو هو تہ هنن انن ڏينهن کان اهو شغل جاري رکيو هو ۽ مشق ڪئي هئي.

پوءِ ڇوڪريون ٻن قطارن ۾ ٽي بيٺيون ۽ ڇوڪرا گول چڪرو ڏاهي سندرا ٻڌي بيٺا. هوجمالو شروع ٿي ويو. ڇوڪريون ڳائي رهيون هيون ۽ ڇوڪرا نچي رهيا هئا. مون کي ڏاڍو مزو آيو.

رات جا ٻہ وڄي چڪا هئا. وڏيڪ ننڊ روڪڻ مون لاءِ محال هو. شفن کي چيم تہ مان وڃي ٿو سمهان.

هن چيو: ”اڄ رات مان نہ سمهندس. اڄ رات سنڌي رات آهي ۽ اهڙي رات روز نہ ايندي آهي. صدين کان پوءِ مون کي سنڌي خوشي حاصل ٿي آهي.“

شور هوندي بہ مون کي هڪدم گهري ننڊ وٺي وئي.

* *

صبح جو ڪپڙا لٽا مٽائي، سھي سنهري ٻاهر نڪتاسين تہ ڏٺوسين تہ گهر جي گهٽيءَ جي گپ وارو بارش جو پاڻي، جنهن جو ڪو نيڪال ڪونہ هو، ۽ جو سڪڻ ۾ ٻہ هفتن کان وڌيڪ وٺي ها، سو ڪونہ هو ۽ گهٽي هلڻ لائق بڻائي وئي هئي. اوطاق جي اڱڻ ۾ هڪڙي پاسي وڏو شاميانو لڳايو ويو هو، جنهن اندر تلهو ٻڌايو ويو هو ۽ ڪوچ ۽ ڪرسيون قطارن ۾ ترتيب سان رکيون ويون هيون. ٻئي

شامياني اندر ڪاڏي جون ميزون رکيون ويون هيون. پنيان ديڳين ۾ ڪاڏو رجهي رهيو هو. پيائرن سڄي رات جاڳي، پاڙيسرين ۽ ڳوٺاڻن جي سهڪار سان هي منڊل مچايو هو.

”هي اٿئي گڏيل محنت جو ڪرشمو“ مون چيو.

”سچ ٿو چوين“ شفن ورائيو.

نڪاح جو وقت ٻارهن بجا رکيل هو. ڏهين بجي کان ماڻهو اچڻ شروع ٿيا. حيدرآباد، نواب شاهه، سکر ۽ ٻين پاسن جا مهمان به آيا ٿي. اسان پڻ سڀني سان ملياسين پئي. ڪرسيون پرجنديون ٿي ويون. ڪاڙهو شروع ٿي ويو هو، پر اڄ پکن جي هوا گرم نه ٿي لڳي. اسانجي پرسان شاه ويٺو هو. هتي هر سال ميلو لڳندو آهي. هفتي کانپوءِ اهو لڳڻو هو. انجو انتظام ڪندڙ شاهه آهي. مون هن سان اول به ڳالهه ڪئي هئي ته ان ميلي ۾ ادبي ڪانفرنس ڪوٺائڻ جي روايت به قائم ڪئي وڃي. ميلا ملاکڙا سنڌي سڀيتا جو حصو آهن. ادب پڻ سڀيتا جو حصو آهي. مون هتي جي سنڌي ادبي سنگت وارن سان به ان باري ۾ ڳالهايو هو. هو ميلي جي انتظام ڪندڙن جي سهڪار سان اهڙي ڪانفرنس لاءِ تيار هئا. شاهه پاڻ به روشن خيال شاعر آهي. هنکي منهنجي تجويز پسند آئي هئي. هينئر پڇايو مانس ته سنڌي ادبي سنگت وارا ان سلسلي ۾ توهان سان مليا اينداه. هن پوري دلچسپي ڏيکاري ۽ فراخدليءَ سان چيو ته اسين ميلي ۾ راڳ جي محفل واسطي اسٽيج ۽ پنڊال ٺاهيندا آهيون، جتي ماڻهن جي وهڻ جو جوڳو بندوبست هوندو آهي. اهو ٻن

ڌن ڪلاڪن لاءِ ادبي ڪانفرنس واسطي ھنن جي حوالي ڪندا ھين، باقي ڳوٺ جا توڙي ٻاھريان اديب ڪين آڻيا آھن ۽ ادبي پروگرام پاڻ تيار ڪرڻو آھي. اھڙي ريت ان رٿا جو آخري فيصلو ڪيو ويو.

* *

پئيان ڪجھ، ڳوناڻا گفتگو ڪري رھيا ھئا. ڏنم ته شفن به ٢ ڪن ڏئي اھا ٻڌڻ جي ڪوشش ڪري رھيو ھو:

”ڪالھ ھوٽل ۾ ٽي - ويءَ جو سنڌي پروگرام ڏٺم. مائي ڀاڳيءَ راڳ ٻڌايو، اقبال جوڳيءَ مرليون وڄايون ۽ خميسي خان بينن تي لھرا ڏنا. ڏاڍو مزو آيو. دل پئي چوي ته سڄي رات اھو پروگرام ھلندو رھي.“

”مون به اھو ڏٺو ھو. مونکي به ڏاڍو مزو آيو. مون ٽيو ڏينھن وارو سنڌي ناٽڪ به ڏٺو ھو. اھو به ڏاڍو وڻيو ھوم. منھنجي ته دل چاھيندي آھي سنڌي فلمون ڏين جو ٽي ڪلاڪ ساندھ سنڌي فلم پيا ڏسون. پاڻ ته سنڌي آھيون، اسانکي جو مزو سنڌي پروگرام ڏيندو سو ٻيو ٿورئي ڏيندو. مان ته وڏيري جي اوطاق تي ويلي آھيان. اتي اڌ رات تائين پئي ٽي - وي ھلندي آھي. پر سنڌي پروگرام رکو ويھ پنجويھ منٽ ڏين، باقي اردو ۽ انگريزي پروگرام ته ڪلاڪن جا ڪلاڪ پيو ھلي.“

”ھا ادا، ماحول جو اھڙو آھي.“

”ادا، ماحول جي ڳالھ ته ڪرين ته جڏھن سنڌي وڏيرن جي بادشاھي ھئي تڏھن به سنڌيءَ جو ٽي - ويءَ تي

پروگرام ايترو ئي هوندو هو.“

”اهي سنڌي وڏيرا به پنهنجي ڪرسي بچائڻ خاطر هنن جا محتاج هئا ۽ انهن کان ڊڄندا هئا.“

”شهرن ۾ گوڙ گهمسان ڪري ڪرسيءَ تان لاٿن به انهن. اسان جن وڏيرن کي ووٽ ڏئي ڪامياب بنايو، انهن به ڀوتو ڪونه پاريو. پنهنجي ٻوليءَ لاءِ ايترو به ڪري ڪونه سگهيا ۽ اسين پنهنجا ناٽڪ ۽ پنهنجا راڳ ڏسڻ ٻڌڻ کان سڪندا رهون ٿا. اسانجي ئي درتيءَ تي اسانجي ٻوليءَ کي نه ٿو ليکيو وڃي. ڇنبو ته شهرين جو وڏو ڪو زور آهي.“

”اهي ڪي اسان کان وڌيڪ دلير ڪونه آهن. پر هنن جي پاڻ ۾ ٻڌي آهي ۽ هڪ هنڌ گڏيل رهن ٿا ۽ هڪدم هجوم ٺاهي ذڪري بون ٿا. اسان ۾ به جي ٻڌي هجي ۽ اسانجو ڪو سونهون هجي ته اسين پنهنجا حق حاصل ڪري سگهون ٿا.“

* *

ٿورو پريرو هڪڙي ڪاليجيءَ کي ڏٺم. هن کان پڇيم:
”پنهنجن سائين سان جيل ۾ ملي آئين؟“

”ها سائين، ڪالهه ئي ويو هوس. هنن جا حوصلا بلند آهن. هنن کي اڳئين هفتي جيل ۾ ڦٽڪن جي سزا ٻڌائي وئي آهي. هنن چيو ته اسانکي سزا جي پرواهه ناهي. هيءَ ته معمولي شيءِ آهي. ديس خاطر آئرلنڊ جي باٻي سئنڊس بک هڙتال ڪري سر ڏنو آهي.“

”بابي سئنڊس ڪير آهي؟“ ڪنهن وچ ۾ پڇيو.

”ٽي صديون اڳ انگريزن پنهنجي پاڙيسري ملڪ آئرلنڊ تي قبضو ڪري انکي غلام بنايو. اتي انگريز زميندارن کي زمينون ڏنيون ويون ۽ انگريزن جي وڏي تعداد کي اتي آڻي آباد ڪيو ويو. انگريز آبادڪارن جي آمد جاري رهي. ١٩٢٠ع ۾ آئرلنڊ وارن آزاديءَ جي جنگ لڙي پنهنجو ملڪ انگريزن کان آزاد ڪرايو. پيو تہ سڄو ملڪ آزاد ٿي ويو پر انجي هڪڙي صوبي اتر آئرلنڊ تي انگريز پنهنجو قبضو جاري رکڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا. انجو سبب اهو هو جو ان صوبي ۾، آدمشماريءَ ۾ اتي جي اصلي رهاڪن کان انگريز گهڻائي ۾ آباد ٿي ويئا هئا. هاڻي اتر آئرلنڊ جا اصلي رهاڪو پنهنجو هي صوبو انگريزن کان آزاد ڪرائڻ واسطي گوريلا جنگ لڙي رهيا آهن. بابي سئنڊس اتر آئرلنڊ جو گوريلا اڳواڻ هو. هنکي گرفتار ڪري جيل ۾ رکيو ويو هو. جيل اندر هن مرڻ تائين بک هڙتال انڪري ڪئي هئي تہ گوريلن کي سياسي قيدي ليکيو وڃي ۽ نہ اخلاقي ڏوهاري. هنجو اهو مطالبو نہ مڃيو ويو ۽ هو مرندو مري ويو پر ماني نہ کاڌائين.“ ڪاليجيءَ ٻڌايو.

”سائين اهو گوريلو ڪير ٿيندو آهي؟“ هڪ هاري سوال ڪيو.

”گوريلو سياسي ڌاڙيل ٿيندو آهي. رواجي ڌاڙيل دولت ڦرڻ لاءِ وڙهندو آهي ۽ دولتمندن کي ڦريندو آهي، گوريلو ديس خاطر وڙهندو آهي ۽ ديس جي دشمنن کي ماريندو آهي.“

ڪاليجيءَ وراڻيو.

پريان هڪڙو نوجوان ويٺو هو. هن جي هٿ ۾ اخبار هئي. هن رڙ ڪري چيو: ”اڄوڪي هلال پاڪستان اخبار ۾ انٽر نئشنل رائونڊ اپ جي سري سان، بابي سئنڊس جي باري ۾ هڪڙو مضمون ڇپيو آهي، مان اهو زور سان پڙهان ٿو، مهرباني ڪري غور سان ٻڌجو.“

هن جي آسپاس ويٺل ماڻهو هن ڏي متوجهه ٿـي ويـا. هن پڙهڻ شروع ڪيو: ”اتر آئرلنڊ جو ڪونڌر بابي سئنڊس، چاهٺ ڏينهن جي بک هڙتال کان پوءِ جيل ۾ مري ويو. اها خبر هئي جيڪا ريڊيو تان ٻڌائي وئي.“

جيڪڏهن لاڳيتي ويڙهاند ۽ آزاديءَ کي حاصل ڪرڻ جو جنـاءِ پرڀو عمل جاري رهندڙ آهي تـہ پوءِ ريڊيو وارن بابي سئنڊس جي موت جي ڳالهہ ڪري ڪوڙ هنيو آهي، ڌرتيءَ جي ڪنهن بہ حصي تي بابي سئنڊس جي موت کان پوءِ ظلم خلاف جيڪڏهن صدائن جا پڙاڏا بند ٿي ويا هجن ها تہ پوءِ اها خبر سچي هئي ۽ مڃڻ ۾ اچڻ جهڙي هئي تہ واقعي بابي سئنڊس مري چڪو آهي. بابي سئنڊس جيڪڏهن سمجهي ها تہ سندس مرڻ کان پوءِ آزادي لاءِ وڙهندڙ قوتون بہ فنا ٿي وينديون تہ پوءِ هو نہ مري هـا. پر هـن کي پڪ هئي تہ سندس موت، انسان جي گڏيل بقا، آزادي ۽ سلامتيءَ لاءِ نهايت ضروري قرباني آهي، ۽ اها هن ٻنا ڪنهن هٻڪ جي ڪايل دل سان پيش ڪري ڇڏي ۽ دنيا ۾ سچ جـو ڳاٽ وري اوچو ٿي ويو.

ڪنهن ڏاهي جو چوڻ آهي ته هر اها شيءِ جيڪا سچ آهي، سا ئي سونهن آهي. سچ، سونهن آهي ۽ آزاديءَ کان وڏيڪ دنيا جي تختي تي ٻي ڪا بہ سونهن ڪانهي. پر ان سچ ۽ سونهن کي حاصل ڪرڻ جي راهہ ۾ بدصورتي ۽ ازلي ڪوجهائپ جا راڪاس رنڊڪ آهن. آزاديءَ کي ڳڙڪائي ويندڙ بلائون ئي آهن، جن وٽ سگهہ بہ وحشي آهي ۽ ان جو استعمال بہ وحشياڻو آهي. ان وحشيپڻي جو شڪار، دنيا جي اکين اڳيان بابي سنڌس ٿي ويو.

پر اهو تاريخي عمل آهي ۽ زندگيءَ جي سونهن کي بقا ۽ جلا بخشڻ لاءِ نهايت ضروري بہ، چاڪاڻ تہ جيوت، جيڪڏهن پنهنجي سونهن مان ڪو حصو قربان نہ ڪندي، ۽ ڌرتيءَ تان قرباني ڏيڻ وارن جو ڪال ٿي ويو، تہ پوءِ هيءَ دنيا، مصلحتن، ٺڳين، مڪر، ڏاڍ مڙسي، منافقي ۽ حرامخوريءَ جو جهنم بڻجي ويندي. ان ڪري اهڙي قرباني ڏيڻ جو فلسفو ڏاڍو ڳهرو آهي، بظاهر ڏاڍو اٽانگو، پر نهايت لازم ۽ ان کي سڌ ڏيڻ وارن جو ڪال نہ پوي.

بابي سنڌس جي موت کان پوءِ ماڻهن جي اک پٽجي وئي. بظاهر جمهوريت جي ڏيک ڏيندڙ معاشري ۾ ماڻهن جي چونڊيل عيوضيءَ جو هن ريت مري وڃڻ، ماڻهن جي اک پٽائڻ لاءِ ڪافي ثابتي آهي."

* *

شفن کي پنيان کو پنهنجو واقفڪار نظر آيو، سو اتي هن سان ملڻ ويو. موٽيو ته ٻڌايائين ته هڪ همراه کي ڏاڍو مناسب گفتو چوندي ٻڌم. هو چئي رهيو هو ته اسان کي پنهنجن گيتن جون لشڪري ڌُنون ناهڻ کپن، جڏهن ٻڌڻ سان اسان ۾ قومي جذبو ۽ اتساهه اڀري ۽ جوش پيدا ٿئي.

* *

هن وقت سيني جو ڌيان شاميانـي جـي در ڏانهن ڇڪجي ويو. سڀ ڪنڌ ورائي اُڏانهن نهارڻ لڳا. شاگرد ۽ شاگرديائيون اندر گهڙي رهيون هيون. اڌ ڏهه کن ڇوڪرا هئا ۽ اڌ ڏهه کن ڇوڪريون. ڇوڪرن کي ڪلهن تي اجرڪ هئا ۽ ڇوڪرين جون پوتيون اجرڪ جـون هيون. انهن مـان گهڻن مون کي سڃاتو ٿـي. سڀ مون سـان ڏاڍي سڪ ۽ عقيدتمنديءَ سـان مليا. ڇوڪريون ڏسـي گهڻن ٻهراڙيءَ وارن جا وات ڦاٽي ويا هئا.... هھڙيـون سهڻيون، صحتمند، سگهاريون ۽ بيباڪ ڇوڪريون. نه هنن جي چرپر ۾ چلو لاڏي هئي، نه لباس ۾ ڏرڙائپ. نه سرخي پائوڊر سان سينگار ۽ نه ڳالهائڻ ۾ هلڪڙائپ. هنن جا پُر وقار گنڀير مرڪندڙ چهرا ڏسي هنن لاءِ ڪشش ڪندڙ عزت جو جذبو ٿي پيدا ٿيو.

ڇوڪريون گهر ڏانهن هليون ويون ۽ ڇوڪرا ٽڙي پکڙي جدا جدا هنڌن تي وڃي ويٺا. ڪجهه وقت کان پوءِ هنن کي پير وارن سان ڪچهريءَ ۾ مشغول ڏٺو ويو. اهو

معلوم ڪرڻ لاءِ ته هو ڪهڙي قسم جون ڳالهيون ڪن ٿا، شفن اٿي وڃي ٻن ٽن اهڙن ڇوڪرن جي پرسان ويٺو. موتي اڃي ٻڌايائين ته ڇوڪرا ڏاڍي سولي، اثرائتي ۽ پياري نموني ۾ ڳوٺاڻن کي سندن پنگتي ۽ راڄنيتي حقن جو احساس ڏياري رهيا آهن ۽ هنن جي معاشي مشڪلن جو اصل ڪارڻ سمجهائي رهيا آهن ۽ انهن تي قابو پائڻ ۽ حقن حاصل ڪرڻ لاءِ عملي تدبيرن جو خاڪو به ذهن نشين ڪري رهيا آهن. پڇاڙيءَ ۾ چيائين:

”ٻهراڙيءَ جي عام رهاڪوءَ ۾ هيءَ تبديلي پڌري آهي ته هاڻي هو ڪتن ۽ ڪڪڙن جي ويڙهين ۽ گناهه ثواب جي ڳالهين بدران سياسي بحث ڪن ٿا ۽ پنهنجي سماجي ۽ اقتصادي حقن حاصل ڪرڻ جون ڳالهيون ڪن ٿا. هو مُلي ۽ وڏيري کان وڌيڪ قومي ڳالهيون ڪندڙ شاگرد کي اهميت ڏين ٿا، پيرن فقيرن کان وڌيڪ سياسي اڳواڻن جي پچار ڪن ٿا.“

خبر پئي ته شاگردن جي ان ٽوليءَ کي ڪوٺ ڏيڻ ۽ هني آڻڻ جي ڪارگذاري منهنجي ان پاڻتي جي هئي جو يونيورسٽيءَ ۾ پڙهندو آهي.

* *

يارهين ڏاري گهوٽ کي ٿلهي تي آندو ويو. گهوٽ پيءُ، ڪنوار پيءُ ۽ نڪاح پڙهڻ وارو ملو به اتي اچي ويٺا.

شفن چيو ”چو گهوٽ کي موڙ ٻڌل ڪونهن؟“

منهنجو به ان طرف ڌيان ڇڪيو. مون چيو ”اسانجي

خاندان ۾ اها رسم ڪانهي."

"ان ۾ ڇا هي، اها ته هڪ بيضرر شيءِ آهي ۽ هن ميڙ ۾ اڻ واقف به سمجهي وڃي ها ته گهوٽ ڪهڙو آهي."
ششمن چيو.

مون پاڻ سوچيو ته موڙ پائڻ ۾ ڪهڙي قباحت هئي يا ان ۾ مذهبي منع ڇو ٿي ٿي سگهي جو اسانجي وڏن ان دستوري رسم کي نظرانداز ڪيو هو. اها ته واقعي ڏي گهوٽ جي سڃاڻپ لاءِ ضروري رسم آهي. تنهن ڪانسواءِ اسانجي شاديءَ جي گهڻن لاڏن ۽ سهرن جو مرڪزي موضوع موڙ ئي آهي.

مون چيو "گهوٽ کي ڪو هار ئي اچي پارائي ته به گهوٽ جي نشاندهي ٿي وڃي."

مون ايترو چئي بس ڪيو ته هڪڙي همراهه گهوٽ جي ڳچيءَ ۾ نوٽن جو هار اچي پاتو. پوءِ هارن جي بارش شروع ٿي وئي. مونکي نئين ڳالهه اها نظر آئي ته هرڪنهن نوٽن جو هار آندو هو. اڳي ڳوٺن ۾ ۽ شهرن ۾ اڄا تائين گهوٽ کي ڪو ايڪڙ ٻيڪڙ نوٽن جو هار پارائيندو آهي. گهڻو ڪري تازن گلن يا زري ۽ ڪاغذ جي گلن جا هار پارايا ويندا آهن.

نوٽن جي هارن ناهڻ تي ڪافي محنت ڪئي وئي هئي. نوٽن کي موڙي ۽ نوٽن تي ڇپيل تصويرن جو سهارو وٺي وڻندڙ ڊزائينون پيدا ڪيون ويون هيون. شاهه پڌايو ته ڀرارڙيءَ ۾ نوٽن جا هار پارائڻ جو رواج هاڻي عام ٿي ويو

آهي. مون ان تي ڪجهه تبصرو ڪرڻ لاءِ سوچيو. دل ئي دل ۾ چيم: علامتي طرح اهو سچ ڪي وڏيڪ ويجهو آهي. اسانجي سماج ۾ جڏهن ته عورت ڪمائيندڙ نه تي ٿئي تنهنڪري شادي ڳالهين جي هار بدران ڳلي جو اقتصادي ڦندو آهي. اڄ به جيڪا ڪنوار ڪاليج پڙهي رهي آهي، خبر ناهي اسانجي خاندان ۾ چوڪرين کي ملازمت ڪرائڻ جي نئين روايت شروع ڪئي وينديي يا نه؟

ان دوران ملو رجسٽر ڪدي پنهنجي ڪارروائي پوري ڪندو رهيو.

منهنجو هڪ پاڙيجو پنهنجي ڪئميرا سان جدا جدا هنڌن تان ۽ خاص ڪري ٿلهي تي گهوٽ ۽ ٻين وينڻن جا فوٽا ڪڍي رهيو هو. نڪاح پڙهڻ وارو ملو، جو گهوٽ جي پرسان ويٺو هو ۽ جو مامي مولويءَ جو پڳ مٽ دوست ۽ هم خيال ۽ هاڻي هنجو مريد آهي، سو ڪئميرا جي سامهون ٿيڻ وقت منهن ۾ سونڌ يا ڳهنج وجهڻ بدران مرڪيو ٿي.

ملو نڪاح پڙهڻ لاءِ تيار ٿيڻ لڳو ته ميڙ مان ڪنهن رڙ ڪئي: ”مولانا، نڪاح سنڌيءَ ۾ پڙهجو!“

ان تي مون شفن کي ٻڌائڻ شروع ڪيو: ”حيدرآباد ۾ اختر بلوچ جي نڪاح جي موقعي تي دعوتي گهڻو ڪري سنڌي اديب هئاسين. سرڪار طرفان مقرر ان پاڙي جو نڪاح خوان سڏايو ويو هو. هن جو اڙدوءَ ۾ نڪاح پڙهيو ته اسانکي ڳالهه اڻوڻندڙ لڳي. ملي جي وچڻ ڪانپوءَ ٻليجي کي چيو ويو ته ”اختر بلوچ ۽ اڙدوءَ ۾ نڪاح“ اسانجو ذهن

نہ ڏنو مڃي، انڪري ڪنهن ڪان بہ وري سنڌيءَ ۾ پڙهايو وڃي. خير ڳالهہ ڪي چرچو سمجهي ختم ڪيو ويو. حيدرآباد ۾ جتي منهنجي اسپتال آهي، ان پاڙي جي هڪ پوڙهي ڪليمي وڪيل جي پنهنجي پٽ جي ضد تي سندس عشق واري شادي تي ڪرائي. ڪنوار وارا شيعا هئا ۽ وڪيل پاڻ سني هو. ڪنوار وارن شيعائي نموني نڪاح پڙهايو. پوڙهي وڪيل پنهنجي پٽ کي ڪنن کان وٺي روڪي رکيو ۽ هنکي زال سان ايستائين ملڻ لاءِ نہ ڇڏيائين، جيستائين پنهنجا چاچي واپس پنهنجي گهر وٺي اچي نڪاح وري سني نموني نہ پڙهايائين.“

* *

نڪاح ڪانپوءِ تماشا تي ورهايا ويا تہ شاگرديائيون وري اچي سهڙيون. اسانجي ڇوڪرن اول ئي شامياني جي هڪ حصي مان ڪرسيون هٽائي اهو خالي ڪيو هو. شاگردن وچ تي ڪئسيٽ وڇائڻو رکيو ۽ ان سان بہ لائوڊ اسپيڪر ڳنڍيا. پوءِ انجي چوڌاري گول چڪرو ٺاهي بيٺا، اهڙي ترتيب سان جو لاڳيتو بہ ڇوڪرا يا بہ ڇوڪريون نہ هيون پر هڪ ڇوڪرو تہ هڪ ڇوڪري. ڇوڪرن پنهنجي اجرڪ جو سندرو ٻڌو هو ۽ ڇوڪرين پنهنجي اجرڪ جي پوتي ڪلهي تان ورائي، ان سان ڇاتي ڍڪي چيلهہ وٽ انکي ڳنڍ ڏئي ڇڏي هئي.

هڙو هو جمالو نچڻ لاءِ تيار بيٺا هئا. ماڻهو هنن کي حيرت سان ڏسندا، هنن جي چوڌاري اچي مڙيا هئا.

ڪئسيٽ وڄائڻي جو بٽڻ دٻايو ويو. اهڙو دهل وڳو، شرناءِ جو آواز اهڙو بلند ٿيو جو سيسرات نڪري ويو. ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون گنڀير مرڪندڙ چهرن سان تاڙين جا ٺهڪا ڪندا نچڻ لڳا. ڪئسيٽ جو آواز بلند ٿيندو ويو:

اسان جو جمالو سنڌڙيءَ سان ....
هو جمالو !
سائي ڌرتي سنڌ جي ....
هو جمالو !
جاني ماڻهو سنڌ جا ....
هو جمالو !
سپاهي آهيون ديس جا ....
هو جمالو !
سپاهيءَ جي سرسي آ ....
هو جمالو !
آگ آهيون، آگ آهيون ....
هو جمالو !
دشمن لاءِ آگ آهيون ....
هو جمالو !
همٿون هٿن ۾ ....
هو جمالو !
ڪهاڙي ڪلهي تي ....
هو جمالو !

سپاهي آهيون ديس جا ....
هو جمالو !

ماڻهو منڊجي ويا هئا، ماڻهو سراپجي ويا هئا، ماڻهو خمارجي ويا هئا. هو اتساهه ۾ نچندڙن جي تاڙين سان گڏ بيتحاشه تاڙيون وڄائيندا رهيا.

* *

هڪ بجي ڌاري ڪاڏو ڪارائڻ شروع ڪيو ويو. ماني ڪائي ٻاهرين مهمانن موڪلائڻ شروع ڪيو. گهڻ ماڻهن چيو هي مناسب وقت رکيو ويو آهي. عام طرح ٻهراڙيءَ ۾ رات جو نڪاح وغيره جو پروگرام رکندا آهن. ان ۾ رسمن پوري ڪندي رات لڙيو وڃي ۽ ٻاهرين مهمانن جي رهائش ۽ هنڌ بستري وغيره جو ڪپو ڪرڻو پوي. اڄ جمعي جو موڪل جو ڏينهن آهي. پرڏين شهرن وارا به صبح جو اتان هليا ته هتي منهل تي پهچي ويا ۽ هاڻي واپس گهر پهچي سگهندا.

شفن حيدرآباد ۾ چيو هو ته مونڊڙن ۾ سان پهريون شخص هوندس. ڪوڙ مهمان هليا ويا ۽ مانيءَ ڪان واندو ٿيندي هن ڪي گهڻ منهل تي وڌي هئي، پر اڃا هن وڃڻ جو خيال نه ٿي ڏيکاريو. جڏهن مون هن کي ٻڌايو ته شام جو مون کي پنهنجو پروگرام آهي، جڏهن به مان هتي ايندو آهيان ته هتي جي سنڌي ادبي سنگت وارا ڪچهري رکندا آهن، اڄ به اها ڪچهري رکي اٿن، ان ۾ شعر ۽ ڪهاڻيون پڙهيون وينديون ۽ ادب تي خيالن جي ڏي وٺ ٿيندي. ان

تي چپائين تہ مان ھتي اچا ڏينھن اڌ رھڻ ٿو چاھيان. ادبي سنگت جي ڪچھريءَ ۾ بہ ھلي شامل ٿيندس. پوءِ ھو ڪُلي پيو:

”منھنجي گھر جو ماحول ڏاريو آھي. اتي جي اٺٽي وھٽي، رھڻي ڪرڻي، ڳالھائڻ ٻولائڻ سڀ ڏاريو آھي، پوءِ ڪٿي منھنجو پنھنجو رت ڇو نہ ھجي، مان وچايل ھستي آھيان. ھتي مان ائين ٿو محسوس ڪريان ڄڻ پنھنجي ماحول ۾ موٽي آيو آھيان. ڪراچيءَ ۾ منھنجي گھر جو ماحول غير فطري آھي. غير فطري ان خيال کان تہ سنڌ جي سرزمين تي ھر غير سنڌي ماحول غير فطري لڳي ٿو.“

٢٣ سيپٽمبر ١٩٧٥ع

سمنڊ ٿو پڪاري

هي سمنڊ،
هي سنڌي سمنڊ،
سنڌ جو اصل کان سائي،
سنڌ جي ڌرتيءَ جو
هم عمر، هم عصر،
سنڌ جي ڌرتيءَ کان
ڪڏهن نہ جدا ٿيندڙ.
آهي ان سان
اسان سنڌين جو
ويجهو واسطو،
دائمي ناتو.
سنڌو سڪائي سگهجي ٿو،
سمنڊ سڪائي ڪير!

* *

ڪراچيءَ ۾ ڪلفٽن وٽ، سمنڊ جي ڪناري واري پٽ مٿان ويهي، هو مٿيون گيت ڳائي رهيو هو. هنگي مشهور فلم ائڪٽر پڻ ڏي آڏوائيءَ جو ريڊيئي تي ٻڌل انٽرويو ياد

اچي ويو. هن چيو هو ته چاليهه سال اڳ، جڏهن هُو سنڌ ڇڏي، فلمن ۾ ڪم ڪرڻ خاطر بمبيءَ آيو هو، تڏهن هنکي سنڌي ڳالهائڻ ۽ سنڌين سان گڏجڻ جي اهڙي پاڙ لڳندي هئي، جو هو سمنڊ جي ڪناري، اپالو بندر، وٽ وڃي، ماڻهن جي ميڙ پرسان بيهي رڙيون ڪري چوندو هو: "توهان ۾ ڪو سنڌي آهي؟"

اج هنکي به ڪراچيءَ ۾ پهچڻ محسوس ٿيو هو. هو سامونڊي سکيا جي ڪاليج ۾ داخلا ملڻ يا نه ملڻ بابت خبر چار لهڻ ويو هو. اتي خبر پئي هئس ته کيس داخلا ڪانه ملي آهي. ان ڪانپوءِ هو ٽرام تي چڙهيو، بس ۾ ويٺو رڪشا تي سوار ٿيو، دڪانن ۾ ويو، هوٽل ۾ ڪاڏو ڪاڏائين، فلم ڏٺائين، پر ڪٿي به هنکي سنڌي ڳالهائڻ وارو ڪونه مليو.

هاڻي سانجهي ٿي هئي ۽ هو سمنڊ جي ڪناري اچي ويٺو هو ۽ زور زور سان ڳائڻ لڳو ته شايد ڪو سنڌي، سنڌي راڳ ٻڌي، سائس اچي ڳالهائي ۽ هو هن کي پنهنجون دل جون ڳالهيون ٻڌائي، دل جو بار هلڪو ڪري.

سامهون اٿاهه سمنڊ هو، جنهن تي جهاز هلائڻ، جنهن تي سفر ڪرڻ، جنهن سان مقابلو ڪرڻ، جتي جاکوڙ ڪرڻ، جتي جون نيون ۽ عجيب دنيائون ڏسڻ لاءِ هن ڪيچ عرصي کان آرزو ڪئي هئي.

هو لطيف سائينءَ جا ٽي سر: سريراڳ، سامونڊي ۽ گهاتو، ڏاڍي شوق سان پڙهندو هو. اهي ٽيئي سر سمنڊ جي باري ۾ آهن. انهن ۾ سنڌين جي سمنڊ سان سنبنڌ جي

نهايت چٽي تصوير چٽيل آهي. هن ڪي انهن شعرن مان معلوم ٿيو هو ته: جڏهن سنڌين جو پنهنجي ڌرتيءَ ۾ ساهه هوندو آهي، تڏهن هو سمنڊ جي به اصل پوڄا ڪندا هئا. ناکئا، ملاح، مهاڻا، گهاتو، رهبر، سونهان، سکاڻي، ڪشتيبان، ٻيڙياتا، ڏوبا ۽ وڻجارا، سمنڊ ۽ سامونڊي جهازن جا سنڌي ڪردار هئا. سمنڊ هنن جي حياتيءَ جو مکيه حصو هو. غريباڻا غراب، جنگ جهاج، نيهه، مڪڙيون، ڊنگيون، ترازو، چٽر، وڏانڊريون، پاڪڙيون ۽ هوڙاڪ جدا جدا قسمن جا جهاز ۽ ٻيڙيون هيون جي سنڌي، سمنڊ تي هلائيندا هئا. هو پاڻ ئي ٻيڙيون ناهيندا هئا. پراڻين ٻيڙين جي مرمت ڪندا هئا، ڏنگ بند ڪندا هئا، تيل جو مک ڏيندا هئا، صابڻ سان سڙهه ڌوئي صاف ڪندا هئا. هنن وٽ دوربينيون هيون، جن سان سمنڊ تي پري پري جون حالتون ڏسندا ۽ ڇڪاسيندا هئا. هو پاڻ سان تُرها کڻندا هئا.

سنڌي سڄيون سڄيون راتيون جاڳي، ٻيڙيون هاڪاريندا هئا. سنڌي لڙ، لهرين، لس، ليٽ، بي انت آب، ويرن، سيرن ڪارونيار ڪنن، درياهي چورن، غير سنڌين، مينهن ۽ طوفان سان مڙساڻا مقابلا ڪري، سمنڊ پار پهچندا هئا. سنڌي ڏوبا سمنڊ جي اونهاين مان موتي، ماڻڪ، سپون، لال، جواهر ڪڍي ايندا هئا. هو منهن تي ڪاڻي جو ٻوٿاڙو چاڙهي، سمنڊ جي گهراين ۾ پهچي ويندا هئا. سنڌي، سمنڊ آڪري ڏيساور ۾ وڃي واپار ڪندا هئا. هو جهازن ۽ ٻيڙين ۾ موتي ماڻڪ، لال، جواهر، سپون، لونگ، ڦوٽا، ڪپهه، ڪپڙو

۽ اناج کڻي وچي واپار ڪندا هئا. سنڌي سونهان، سمنڊ جي حالتن ۽ موسم جو سڌ سماءُ رکندا هئا ۽ هوا جي رخ مطابق سفر تي اسهندا هئا. سنڌي پور بندر، عدن ۽ لنڪا جي بندرن ڏانهن ويندا هئا ۽ اهڙي طرح ڪاٺياواڙ، لنڪا
۽ عربستان سان واپار ڪندا هئا. ٢

ساموندين جي ڪري بندرن ۽ بازارين ۾ رونق رهندي هئي. سنڌي وڻجارا پنهنجيون نيون پرڻيل ڪنوارون ڇڏي ٻه واپار سانگي ڏيساور ويندا هئا. هو پنهنجا گهر ٻار ڇڏي ويندا هئا. پويان هنن جون پياريون وڇوڙي ۾ ورلاپ ڪنديون هيون، ڳرنديون ۽ جهرنديون هيون. بعضي بعضي سنڌي ساموندي، سمنڊ تي طوفان يا ٻين حادثن ڪري موت جو ٻڪ تي ويندا هئا ۽ ڪڏهن نه موٽندا هئا. اهڙي قسم جا وهم سندن زالن کي سدائين پيا وَڏ وجهندا هئا. هو سمنڊ تي وڃي پنهنجن مڙسن ۽ پيارن جي سلامتيءَ لاءِ سمنڊ جي پوڄا ڪنديون هيون، سوين سکائون باسينديون هيون.

سنڌي ساموندي، دنيا جي ٻين ڪنڊن تائين سفر ڪندا هئا. هو ڪنڊ ڪيڙائو هئا. هو طوفانن سان مقابلا ڪري، سمنڊ جهاڳيي، ملڪ ملڪ ۾ وڃي سنڌ جو نالو مشهور ۽ مان مٿيرو ڪندا هئا. اهڙي طرح ٻاهرين ملڪن مان پنهنجا ٻيڙ ۽ جهاز، سامان سان ڀرائي، سنڌ ۾ کڻي ايندا هئا. سنڌ ساموندين کي سمنڊ تي وڃڻ جو ايڏو شوق هوندو هو، سوين خطرا کڻي، جان جوکن ۾ وجهي، پنهنجن پيارن ج

وڇوڙو سهي، پنهنجن پارن ٻچن جي ورلاپن کي نظر انداز ڪري ٻه سمنڊ جي سفر تي اسهندا هئا، هو ڪڏهن ڪڏهن سفر ڪري موٽندا هئا ته ايستائين آرام نه ايندو هون، جيستائين وري ٻئي سفر تي نه اسهن.

ڪراچيءَ جو ڪُن ڏاڍو خطرناڪ هوندو هو. پر سنڌي گهاتو يا مڇيون ماريندڙ، ان ڦهري ڪُن ۾ به گهڙي، مڇين جو شڪار ڪندا هئا. هڪ لڱا، ان ڪُن ۾ مورڙي جي ڀائرن کي هڪ مانگر مڇ ڳڙڪائي ويو. ان تي، مورڙي اڪيلي سر ان خطرناڪ واڳونءَ سان وڃي مقابلو ڪيو ۽ ان کي ماريائين. هي هڪ سنڌيءَ جي همت ۽ هوشياريءَ جو بيمثال ڪارنامو آهي.

هو اڪثر لطيف سائينءَ جي مٺين سرن جا بيت جهونگاريندو رهندو هو.

الطاف شيخ جي سفرنامن پڙهن هن ۾ ساموندي سڪيا لاءِ اتساهه وڌايو هو. هن اهي ملڪ، ٻيٽ ۽ هنڌ ماڳ ياد ڪري چڏيا هئا، جتي جتي الطاف کي سنڌي مليا هئا. هن پاڻ پنهنجي اکين سان ڏسڻ تي چاهيو ته سنڌي سڄي دنيا ۾ پکڙيل آهن ۽ سنڌي ٻوليءَ جو آواز دنيا جي هر ڪنڊ ۾ گونجندو رهي ٿو. اهڙي طرح هو دنيا جي ساموندي ادب جا ڪتاب پڙهندو رهيو، انهي لاءِ ته هن کي بحري حياتيءَ جي چڱي چوکي واقفيت حاصل ٿي وڃي. هڪ روسي ناول "سمنڊ ٿو سڏي" Sea Beckons ته ڏاڍو وڻيس. هو سارو وقت ناول جي مکيه ڪردار ڪپتان گراچوف سان رهيس

ڪندو رهيو. اچا بہ ائين چوڻ صحيح ٿيندو تہ هو پاڻ کي ڪپتان گراچوف سمجهندو رهيو. هن جي اها تمنا رهي تہ هو بہ اهڙي ئي جهاز جو ڪپتان يا انجنير هجي، جنهن ۾ اهڙن ئي طوفانن، تڪليفن، اندارين ۽ آفتن سان سامهون ٿئي، ۽ نيٺ پنهنجي حوصلي ۽ هوشياري، مردانگي ۽ مڙسي کان ڪم وٺي، انهن مصيبتن مان جهاز کي پار پهچائي وڃي. هن هيمنگوي جو ناول ”پوڙهو ۽ سمنڊ“ پڻ پڙهيو هو ۽ اهو پڙهي، ان پوڙهي وانگر، هُن زندگيءَ جي سمنڊ ۾ طوفانن سان لاڳيتو مقابلو ڪرڻ جو پڪو پهہ ڪيو هو.

* *

هن پنهنجو مقصد حاصل ڪرڻ خاطر ڏينهن رات دل لائي محنت ڪئي. هو مئٽرڪ ۾ فرسٽ ڊويزن ۾ آيو هو ۽ انٽر سائنس ۾ نہ رڳو فرسٽ ڊويزن ۾ آيو، پر پهريون نمبر پڻ کٽيائين. هو شڪل جو ڏاهوڪو، قداور ۽ صحتمند هو. پر تڏهن بہ باقاعدگيءَ سان ورزش ڪندو رهيو جئن هنجو جسم ۽ جسماني صحت قائم رهي ۽ هنکي رڳو صحت جي بنياد تي سامونڊي سکيا جي ڪاليج ۾ داخلا ڏيڻ کان انڪار نہ ڪيو وڃي. انهيءَ خيال کان هو ترڻ بہ سکيو ۽ ترڻ جي مشق بہ ڪندو رهيو. هنکي خبر هئي تہ انهيءَ ڪاليج ۾ سکيا وٺندڙن لاءِ تارو هجڻ ضروري آهي.

* *

نيٺ وقت اچي پهتو. ان ڪاليج ۾ داخلا واسطي درخواستون گهرايون ويون. هن درخواست موڪلي. پهرين

لکيت ۾ امتحان ورتو ويو. سنڌ مان ان ۾ پنجاهه اميدوار ويٺا. جڏهن نتيجو ظاهر ٿيو ته اٺ ڄڻا پاس ٿيا. انهن اٺن ۾ هي به هو. ان کانپوءِ ڊاڪٽرن جو بورڊ ويٺو. انهن، هنن اٺن اميدوارن جي چڪاس ڪري، فقط ٽن کي جسماني طرح فِٽ ٺهرايو. انهن ٽن ۾ هُو به هو. هنکي ان تي به اچرج لڳو ته سڀ ڏٺا مٺا ۽ تندرست توانا ۽ نوخيز نوجوان هئا، پوءِ به رڳو ٽن کي صحتمند قرار ڏنو ويو. چا به هو، هنکي ڪاميابيءَ جي ڪناري تي پهچڻ جي هائي پوري پڪ هئي. باقي انٽرويو جو ڏاڪو رهيل هو . هن سوچيو ته هو انٽر سائنس جي امتحان ۾ فرسٽ ڪلاس فرسٽ آيو آهي ۽ باقي به ٻيا سيڪنڊ ڪلاس ۾ پاس ٿيا هئا. انڪري رڳو هڪڙو ڪنين ته به هو ڪجهي وينڌو. اها خاطري سمجهي، هو پنهنجي آئيندي کي سمنڊ سان ڳنڍي، هوائي قلعا اڏڻ لڳو. اڄ نتيجو ظاهر ٿيو هو. هن ڪامياب شاگردن جي لسٽ ور ور ڪري پڙهي پر پنهنجو نالو نظر ڪونه آيس. هنجا بنايل هوائي قلعا ڊهي، پٽ تي اچي پيا. هن جي اندر ۾ غم ۽ غصي جون ويرون چڙهيون .... اسانکي اسانجي ئي سمنڊ کان پري رکيو ٿو وڃي. ايتري بي انصافي !.... هو دل ئي دل ۾ دهرائيندو، هتي سمنڊ جي ڪناري تي اچي ويٺو هو. سمنڊ ڏي نهاري وري دل ۾ چوي ٿو. .. بي انصافي ان سان ٿيندي آهي جو ڪمزور، بي عمل ۽ زندگيءَ کان خالي هوندو آهي. اسان ۾ سمنڊ جهڙي ساندهه چر پر، جوش ۽ ايثار هجڻ گهرجي ....

وري ھو ڳائڻ لڳي ٿو:
لُڏي ۽ ڳجي ٿو:
بي انت آب،
ڪٿي ساھ پيو
چڙھ انقلاب.
لھرون ۽ لوڏا،
چوليون ۽ چلڪا،
ڦوڪجڻ ۽ ڦونڊجڻ،
نچڻ ۽ ٽپڻ،
طوفان ۽ ھنگاما
سدا وڌندو رھڻ اڳيان.
ھيبت ۽ گجگوڙ،
شور ۽ گوڙ،
چڙھ نعرا پيو ھڻي،
زور سان منيـون آلاري.
چُر پُر، ھر وقت چُر پر،
چُر پر، ھر وقت چرپر،
سمنڊ جا اھڃاڻ،
زندگيءَ جا اھڃاڻ،
انقلاب جا اھڃاڻ.

*   *

ھن جي من ۾ لاڳيتو خيالن جون لھرون اُڀري رھيون آھن:
ھن ساموندي ڪاليج ۾ سنڌ ۽ بلوچستان جي رھاڪن کي

داخل ٿيڻ جو پهريون موقعو ڏجي، ڇو ته انهن ڀنهي پرڳڻن جي ڪنارن تي سمنڊ آهي ۽ اتي جي رهاڪن جو سمنڊ سان دائمي ۽ نه ٽٽندڙ ناتو آهي. وري هتي جي ملاحن، مير بحرن ۽ گهاتن جي ٻارن کي خاص طرح ان ڪاليج ۾ کنيو وڃي ۽ هنن کي سڀ سهوليتون ڏنيون وڃن، ڇو ته هنن جي حياتي سمنڊ سان ڳنڍيل آهي ۽ هو ماهر ساموندي، ماهر ساموندي انجنير، ماهر جهازران ۽ ساموندي ويڙهه جا ماهر آسانيءَ سان بنجي سگهن ٿا ۽ هنن جو سمنڊ سان جو گهاٽو ناتو آهي، اهو هنن کي سکيا وٺڻ ۾ وڏيڪ مددگار ثابت ٿيندو.

هو سوچي ٿو ته، مان هاڻي نيويءَ ۾ داخلا وٺڻ جو جتن ڪندس، جي اتي ڪاميابي حاصل نه ٿي ته پوءِ ڪنهن خانگي ساموندي جهاز ڪمپنيءَ ۾ ڪهڙي به معمولي نوڪري وٺڻ جي ڪوشش ڪندس. جي اتي به جواب مليو ته پوءِ ساموندي بنجڻ جي شروعات ڪرڻ خاطر مهاڻن سان مهاڻو بنجي مڇي ماريندس ۽ سمنڊ ۾ لهرن، ويرن، ڪُنن، بارشن، واڳن، اجگرن، اونداهين ۽ طوفانن سان مقابلو ڪندس.

هو وري ڳائڻ لڳي ٿو:

ساگر ٿو ساري،
سمنڊ ٿو پڪاري:
تنهنجي ديس جي ڌرتيءَ وانگر
مان بہ تنهنجو ديس،
ٻاڌم ٻاڻيءَ ويس.

ڌرتيءَ جي پيٽ جيان،
مان پڻ خزانن سان ڀرپور.
ڌارين کان ڌرتي بچائڻ،
جاکوڙ تنهنجي جيون جي.
پوءِ ڪيئن سهي سگهندين
مون تي
پرماريت غيرن جي!

* *

هڪ اڻ وارو خالي اڻ ڪاهيو ۽ تي پيزا هن وٽان لنگهيو آهي. هيئنر لنگهڻ وقت هن کي سنڌيءَ ۾ ڳائيندي ٻڌي بيهي رهي ٿو ۽ چوي ٿو: ”سائين اچو توهان ڏي اڻ تي چڪر ڏيو. اڄ ته هڪڙو گراهڪ به ڪونه مليو اٿم.“

سنڌي آواز ٻڌي هنجو چهرو ائين چمڪي ٿو جئن منجهند جي وقت سج جي ڪرڻن ۾ سمنڊ جي لهرن جون چوٽيون چمڪنديون آهن. هن کي پاڻ سان گڏ پٽ مٿان وهاري چوي ٿو: ”ويهه ته چانهه به پيون ۽ ڪچهري به ڪريون. جيترو وقت اڻ تي گهمائيندين اوترو وقت مون سان ڳالهيون ڪر، پوءِ ڀاڙي جيترا پيسا مون کان ونجان. مان اڻ تي گهٽو ڏي چڙهندو آهيان. منهنجو ڳوٺ اهڙي هنڌ تي آهي، جتي رستو ئي ڪونهي ۽ اڻ ذريعي ويندو آهيان.“

پوڙهو اڻ وارو، جو ڪل آهي، سو خوشيءَ سان اها آڇ قبول ڪري ٿو. هو شاگرد کي ٻڌائي ٿو ته هو مهاڻو

آھي پر پيرسنيءَ ڪري ھينئر مڇي مارڻ جو ڪم ڪري نہ ٿو سگھي، انڪري ھتي ماڻھن کي اٺ تي گھمائي پنھنجي ۽ پنھنجي ٻارن جي پيٽ پالڻ جي ڪوشش ڪندو آھي.

شاگرد سارو وقت ھن ڪان سمنڊ جي بـاري ۾ سوال پڇي ٿـو ۽ اھا بہ معلومات حاصل ڪري ٿـو تہ ھو مھاڻن جي ڪنھن ٽـولي سان مڇي مارڻ جـي ڏنـڌي ڪرڻ لاءِ ڪھڙي طرح شامل ٿي سگھي ٿو؟

پڙاڏا

ڪاڪي کي اچوڪي اخبار ۾ دلچسپيءَ جو نئون موضوع ملي ويو. هون ۽ هن جي خاص توجهه جو مرڪز هونديون هيون فلسطين جي باري ۾ خبرون، جي هو ڏاڍي غور سان پڙهندو هو.... هن جي ذهن ۾ سدائين اهاڳالهه رهندي هئي ته فلسطين ۾ ڌارين ماڻهن يهودين اچي قبضو ڪيو هو ۽ اتي پنهنجو ڌاريو مذهب، ڌاريا نظريا، ۽ ڌاري ٻولي مڙهي هئائون ۽ اتي جي اصلي رهاڪن: فلسطينين، کي ملڪ ڇڏڻ تي مجبور ڪيائون.... هاڻي فلسطيني پنهنجو وطن واپس وٺڻ واسطي جاکوڙ ڪري رهيا هئا. پرديس ۾ هوندي ۽ پناهگير ڪئمپن ۾ ٿوڪرون کائيندي، فلسطينين پنهنجي نئين نسل کي اوچي تعليم، خاص ڪري ٽيڪنالاجي ۽ سائنس جي تعليم ۽ جنگي سکيا سان مالا مال ڪيو هو. اڄ هو سرڌڙ جي بازي لڳائي، پنهنجو ملڪ يهودين کان آجو ڪرائڻ ۾ رڌل هئا. هنن جي جيڪا به جاکوڙ هوندي هئي، ڪاڪو ان جو ڏاڍي گهرائي سان اڀياس ڪندو هو. ان دوران هو پنهنجي ساٿيهه جي سانگيئڙن ۽ جهانگيئڙن جي پيڙيل ۽ پرماريل جيون تي به سوچيندو هو ۽ اهو به

خيال ايندو هوس تہ هنن ۾ بہ چرپر آهي، هو پڻ جاڪوڙ ۾ جنبيل آهن.

پر ڪاڪي لاءِ اچوڪي اخبار ۾ نئين دلچسپي پيدا ڪندڙ هئا ڪن راڄنيتي اڳواڻن ۽ تعليمي ماهرن جا بيان. انهن بيانن جا سِرا پڙهڻ سان، اهي پڙاڏا بڻجي ڪا دير هن جي ڪنن ۾ گونجندا رهيا:

هن ملڪ ۾ ڪو ڏاريو نظريو نہ هلندو.
.... هن ملڪ ۾ ڪو ڏاريو نظريو نہ هلندو!
.... هن ملڪ ۾ ڪو ڏاريو نظريو نہ هلندو!
.... هن ملڪ ۾ ڪو ڏاريو نظريو نہ هلندو!

* *

هن ملڪ ۾ ڪنهن ڏاري "ازم" لاءِ جڳهہ نہ آهي.
.... هن ملڪ ۾ ڪنهن ڏاري "ازم" لاءِ جڳهہ نہ آهي!
.... هن ملڪ ۾ ڪنهن ڏاري "ازم" لاءِ جڳهہ نہ آهي!
.... هن ملڪ ۾ ڪنهن ڏاري "ازم" لاءِ جڳهہ نہ آهي!

* *

نصاب ۾ ڏاري ٻوليءَ ڪي هتي جلد ختم ڪيو وڃي.
.... نصاب ۾ ڏاري ٻوليءَ ڪي هتي جلد ختم ڪيو وڃي!
.... نصاب ۾ ڏاري ٻوليءَ ڪي هتي جلد ختم ڪيو وڃي!
.... نصاب ۾ ڏاري ٻوليءَ ڪي هتي جلد ختم ڪيو وڃي!

* *

اندروني معاملن ۾ ڏارين جي دست اندازي برداشت نہ ڪئي ويندي.

.... اندروني معاملن ۾ ڌارين جي دست اندازي برداشت نه
ڪئي ويندي!
.... اندروني معاملن ۾ ڌارين جي دست اندازي برداشت نه
ڪئي ويندي!
.... اندروني معاملن ۾ ڌارين جي دست اندازي برداشت نه
ڪئي ويندي! ٢

* *

اهم خبرون پڙهندو ويو. پڙاڏا پيدا ٿيندا رهيا. هن جي ذهن جي سنڌوءَ ۾ سوالن جون ڇوليون ڪَرَ کڻنديون رهيون.... هو ۽ هن جي سائيهه جا ماڻهو ڀلا ڀيو ڇا لاءِ جاڪوڙ ڪري رهيا هئا؟

هي هو ڪاڪو موهن داس اوڌ، رٽائرڊ مختيارڪار.

۱۷- آڪٽوبر ۱۹۷۸

ابتڙايون

هي منهنجو وڻندڙ ۾ وڻندڙ وايو منڊل آهي. مان پنهنجي گهر جي لئبرريءَ واري ڪوٺيءَ ۾ ليٽيو پيو آهيان. هيءَ ڪوٺي، گهر جي اهڙي ڪنڊ ۾ آهي، جتي نه گهر جو ۽ نه ٻاهر جو گوڙ يا آواز اچي ٿو. پنهنجي شوق مطابق ڏاهوڪن ڪتبن ۾ خوبصورت ڪتاب سهڻي نموني ترتيب ڏئي رکيا اٿم. انهن ڏي رکيو نهارڻ سان ئي منهنجا نيڻ ٺري پون ٿا. ميز بتيءَ جي ڪير جهڙي روشنيءَ ۾ مان پنهنجو هڪ دلپسند ڪتاب پڙهي رهيو آهيان. فرانسز فينن جو هي ڪتاب "The Wretched Earth"، جو الجزائر جي قومي آزاديءَ جي جنگ جي پس منظر ۾ لکيل آهي، پڙهندي مون کي بار بار خيال ايندو رهي ٿو ته هي ڪتاب سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪجي.

منهنجي ڪڪي ڪونج اچي ٿي. هن جي هٿ ۾ منهنجو ڪتاب "ناچڻي" آهي. هوءَ چوي ٿي: "بابا! توهان جي هن ڪتاب جو پنو ڪيڏو نه اوچو ۽ سنو آهي، وري چاچوا حمد توهان جا ڪتاب خاص خيال سان ڇپيندو ۽ ٻائينڊ ڪندو آهي. هيترا سال گذرڻ کان پوءِ به تازو ئي تازو پيو آهي.

مون ته اجا هاڻي هي ڪتاب پڙهيو آهي. ڏاڍو دلچسپ آهي، هر ڳالهه دل سان لڳي ٿي، ڪجهه به منجهيل ۽ بنا دليل ناهي."

مان هن کي ان ڳالهه تي چٽيندو آهيان، جو ڪورس جا ڪتاب جلدي جلدي ڦاٽي پوندا اٿس. هيئنر به هن کي هڪ ڦاٽل ڪتاب جي جڳهه تي نئون ونڻو هو. هوءَ پيسا وٺي هلي وئي ٿي ...... مان گم ٿي وڃان ٿو ڪن گذريل گفتگوءَ جي نظارن ۾.

(١)

"هن ڪتاب جي ايڏي قيمت ڇو؟"

"مون پاڻ ڏٺو ته توهان هن ڪتاب کي ڏسي حيران ۽ پريشان ٿي ويا آهيو. مون اهو به ڏٺو ته توهان هر هر پٺي ان جي قيمت ڏٺي، وري وري پٺي ان جا پنا اٿلايا ۽ اڳيان پويان ڇڪاسيو ۽ ساڳئي وقت دڪان جي ٻين ڪتابن ڏي پڻ نظر پئي ڦيرائي."

"توهان صحيح آهيو. ڳالهه ئي حيرانگيءَ جهڙي آهي. مون ٿورو ئي وقت اڳ هن ڪتاب جو پهريون ايڊيشن ورتو هو. ان جو پنو اوچو، ڇپائي بهترين ۽ جلد ۽ پوش ڏسڻ جهڙا هئا."

"توهان صفا سچ ٿا چئو."

"پر هن ايڊيشن ۾ جو پنو استعمال ڪيو ويو آهي، سو رديءَ ۾ ردي آهي، ان جي ڇپائي ٿرڊ ڪلاس ۽ بائينڊنگ بيڪار آهي."

”ان ۾ ڪا شڪ جي گنجائش ڪانهي.“
”تنهن هوندي به هن ايڊيشن جي قيمت اڳئين ايڊيشن کان ٻيڻي رکي ويئي آهي، جيتوڻيڪ ان جي قيمت، اڳئين جي قيمت جي اڌ کان به گهٽ هجڻ کپي ها.“
”ان ۾ به مان توهان سان ٻڪراء آهيان.“
”پوء ٻيلا ايڏي قيمت رکڻ جو ڪارڻ.“
”هاڻي هي ڪتاب نصابي ڪتاب طور منظور ڪيو ويو آهي“

(٢)

”ٻڌو اٿم ته تنهنجو ناول ڇپيو ڇپجي؟“
”ها يار، دعا ڪجانء.“
”تون پنهنجي خرچ تي ڇپرائين يا ڪو ادارو ٿو ڇپرائي؟“
”مان پنهنجي هڙان پيو ڇپرايان.“
”هي تنهنجو پهريون ناول آهي؟“
”ها.“
”اهو به ٻڌو اٿم ته پنج هزار ڪاپيون پيو ڇپرائين؟“
”ها.“
”تون ته ادبي دنيا ۾ چاتل سڃاتل ڪونه آهين....“
”هرو ڀرو ائين نه آهي. منهنجون چار ڪهاڻيون جدا جدا رسالن ۾ ڇپيون آهن.“
”منهنجو مطلب آهي ته سنڌي ڪتاب تمام گهٽ ٿا هلن. سنڌيءَ جا مشهور، معروف ۽ مقبول ليکڪ به پنهنجا

ڪتاب هڪ هزار ڪاپين کان وڌيڪ ڇپرائڻ جي همت نہ ساريندا آهن. انهن جي وڪري ٿيڻ ۾ بہ ڪافي وقت لڳندو آهي. ڪن حالتن ۾ تہ سال بہ لڳي ويندا آهن."

"منهنجي هن ڪتاب جي معاملي ۾ ائين نہ ٿيندو. مان ان جي قيمت بہ پنهنجي دل گهري رکندس، ۽ ويندو بہ هٿئون هٿ کپي."

"ڪيئن ڀلا"

"اسڪولن جو هڪ وڏو عملدار منهنجو پڳ مٽيو ۽ گڏ کائڻ پيئڻ وارو يار آهي. هن منهنجو هي ڪتاب سڄي سنڌ جي اسڪولن واسطي انعامي طور منظور ڪري ڇڏيو آهي."

(۳)

"واڌايون هجني، ڪرت سان پيو ڏسجين."

"ڪرت ڪهڙي آهي، مڙئي بک جا چڪ آهن."

"ڪهڙو ڪم پيو ڪرين؟"

"هڪ درسي ڪتاب جو ترجمو."

"ترجمي جو تہ تون ماهر آهين."

"مهارت ۽ قابليت جو بحر تہ تڏهن جوش ۾ ايندو آهي، جڏهن ڪم دل وڻان هجي. هتي تہ پنهنجي ذهن ۽ ضمير تي دانگي ڦيري هي ڪم پيو ڪريان."

"ڪيئن ڀلا."

"هن ڪتاب جو مواد آسماني ڳالهين سان ڀريل آهي. ان ۾ پوئتي قدم (رجعت پرستيءَ) جو ڀرپور مظاهرو ڪيل

آهي. مون واسطي تہ سِٽَ سِٽَ سٽپُ آهي، لفظ لفظ ڏنگ آهي."

"اجورو ڪهڙي حساب سان ٿو ملئي."

"حساب! اهي بہ امازيون آهن، اهي بہ ڏنڀ آهن. هھڙو ڪم اسان جهڙن کي سڌيءَ طرح نہ ملندو آهي. هي ٢ ڪم تعليم کاتي جي هڪ هلندي پڄندي واري آفيسر کي ڏنو ويو. ادب مان هو ڪجهہ نہ ڄاڻي. ان ڪري اهو ڪم مون کان ڪرائيندو آهي. نالو سندس ٿيندو. مون کي هر هڪ صفحي جا ٽي رپيا ڏيندو آهي، جيتوڻيڪ هن کي سرڪار وٽان هر صفحي لاءِ ڏهہ رپيا ملندا آهن."

(٤)

"مون کي ڪتابن ڪٺي ڪرڻ جو ڏاڍو شوق آهي. ڏس، هيءَ منهنجي لئبرري. ڪهڙا نہ سهڻا سهڻا ڪتاب آهن. پر انهن جي وچ ۾ ڪو ڪورس جو ڪتاب اچي ويندو آهي تہ ائين لڳندو اٿم تہ ڄڻ تہ ڪاليجي ڇوڪرين جي ڪنهن پارٽيءَ ۾ ڪا ڪني ڪوجهي ۽ ڪراڙي فقيرياڻي ڦُسي آئي آهي. مون کي تہ سهڻو ڪتاب ڏسي اهو پڙهڻ تي شوق بہ ٿيندو آهي ۽ ان جي پڙهڻ ۾ مزو بہ ايندو آهي."

"اها تہ ٿي ڪتابن جي ٻاهرين صورت، پر انهن اندر جو مواد آهي، درسي ڪتابن جو اهو بہ ڪو واکاڻ جوڳو ڪونهي ۽ اهو اهڙي ٻوليءَ ۾ آهي، جا اسان جي مادري زبان ڪانهي ۽ نہ انگريزي وانگر سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ جي زبان."

"ها، اڄڪلهه دنيا ۾ ترقيءَ جو مدار سائنس ۽ ٽيڪنالاجي تي آهي. پر هنن نصابي ڪتابن ۾ سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ کان وڌيڪ آسماني ۽ غير سائنسي ڳالهين تي زور ڏنو وڃي ٿو."

"مزي جي ڳالهه اها آهي ته آسماني ڳالهين ۽ سائنس جي حقيقتن ۾ وڏيون ابتڙايون آهن جا ڳالهه خود هنن ڪتابن جي سبقن مان پڌري آهي ۽ اسان جي ذهنن کي لوڏي به ڇڏي ٿي."

"تو تضاد لاءِ 'ابتڙايون' جو مناسب لفظ ڪتب آندو آهي. اصل ۾ هنن ڪتابن ۾ سياسي ۽ سماجي سطح تي به وڏيون ابتڙايون موجود آهن. شاگردن کي پنهنجن جذبن، لاڙن، احساسن ۽ اتساهن جي انهن ۾ ترجماني ڪانه ٿي ملي. هو ٻاهرين ۽ عملي دنيا ۾ اهو ڪجهه نه ڏسن ٿا ۽ نه محسوس ڪن ٿا، جو هنن کي انهن ڪتابن ۾ ٻڌايو وڃي ٿو. پوءِ هنن جو اندر ذهني ڇڪتاڻ جو ڪورو بڻجيو پوي."

(د)

"مان اديبن کان سنڌيءَ ۾ ٻاراڻي ادب لاءِ رايا پيو معلوم ڪريان. اهي مون کي پنهنجي ٻارن جي رسالي ۾ شايع ڪرڻ واسطي گهربل آهن. توهان ڇا ٿا سمجهو ته سنڌيءَ ۾ جو ٻاراڻو ادب ڇپيل آهي يا ڇپجي پيو، سو ڪافي آهي؟"

"نه، تمام گهٽ آهي. گهڻو هجڻ گهرجي، تمام گهڻو."

ان ۾ به ترجما وڏيڪ آهن. اسان جي اديبنَ کي ٻارن لاءِ اصلي ادب پڻ پيدا ڪرڻ کپي."

"معيار بابت رايو؟"

"اسان وٽ ٻارن لاءِ نثري ادب کان شعري ادب وڏيڪ سٺو پيو ڇپجي. نثري ادب گهڻو ڪري جنن ڀوتن ۽ پرين جون ڳالهيون آهن يا وعظ ۽ نصيحت سان ڀريل آکاڻيون."

"توهان جي خيال موجب ڪهڙي قسم جون ڳالهيون ۽ ڪهاڻيون هجڻ کپن؟"

"هن دؤر ۾ دنيا جي انقلابن ۽ قومي تحريڪن ۾ جو ٻارن ۽ ننڍي ٿهيءَ وارن جو حصو ۽ انهن جا ڪارناما آهن، يا جدا جدا ملڪن جي شاگردن جون هلچلون آهن، تن کي لکڻين جو موضوع بنائجي. ان کانسواءِ سائنس جي ملڪ جي ترقي ۽ انسان لاءِ خوشحالي مهيا ڪرڻ ۾ جا اهميت آهي، تنهن تي زور ڏجي، جيئن ننڍي عمر ۾ ڏي سائنسي ذهن پيدا ٿي وڃي."

"ٻاراڻي ادب جي ضرورت تي ڪجهه وڌيڪ ٻڌايو؟"

"ٻارن جا ڪتاب ۽ رسالا جام هوندا ته ٻار لاڳيتو پڙهندا رهندا. انهن ۾ ننڍي هوندي کان ئي پڙهڻ جي عادت پوندي ۽ وڏي هوندي به هو پنهنجو اهو شوق جاري رکندا. انگريزي اديبن جو نياپو به گهڻن ڏانئين پهچندو رهندو ۽ ڪتابن جو کاپو به وڌندو. ٻي ڳالهه ته پڙهڻ جي عادت سان ئي لکڻ جو شوق ۽ جذبو جاڳي پوندو آهي. ٽين ڳالهه جا اسان لاءِ وڏي اهميت رکي ٿي، اها هيءَ آهي ته درسي

ڪتابن ۾ ڪاڻي تاريخي ۽ نظرياتي غلط بيان اچي ويندا آھن. ان لاءِ ضروري آھي ته اسين ادبي ڪتابن ذريعي ٻارن کي صحيح ۽ نوان نظريا ۽ صحيح تاريخي حقيقتون ٻڌايون."

٢

١٥- سيپٽمبر ١٩٨١

جئن جو تئن

ڪڏهن ڪڏهن مون کي ڪو خط ملندو آهي، جنهن ۾ لکندڙ پنهنجي جيون جون حقيقتون، ڳالهيون يا گهٽنائون لکندو آهي ۽ پوءِ چوندو آهي ته انهن تي ڪهاڻي لکو. اهڙي قسم جي ڪن خطن کي مون ڪهاڻيءَ جو روپ ڏنو آهي.... مان هيٺ هڪڙو خط جئن جو تئن ڏئي رهيو آهيان. صورتخطي ۽ گرامر جي ڪن درستين کان سواءِ مون ان ۾ ڪابه ڦير گهير ڪانه ڪئي آهي. لکڻيءَ مان لڳي ٿو ته لکندڙ ٿورو پڙهيل، غريب گهر جي نيم شهري ڇوڪري آهي. هن هي خط ڪهاڻيءَ جي ڍنگ ۾ لکڻ جي ڪوشش ڪئي آهيءَ مون کي لڳي ٿو ته جنهن کي هن ”سوني“ سڏيو آهي، سا هوءَ خود پاڻ آهي:

* *

.... هيءَ ڪهاڻي هڪ اهڙي ڇوڪريءَ جي آهي، جنهن ڪڏهن به سک نه ڏٺو. اگر خوشي ملي هوندي ته صرف ٿورن ڏينهن لاءِ. اها خوشي به هن کي راس نه ايندي هئي. هن جو نالو سوني آهي. هو چار ڀينر ۽ ٻه ڀاءُر آهن. سوني ٽيون نمبر آهي. پيءُ هڪ غريب، ۽ طبيعت جو سادو ماڻهو

آهي. هو ڪيترن سالن کان ڳوٺ مان لڏي شهر ۾ اچي وينا آهن. ڳوٺ شهر کان گهڻو پري ڪونهي. سوني پنجن سالن جي هئي ته هن جي چاچي چَٽَ ٻڌي مٽي ۾ هٿ ڦيري هن کان ڪم وٺندي هئي. اهڙي طرح سوني اجا ننڍڙي هئي ته چاچيءَ جي سڄي گهر جو ڪم ڪندي هئي. چاچيءَ اهو نه سوچيو ته پرائي نياڻي آهي، هن کي دڙڪو ڏيان ته وڃي پڙهي پر سونيءَ کي نوڪرياڻيءَ وانگر وهائڻ لڳي. هن کي اسڪول وڃڻ نه ڏيندي هئي. هوڏانهن وري سوني اسڪول نه ويندي هئي ته هن جي ماءُ کي ڪاوڙ ايندي هئي ۽ سوني کي مار ڏيندي هئي. ان تي چاچي سونيءَ کي وٺي ويندي هئي ۽ پيار ڪري چوندي هئي ته تنهنجي ماءُ توکي ماري ٿي، مان توکي نه ماريندس ۽ پوءِ سارو ڏينهن هن کان پنهنجي گهر جو ڪم ڪرائيندي هئي. چاچيءَ کي ڪڏهن به احساس نه ٿيو ته هوءَ سونيءَ جي حياتي برباد ڪري رهي آهي. پاڻ جڻن پوءِ ٽئن سختيون ڪندي وٺي. سونيءَ جون سوٽيون به هيون پر اهي اسڪول وينديون هيون. سونيءَ کي اسڪول ڪونه اماڻيندي هئي. هوءَ ويچاري ننڍڙن هٿن سان سڄي گهر جو ڪم ڪندي هئي. ننڍڙي سوني گهر جو ايڏو ڪم ڪندي هئي جو ٿڪجي پوندي هئي. ساڳي ٿي اچي پنهنجي ماءُ وٽ ٿوري دير لاءِ آرام ڪندي هئي. پر اچا ۾ گهڙيون نه ٿينديون هيون ته چاچي خوفناڪ سڏ ڪندي هئي. سوني ويچاري اتي ئي ڊڄي ويندي هئي. چاچي چوندي هئي ٻهاج ڪيڏانهن مري

وئين۽. سونيءَ جا ھٿ پير ساھہ ڇڏي ويندا ھئا. صبح جو
سويل ئي سوني چاچيءَ جي گھر ويندي ھئي. ان وقت بہ
چاچيءَ جو پارو چڙھيل ھوندو ھو. ھن کي نوڪرن وانگر
سڄي گھر جو ڪم ڪرائيندي ھئي . ھن کي ڪڏھن بہ
ڪٽي بہ گھمڻ لاءِ نہ ڇڏيندي ھئي ۽ پنھنجي ڌيئن کي
٢ ڇڏيندي ھئي. مطلب تہ چاچي پنھنجي ڌيئن کي شھزادين
وانگر رکندي ھئي. ڪڏھن بہ ڪو ٿورو ڪم ڪنديون
ھيون تہ چاچي فورن سونيءَ کي گھٽ وڌ ڳالھائيندي ھئي
۽ گنديون گاريون ڏيندي ھئي. چاچي تمام چالاڪ مائي
ھئي. سونيءَ جو مامو ڳوٺ ۾ رھندو ھو. ھو سونيءَ کي
ڏاڍو پيار ڪندو ھو ۽ مامي بہ سونيءَ کي تمام گھڻو پيائيندي
ھئي. سونيءَ کي پڻ پنھنجي مامي ۽ ماميءَ سان الاھي
قرب ھو. ھن جو ننڍو پٽ سڄڻ شھر ۾ تگاري ڪندو ھو.
ھو سونيءَ کان پنج سال وڏو ھو. جڏھن سڄڻ ننڍو ھو تہ
سڄڻ جي ماءُ سڄڻ کي ڪٽي سونيءَ جي ماءُ جي جھوليءَ
۾ وڌو ھو تہ سڄڻ تنھنجو ناٺي آھي. سڄڻ ۽ سونيءَ جي
ننڍي ھوندي کان ڳالھہ ٺيل ھئي پر سونيءَ کي خبر نہ
ھئي. ھوءَ بيخبر ھئي. سوني ڪڏھن ڳوٺ ويندي
ھئي يا مامو وٽي ويندو ھوس. سونيءَ کي اڃا پيار جي
ڪابہ خبر نہ ھئي. اتي سڄڻ جيڪو سونيءَ جو مڱيندو
ھو، سو ھن کي تمام گھڻو پيار ڪندو ھو ۽ سونيءَ کي
بہ ھو ڏاڍو وڻندو ھو. مامو ۽ مامي بہ ھن کي بيحد چاھيندا
ھئا ھن جي دل چاھيندي ھئي تہ ساري عمر اتي رھي پئي.

سچڻ، سونيءَ کي ”سونا“ ڪري ڪوٺيندو هو. انڪري
هاڻي هن کي سونا ڪوٺبو. ڳوٺ ۾ اچا ته تي ڏينهن مس
گهاريندي هئي ته شهر مان ماڻهو ايندو هو ته سونا هلي
نوڪري تنهنجي چاچيءَ گهرايو آهي. مجبوري هئي. سونا
ويچاري شهر هلي ايندي هئي ۽ اچي چاچيءَ جو نوڪرن
وانگر ڪم ڪندي هئي. سچڻ ساڳئي شهر ۾ مزوري ڪندو ۲
هو پر رهندو شهر جي ٻيءَ ڪنڊ ۾ پري هو. وقت گذرندو
ويو. سچڻ ڪڏهن سونا وارن جي گهر ايندو هو.
جيترو وقت ويٺو هوندو هو صرف سونا کي پيو ڏسندو هو.
ڪڏهن ڪا سوکڙي وٺي ايندو هو ۽ اچي سونا جي ماءُ
کي ڏيندو هو. سونا جو پيءُ تمام غريب هو. سونا کي پورا
ڪپڙا نه هوندا هئا. سچا ڦاٽي ويندا هئا تڏهن چاچي هنکي
لٿل پراڻا ڪپڙا ڏيندي هئي. هر سال عيد تي چاچي سونا ۽
سندس ڀيڻن کي هڪ جوڙو وٺي ڏيندي هئي سو به ڇيٽ جو.
سونا ان ۾ به خوش هوندي هئي. گهر جو ڪم پٺي ڪندي
هئي. هنجي چاچي به ظلم پٺي ڪندي هئي. رمضان ايندو هو ته سڀ
روزو رکندا هئا. سونا به روزو رکندي هئي. هن کي روزو
هوندو هو ته به چاچي هن کان گهر جو پورو ڪم وٺندي
هئي ۽ جڏهن سندس ڏيئر، جي روزو ڪونه رکنديون هيون،
سي ننڊ مان اٿنديون هيون ته هنن جي اڳيان سوني چانهه
تيار ڪري رکندي هئي. هو نازن نخرن سان چانهه ۾ هٿ
وجهنديون هيون ۽ جي چانهه ٿوري به ٿڌي هوندي هئي ته اها
پيالي واپس سونا جي منهن ۾ اڇلندي هئي. پوءِ يا ته مٿو

ڦاٽندو هوس يا ڪجهه ڌڪ لڳندو هوس. مطلب ته سونا ويچاري هر وقت ڊپ ۾ رهندي هئي ۽ خدا کان پئي دعا گهرندي هئي ته يا پروردگار خير ڪجان. ايڏو ظالم ٿيندو رهيو پر سونا جا ماءُ پيءُ ڪجهه به چئي نه ٿي سگهيا. ڇو جو سونا جو چاچو، سونا جي پيءُ کان عمر ۾ گهڻو وڏو
٢ هو ۽ سونا جي ڏاڏي جي وفات ان وقت ٿي هئي جڏهن سونا جو پيءُ رڳو ٻن سالن جو هو. ان ڪري وڏو ڀاءُ مربي ۽ سرپرست هو ۽ سونا جي پيءُ ماءُ توڙي ڀائرن ڀيڻن جي ٽڪي ٽڪي جي عزت ڪانه هوندي هئي. مطلب اهو ته سونا جو پيءُ ننڍو هو ۽ وڏي ڀاءُ تي بار هو، هنڪان ڏاڍو ڪم وٺندو هو ۽ ٿوري گهڻي تي وحشي نموني ۾ ماريندو هو. انهن مامرن ۾ چاچي يعني سونا جي پيءُ جي ڀاڄائي باهه ۾ پيٽرول جو ڪم ڏيندي هئي. سونا جي پيءُ هڪ ڀيري جي ڳالهه، پنهنجن ٻارن کي ٻڌائيندو هو: هڪ ڏينهن مار جي ڊپ کان هو هڪ مقام ۾ نم جي وڻ تي چڙهي وڃي لڪو ۽ سڄي رات اتي ڪاٽيائين. انڪري ئي هو چوندو هو ته ڪتو ٿجي ننڍو ڀاءُ نه ٿجي.... سونا ويچاري ظالم جي اندر نگريءَ ۾ پئي ڦٿڪندي هئي. بچاءَ جو ڪو به رستو نه هوندو هو. خير، ڏينهن پنيان مهينا ۽ مهينن پٺيان سال گذري ويا، اچي جوان ٿي. چوڏهن سال عمر، پر ڪم اهڙو هوندو هو. روزانه صبح جو سوير اٿندي هئي ۽ وڃي چانهه، پاڻي نيرن سڀ ڪجهه ڪندي هئي. سوٽين جا بوٽ پالش ڪندي هئي ۽ ڪپڙا به استري ڪندي هئي.

اينري قدر جو ڇوڪرين کي گنديون اينديون هيون ته هو نه ڏئنديون هيون. اهي پليٽ ڪپڙا به سونا کي ڏٺا پوندا هئا. سونا نه ڏئندي هئي ته اهي گندا ڪپڙا هن جي منهن ۾ لڳندا هئا.... هڪ ڏينهن سڄڻ آيو. سونا سان ملڻ آيو ۽ ڪجهه ميوو به وٺي آيو. سونا چاچيءَ جي گهر هئي. ڏسڻ سان چاچيءَ هن تي گارين جو ڏوڙيو وسائي ڏنو ۽ ميوو واپس اڇلائي چوڻ لڳي: هليو وڃ هتان نه ته ٽنهنجيون اکيون ڪڍي ڇڏيندي س، ڇو آيو آهين ڪهڙو ڪم اٿئي، ڪنهن جي لاءِ ميوو آندو اٿئي. سڄڻ ويچارو موٽي ويو ۽ ميوو وچي سونا جي ماءُ کي ڏنائين. سونا به هن جي پنيان پهتي.... سونا جي وڏي سوٽ جو نالو رقيه هو. رقيه ان وقت مئترڪ ۾ هئي. هن جي عمر ويهه سال هئي ۽ سڄڻ جي هم عمر هئي، پر هن کان گهٽو وڏي لڳندي هئي. رقيه سڄڻ ۽ سونا کي ڏسندي هئي ۽ دل ئي دل ۾ پئي سڙندي هئي. سونا ۽ سڄڻ جي پاڻ ۾ ايڏي محبت هوندي هئي جو ڪڏهن ڪڏهن سونا جي دل کي محسوس ٿيندو هو ته سڄڻ اڄ ضرور ايندو. هوءَ ان ڏينهن ڪو ڪم نه ڪندي هئي. گهٽئي دڙڪا ملندا هئس، پر سونا سوچيندي هئي ته پل ڇا به ٿئي هو ضرور ايندو. پوءِ چرين وانگر دروازي ۾ اکيون وجهي پئي انتظار ڪندي هئي. دروازي ۾ نظرون هونديون هيون سونا جون. نيٺ سڄڻ اچي نڪرندو هو. چاچي به پئي چوڪيداري ڪندي هئي ته متان سونا کي سڄڻ سان اڪيلائي ملي. سڄڻ سونا سان تمام گهڻي محبت ڪندو

ھو. پر قسمت اھڙي ھئي جو جڏھن سڄڻ ايندو ھو تہ ھوءَ دل ۾ ري ھنکي ڏسي بہ نہ سگھندي ھئي. ان وقت سڄڻ ويھن سالن جو ھو. ھو تمام غريب ھئا. سونا جڏھن بہ ڳوٺ ويندي ھئي تہ سڄڻ وارن جي گھر وٽي ٽڪندي ھئي. ھاڻي اتي بہ ماڻھو سونا ۽ سڄڻ کي اک ۾ رکندا ھئا. پر مامي سونا کي تمام گھڻو گھرندي ھئي. سونا کي چوندي ٢
ھئي تہ دعا ڪر تہ آءٌ سڄڻ جي شادي جلدي ڪرايان. سڄڻ جي ماءُ جڏھن شاديءَ جو نالو وٺندي ھئي تہ سونا جا خوشيءَ کان ھٿ پير ٺري ويندا ھئا. ائين لڳندو ھو سونا مثل آھي. پر ٿوري دير کان پوءِ، جڏھن سامت ۾ ايندي ھئي تہ اھو خيال ايندو ھوس تہ سڄڻ گھوٽ ٿيل آھي ۽ سونا ڪنوار ۽ ٻئي سيج تي لاڏون لھي رھيا آھن. پر خيال وري خيال ھوندا آھن .... سونا جوان ٿي تہ ھنجي سونھن کي چار چنڊ لڳي ويا. خاندان، ذات وارن ۽ اوڙي پاڙي جي ڇوڪرن جي نگاھن جو مرڪز بڻجي وئي. ڳوٺ جو ھڪڙو ڇوڪرو، جو سونا جو ھم عمر ھو، سو دل ئي دل ۾ ھن کي چاھڻ لڳو ھو. سونا کي خبر ئي ڪانہ ھئي تہ ساڻوڻ ھن کي چاھڻ لڳو آھي. ڳوٺ ۾ خوشيءَ جو وقت گذاري ھوءَ واپس ايندي ھئي تہ چاچيءَ جي گھر جو اڇي ڪم ڪندي ھئي ۽ ان سان گڏ اھي سا ڳيا ظلم سھندي ھئي. سونا برداشت ڪندي رھي. ھن جا مائٽ بہ برداشت ڪندا رھيا. ھڪ دفعي ڳوٺ کان ماڻھو آيو، جو ھنجي سوٽ جو پاڻئيو ھو. خميسو نالو ھوس. ھو سونا کي گھوري

گهوري بري نظرن سان ڏسندو رهيو. سونا تہ انهن نظرن
کان ڊپ ۾ پرجي ٿـي وئـي. چاچيءَ جو بہ خميسي جـي
نظرن ڏيان ڇڪايو هو. سو جڏهن هو هليو ويو تہ سونا کي
ڏاڍي مار ڏنائين. هوءَ ظلم ڪندي رهي . چوندا آهن تہ
ظالم جي ساري مٽي هوندي آهي . سونا جـو چاچو هوندو
هو سو بہ ان وقت سدائين نشي ۾ رهندو هو. هن کي ايتري ٢
بہ سڌ نہ هوندي هئي تہ ڏينهن آهي يا رات. نہ تہ اهو ڪيئن
ٿو ٿي سگهي تہ هو پنهنجي سڳي ڀائٽيءَ تي ايڏو ظلم برداشت
ڪري. سونا جي چاچيءَ نہ رڳو سونا تي ظلم ٿـي ڪيا،
پر هن جون پيون پيٽون بہ هن جي ظلم جو شڪار هيون.
انهن سڀني کي بہ اسڪول کان محروم ڪيائين . قرآن
پڙهڻ وينديون هيون سو بہ چاچي چوندي هئي تہ سونا فلاڻي
يار سان ملي آئي، اڄ فلاڻي يار سان پئي مليو اچـي. انهن
الزامن ڪري جڏهن سوناگهر پهچندي هئي تہ ماڻس ڏاڍي
مار ڏيندي هئس. سونا گهٽوئي چوندي هئي امـا مون کي
منهنجو ڏوهہ تہ ٻڌاءِ، پر ماءُ ايـڏي ڪاوڙ ۾ هوندي هئي
جو جواب ئي ڪونہ ڏيندي هئي. هڪ دفعي سونا ۽ سونا
جي ننڍي ڀيڻ قرآن پڙهي آيون . ٿورو گهر ۾ ويهي هڪ
ساهيڙيءَ جي گهر هليون ويون. ان ساهيڙيءَ جي ڳـڙيءَ
جي شادي هئي. هو راند ڪيڏڻ ۾ لڳي ويون. هنن کي اهو
بہ ياد ڪونہ رهيو تہ چاچيءَ جي گهر جو ڪم ڪرڻو آهي.
ٻارهين جو وقت هو. سونا کي ڪوڙ پيرا ٻـار سڏڻ آيا پـر
گڏين جي شاديءَ ۾ هن سڄڻ کي پٺي ڏنو. هن کي ڪوبہ

هوش نہ هو. وري ٻار آيا تہ توکي ۽ تنهنجي پيءُ کي توهان جو بابا پيو سڏي. هو اتي ڪڙيون ٽيون. پٺيان اچ چاچيءَ سونا جي ماءُ بدزبان هن جي پيءُ کي چغلي هڻي هنن تي ڪوڙو بهتان مڙهيو هو. پيءُ ڇا ڪيو جو جهليندي ڀڙين سونا جي ننڍي ڀيڻ کي ڪٺي ليٽائي ٽڪبير ٿي وڌائين تہ سونا جي ڀڳي دروازو ٽوڙي ڪمري ۾ گهڙي سونا جي ڀيڻ ٢
کي ڪٺي هلي وئي. پوءِ پيءُ اچي سونا کي ورتو. موچڙا هڻي هن جو مٿو ڦاڙي وڌائين. اجا بہ هن جي ڪاوڙ ڍري نہ ٿي ۽ ڪاتي ڪٺي هن تي ٽڪبير ٿي وڌائين. پر اجا سونا کي هن دنيا ۾ جيئڻو هو پنهنجي سڄڻ لاءِ، نہ تہ هن جي حياتي وري ڪهڙي هئي. هوءَ زهر کائي پنهنجو انت آڻڻ جو بہ سوچيندي هئي.... ڏينهن گذرندا ويا. اهو ڏينهن بہ آيو جو سڄڻ پنهنجن مائٽن کي سونا جي سنگ لاءِ موڪليو. سونا جي پيءُ کي سڄڻ پسند هو ۽ هن هائو ڪئي. پر هي فيصلو حالي ٻين کي ڪونہ ٻڌايو ويو. سڄڻ پنهنجي سڪ پوري ڪرڻ لاءِ ڪڏهن ڪڏهن سونا جي گهر پيو ايندو هو. ماڻهن هنن جي باري ۾ الاهي ڳالهيون ڪٺي ڏاهيون. سونا جي سوٽ رقيب دل ئي دل ۾ پئي سڙندي هئي. آخر هڪ ڏينهن ڦات ڪاڏائين تہ هوءَ سڄڻ کي چاهي ٿي ۽ ماءُ کي چيائين تہ مان شادي ڪندس تہ سڄڻ سان، نہ تہ سڄڻ بنا آءٌ مري ويندس. ان وچ ۾ سونا جو هڪڙو مائٽ ڇوڪرو سانوڻ، جو سونا تي اک ڇڪن هو پر پنهنجي دال ڳرندي نہ ڏٺائين تہ وڃي سڄڻ کي چوندو هو تہ سونا مون سان محبت

ٿي ڪري، سچڻ، سانوڻ جي ڳالهه ٻڌي اڻ ٻڌي ڪري
ڇڏيندو هو. هو سوچي به نه ٿي سگهيو ته سونا اهڙي ٿي سگهي
ٿي. سچڻ هاڻي ٿورو پئسي وارو ٿيو هو. پنهنجي محنت
۽ هوشياريءَ ڪري هو مزور مان ترقي ڪري، رازو بڻجي
ويو هو. هو سونا جي گهر به ايندو رهندو هو. چاچي سمجهندي
هئي ته منهنجي ڌيءَ ۾ ٿو لالچ رکي، پر اهو غلط هو. هو ٢
ته سونا لاءِ ايندو هو. هڪ پيري هن پير سو ڪڙي ڪري آندا
۽ اچي سونا جي ماءُ کي ڏنائين. سونا جي ماءُ ٿورا ٿورا
سيني کي ڏنا. جڏهن چاچيءَ کي ڏيڻ ويئي ته هن کي ٻاهه
وٺي وئي ۽ چيائين ته چت جي پٽ کي چوءُ ته اهي پير
واپس کڻي وڃي نه ته مون جهڙي بڇڙي نه ملندس. پر قسمت
جا کيل نرالا هوندا آهن. انهن ڏي ڏينهن چاچيءَ کي سندس
پاءُ چيو ته سچڻ کي هٿن مان نه وڃاءِ. هو ڀاڳ وارو ٿو
ڏسجي. هاڻي ته رازي مان ٺڪيدار بڻجي رهيو آهي
۽ جاين جوڙڻ جا ٺيڪا کڻڻ لڳو آهي ۽ پيسي وارو پيو
ٿيندو وڃي. چاچي لالچ ۾ اچي پئي. پوءِ هنن جا سلسلا
هلندا رهيا. سونا کي خبر هئي ته ڪو ڦوٽو ڏهاڙي اچي
ٿو ۽ هڪڙي مان ٻي ڪري هليو ٿي وڃي. سونا کي اها
خبر به نه هئي ته مون کي ڪو ڌاڙو لڳندو. ڦوٽي جو
روزانو اچڻ فريب هو. هو ڏانهن سچڻ سمجهندو هو ته ماما
ڦوٽو شهر ۾ سونا لاءِ منهنجي ڳالهه پڪي ڪرڻ ٿو وڃي.
رقيم مشترڪ پاس ڪري ڇڏي هئي. هن کي خبر هئي ته
سونا جو رشتو هاڻ سچڻ سان ٿيڻ وارو آهي. هن چا ڪيو

جو ماءُ کي چيائين ته پراڻا ڪپڙا ڏي ته آءٌ ڳوٺ وڃي مهينو ڪن رهي رليون سبي اچان. هوءَ سچڻ وارن جي گهر وڃي ٽڪي. سچڻ به شهر مان گهڻو ڪري روز ڳوٺ ايندو هو. رقيه هن کي پيار جي نظرن سان ڏسندي هئي. هوڏانهن وري سانوڻ چا ڪيو جو سچڻ کي وڃي چيائين ته مون سونا جي عزت لٽي ڇڏي آهي، هاڻي سونا تنهنجي ڪم جي ناهي، هن سان شادي ڪري ڇا ڪندين. پر سونا اڃا پاڪدامن هئي. هوءَ هن دنيا ۾ آئي ئي سچڻ لاءِ هئي. سچڻ کي سانوڻ تي اعتبار اچي ويو ۽ ڪاوڙ مان سونا جي گهر اچڻ بند ڪري ڇڏيو. سونا ويچاري ته هر وقت انتظار ۾ هوندي هئي. پر سچڻ هن کي نه سڃاتو. سچڻ پنهنجي دنيا وسائڻ جو فيصلو ڪري ڇڏيو. هن کي غيرت اچي وئي هئي. پوءِ سچڻ رقيه ڏي ڌيان ڏيڻ لڳو. هن ڏٺو ته هوءَ هيڏو پڙهيل ڇوڪري آهي، سو جي ملي ته هن سان شادي ڪريان. سونا ته آهي بيوفا. پر سونا روز انتظار ۾ هوندي هئي ته ڇاڻ ڪي آيا منهنجو سنگ گهرڻ. هن کي خبر نه هئي ته سچڻ ڦري ويو آهي. هن کي ڪا به خبر نه هئي. پٺي پاسي سونا جي پيءُ ڇيو ته مڙسن کي ميڙيان ته سونا ۽ سچڻ جي شاديءَ جي ڳالهه پڪي ڪريون. پر هن کي به سڌ نه هئي ته ڪهڙو ناٽڪ پيو هلي. رقيه مهينو ڪن ڳوٺ ۾ رهي، پنهنجي گهر شهر ۾ آئي ته ڏاڍي خوش هئي ته ڇاڻ شادي ٿي. سونا کي ته اڃا به خبر نه پئي ته ڇا آهي. ويچاريءَ کي خبر نه هئي ته ڪو سچڻ ڪاوڙيل آهي، رنڌل

آهي. جي خبر هجيس ها ته پنهنجي سچڻ کي ضرور پرچائي ها. پر سونا جي قسمت ۾ شايد خوشي نه هئي. خدا سونا جي قسمت سٺي ڪري ها ته ڪيترو نه سٺو ٿئي ها. پر سونا نياڳي هئي. هن جي قسمت ۾ روشني نه پر اونداهي هئي. سونا جي قسمت هنجي چاچيءَ جي هٿ ۾ هئي. هوءَ جئن به ڪري، سڀ ڪجهه هن جي وس ۾ هو.... هڪ ڏينهن سچڻ جو مامو آيو. پهرين چاچيءَ سان ڳالهايائين. پوءِ سونا جي پيءُ کي اچي چيائين ته اسان فيصلو ڪيو آهي جي توکي قبول ناهي ته هن گهر مان ٽپڙ ڪٽڻا پوندءِ. سونا جي پيءُ جي پيرن هيٺان زمين نڪري ويئي. حيرت مان اکيون ڦاڙي پڇيائين ته ڳالهه ڪهڙي آهي؟ سچڻ جي مامي چيو ته هتي ها يا نه ڪرڻي اٿئي. چاچيءَ چيا ڪيو هو جو رقيه جو سنگ سچڻ کي ٿي ڏنائين ۽ سونا پنهنجي پيٽ جي پٽ سان ٿي پرڻايائين. هنجو نالو حميد هو ۽ عمر ۾ سونا کان تمام وڏو هو ۽ الاهي شراب پئندو هو. خير، طبيعت جو سٺو هو. پر حميد ته رقيه جو رشتو گهريو هو. هن کي به خبر نه هئي ته ماسيءَ چيا ڪيو آهي. سونا جو پيءُ اهي مائٽيءَ جون ڳالهيون پڌي گهر اچي پنهنجي زال کي چيو ته اڄ پاچائيءَ اسان سان ظلم ڪري ڇڏيو: سونا جو رشتو سچڻ سان نه ڪيو اٿس، رقيه جو رشتو سچڻ سان ڪيو اٿس. ان وقت سونا ٻاهر ورانڊي ۾ ويٺي هئي ۽ اهي ڳالهيون ٻڌائين ته يقين ڪين آيس. اتي ئي چاچي ڊوڙندي آئي ۽ اچڻ سان چيائين ته مبارڪ هجيو رقيه جو رشتو سچڻ سان

طڻ ٿيو آهي. سونا کي ائين لڳو چڻ اکيون انڌيون ٿي ويون آهن، هوءَ انڌي ٿي وئي آهي ۽ هنکي ڪجهه به ڏسڻ ۾ نه ٿي آيو. پوءِ چا ٿي ٿي سگهيو. ويچاريءَ روئي روئي پنهنجو حال تمام خراب ڪري ڇڏيو. پورو هفتو ماني نه کاڌائين. هوءَ هڪ زنده لاش هئي. هنکي خبر نه هئي ته ڪهڙي دنيا ۾ آهيان. هن کي پڪ ٿيڻ لڳي ته مان نياڳي آهيان ٢
۽ منهنجي زندگيءَ ۾ ڪابه خوشي نه ايندي. هوءَ هاڻي به ڏينهن جو چاچيءَ جي غلامي ڪندي هئي ۽ رات جا چار پهر اچي پنهنجي گهر سمهندي هئي. صبح جو ڇهين بجي اٿيو پوندو هوس. پنهنجي سوٽين کي اسڪول اماڻيندي هئي. ٻارن کي ڪپڙا پارائيندي هئي، ڦٽي ڦوڪارو ڪندي هئي ۽ انهن جي ٿهل ٽڪور ڪندي هئي. هوءَ صرف سورن لاءِ زنده هئي. سچڻ هنکي وساري ڇڏيو هو. هاڻي هو رڳو رقيه وارن جي گهر رقيه لاءِ ايندو هو. سونا کي رخ نه ڏيندو هو. ڪاش، سچڻ ائين نه ڪري ها، هو سونا کي نه وساري ها. سونا پنهنجي حياتيءَ مان تمام تنگ هئي. خودڪشيءَ جو خيال ڪيائين ۽ ان ارادي سان زهر به کاڌائين. پر خدا کي اها ڳالهه به منظور نه هئي. ٻه ٽي ڏينهن بيمار رهي ۽ وري ٺيڪ. سچڻ رقيه کي ايڏو چاهڻ لڳو جو سونا کي صفا نظرانداز ڪري ڇڏيائين. سونا چاهيو ٿي ته سچڻ ائين نه ڪري ها، پهرين سونا کان پڇي ها، ساڻون جي ڇوڻ تي سوناکي ائين اڇلي نه ڇڏي ها. هڪ دفعي چا ٿيو جو سچڻ رقيه کي پيار پئي ڪيو ته سونا جي اوچتو هنن تي نظر

پنهنجي وٽي. سونا اڪيلي ڏسڻ ته سچل، رقيه جي ڳالهه
تي چڙهي پيو ڏني. ان ڪاڻ ويچاري سونا ڏينهن رات پئي
سڙندي هئي. نيٺ شادي جو ڏينهن آيو. سچل ته سونا کي
صفا وساري ڇڏيو هو. سچل، سونا کي ڪونه سڏايو ۽ نڪي
سڏائي سگهيو. سونا پنهنجي هٿن سان پنهنجي سچل جي
شادي ڪرائي. هن ته اهو ئي سوچيو ته سچل پلي رقيه سان ٢
شادي ڪري، شال سدائين خوش هجي، شال وڏي حياتي
مائي. آءٌ ڪيئن پري ڪان ڏسي پئي سگهندس...... سچل
ته خوش حياتي پئي گذاري، پر سونا روئي خدا کان
پئي دعا گهرندي هئي ته موکي هن دنيا مان ڪڍ. هن سورن
جا ڏينهن پئي گهاريا. خدا شل نه پيدا ڪري ها هن کي...
سونا جو سنگ حميد سان طئه ٿيو هو. سونا ويچاري چوندي
هئي ته خدا پاڻ ڏسي پيو ته آءٌ صرف سچل لاءِ آهيان. پلي
سچل شادي ڪئي پر شال خوش هجي. سونا جي چاچي ۽
ورلي ڇا ڪيو جو پنهنجي پائيجي کي چيو ته سونا نياڻي
آهي، جو سگهو ٿيو ته هڪ سال اندر تنهنجي ماءُ مري وئي
تنهن ڪري سگهو نوڙي ڇڏ. حميد جي ماءُ سونا کي الاهي
پيار ڪندي هئي، هن کي الاهي چاهيندي هئي ۽ هوءَ خود
الاهي سٺي عورت هئي. ڪڏهن به ايندي هئي ته سونا جي
لاءِ ڪا نه ڪا شيءِ سوکڙي آڻيندي هئي. مطلب ته سونا
کي تمام گهڻو پيار ڪندي هئي. جڏهن سونا کي پيار ڪرڻ
لڳي ته خدا جلد ئي پاڻ وٽ گهرائي ورتس. انهن ڳالهين
کي ڏسي ئي سونا پاڻ کي نياڻي سمجهڻ تي مجبور ٿي.

ٿيو. چاچيءَ کي وڏو ملي ويو. هن جميل کي چيو ته سونا ڇپيا کي اٿي هن کي ڇڏي ڏني. اڇا ته رکو مڱڻو ٿيو آهي ته تنهنجي ماءُ مري وئي. جي شادي ٿي ته پوءِ خير ناهي ڇا ٿيندو. جميل جي ماءُ جي مرڻ جي ٿورن ڏينهن کانپوءِ چاچيءَ جميل کان جواب آڻي ڏنو. جميل چيو ته مون رقيه جي پانهن گهري هئي مون. سونا جي پانهن نه گهري هئي، مونکي سونا سان پرڻو ناهي ڪرڻو. چاچيءَ جو مطلب هو ته سونا سکي نه ٿئي. سدائين ڏکي ڏهاڳڻ هجي ... سونا بيچاري سورن پري حياتي گذاري رهي هئي. مرڻ چاهيائين ته مري به نه سگهي. نيٺ خدا اهڙو ڏينهن به ڪيو جو سچڻ کي سونا جو احساس ٿيو. سچڻ سونا جا گهڻا آزمودا ورتا پر ڳالهه ٿي ڪانه هئي. ته سونا کي ساڻس سان پيار هئي ڪونه پوءِ ساڻس جو منهن ڪارو ٿيو. هن ايڏو وڏو ڪوڙ ڳالهايو هو. ع سونا جي دعا آخر قبول ٿي. سچڻ وري ته سونا سان پيار ڪرڻ لڳو. پنهنجي سونا کي چاهڻ لڳو ع هن کان پڇيو ته سچ سچ ٻڌاءِ ته ساڻس تنهنجي عزت لٽي آهي. سونا خدا جو قسم کنيو ته مان پاڪدامن آهيان، بي داغ آهيان. سچڻ يقين ڪيو. سونا کي وري آسرو جاڳيو ته سچڻ ساڻس شادي ڪندو. سچڻ هن کي ايڏو چاهڻ لڳو جو هن پڇتايو ته پنهنجي غلطيءَ تي الاهي افسوس ٿيس. غلطي هن جي هئي. شاديءَ کان پهرين سونا کان پڇي ته ها ته ساڻس سچ ٿو چوي يا نه. پهرين پڇي پڪ ڪري ها پوءِ پلو رقيه سان شادي ڪري ها. پر سچڻ ڪجهه به نه

پڇيو سونا ڪان. سونا صبر ڪيو ۽ ڳالھ ھتي مان نڪري وئي. سچڻ غلطي ڪئي ۽ عمر جو جنجال ٿيو.... پوء سچڻ به اچي ساھرن وٽ رھيو. سچو ڏينھن پيو سونا کي ڏسندو ھو. سونا به سچڻ کي ڏسندي ھئي. ڪڏھن ڪڏھن رقيه کجھه ڏينھن لاء ڳوٺ ويندي ھئي ته سچڻ چوري چوري سونا سان ملندو ھو. ھڪ دفعي گھر ۾ ڪير ڪونه ھو ته ٢ سچڻ آيو. سونا کي خبر نه پئي. ڪم ڪندي ھوء ڪوٺيء ۾ ويئي ته سچڻ ڪمري جو دروازو ڪٽي بند ڪيو ۽ حياتيء ۾ پھريون گھمرو سونا کي پيار ڪيائين. سونا جي سچي جسم مان جھڙو ڪر ساھ نڪري ويو. ھٿ پير ٺري ويا. سونا الاھي ڊڄي وئي ته متان چاچي نه اچي وڃي. اگر چاچيء ڏسي ورتو ته مصيبت اچي ويندي. سچڻ سونا کي الاھي گھڻو پيار ڪيو. سونا ڏاڍي خوش ھئي، اڄ سچڻ حياتيء ۾ پھريون پيرو سونا کي الاھي پيار ڪيو ھو، تمام گھڻو پيار. سونا ڏاڍو خوش ھئي. پوء سونا سچڻ کي ھٿ ھڏي چوڻ لڳي ته ھاڻي دروازو کول. پوء سچڻ دروازو کوليو. سونا ٻاھر نڪتي. ھن کي ڪنھن به نه ڏٺو ۽ ھوء پنھنجي ڪم کي لڳي وئي. پنھنجي سچڻ لاء ماني تيار ڪرڻ ۾ لڳي ويئي. اڄ ھوء الاھي خوش ھئي. ھوء دل ۾ چوڻ لڳي ته ڪاش آءُ سدائين اھڙي خوش ھجان. پوء سچڻ جي سونا سان ايڏي محبت ٿي وئي جو کائيندي، پيئندي، اٿندي، وھندي، سمھندي سونا ٺي ياد رھڻ لڳي. ھو چاھيندو ھو ته سونا کي ايڏو ته پيار ڪريان ايڏو ته

پيار ڪريان جو دشمن ڏسي سڙن. هن جي اهڙي حالت ٿي
وئي جو ڪٿي به سک نه ٿي آيس، ڪنهن به شيءِ ۾ دل نه
ٿي لڳس. سونا ۽ سچ هڪ ٻئي کان پري رهي نه سگهندا
هئا. هن جو ايڏو پيار ڏسي چاچيءَ سونا کي ڏاڍو بدنام
ڪيو. ڳوٺ توڙي شهر ۾ بدنام ڪيو. چوندي هئي ته
منهنجي ڌيءَ جي ڀاڄ تي آهي رن ڏائڻ. سونا کي اٿئي ۲
ويٺي ڀاڄ سڏيندي هئي. جڏهن ڪو ڪم چوندي هئي ته
چوندي هئي: جڳ جي ڀاڄ هي ڪم ڪر يا هُو ڪم
ڪر. سونا ويچاري ڪم ڀئي ڪندي هئي.. . گهر جي
سامهون هڪڙي بلڊنگ هئي. ان جون دريون سامهون
هيون. هڪ دريءَ مان هڪڙي ڏينهن هڪ ڇوڪرو اچي
بيٺو. چاچيءَ جي گهر ۾ موجود سڀ ڇوڪريون هن کي ڏسڻ
لڳيون. سونا جي ماسڙ جي زال ٻار تي بيٺي هئي. هن کي
سڀ ڀاڻي چوندا هئا. سونا هن کي رڳو ايترو چيو ته ڀاڻي
ڀاڻي ڏس ته سامهون ڪو ماڻهو نهاري رهيو آهي. ان تي ڀاڻيءَ
چيو ته پوءِ ڇا ڪريون، تون وڃي گڏ سمهينس. سونا کي
ڏاڍي ڪاوڙ آئي پر ويچاري چپ ٿي وئي. دل ۾ چيائين
ته جيڪر ڪچو ڪائي ڇڏيانس، اکيون ڪڍي ڇڏيانس.
پر هوءَ ڇا ٿي ڪري سگهي. هوءَ بيوس هئي. جي اتي سونا
جو سچ هجي ها ته ان ڀاڻيءَ کي اهڙا موچڙا هڻي ها جو
هوءَ ياد ڪري ها. ڀاڻيءَ اهڙا لفظ چيا پر سونا سڀ ڳالهيون
درگذر ڪيون ۽ صبر ڪيو. ٿورن ڏينهن کان پوءِ ان ئي
ڀاڻيءَ ڇا ڪيو جو پنهنجي مڙس کي وٺي آئي ته ڏس سونا

چا ڪئي ڪري. ان ڏينهن سونا ڇاڇيءَ جي گهر جون سڀئي
رليون ڏوڪيون هيون. اهي ڏونئي ڪنڌڙي تي سڪائي رهي
هئي ته پاڻيءَ مٽرس ڪي سڏي چيو ته ڏس سونا! ڇا پئي
ڪرين؟ پاڻيءَ جو مٽرس، جو هيڊ ماسٽر هو، تنهن هٿي
ڪٺو ٿي چڙهندي ساڻ سونا کي وارن کان جهلي اڏي ته
مار ڏني جو بس! جيئن جانور کي مار ڏجي. پوءِ وارن مان ٢
پڪڙي هيٺ لاٿو ۽ اڏيون گاريون ڏنيون جو بس. سونا
جو اهو ماسٽر الاهي ظالم هو. سونا جوان هئي تڏهن به
هن تي هٿ کڻندو هو. نه رڳو سونا کي پر هن جي ننڍڙن
پٽن کي به الاهي ماريندو هو. صرف پنهنجي زال جي ۽
ڇاڇيءَ جي چوڻ تي، ڇاڇيءَ جون رليون الاهي هيون،
تمام گهٽيون هيون. جنهن وقت ماسٽر مٿي ڪڏ تي چڙهيو
ته سونا جي هٿ ۾ رلي هئي ڇا هيل سڪائي پئي. جڏهن
سونا ماسٽر کي ڏٺو ته ڏاڍي ڊڄي وئي. ماسٽر هن کي ايڏو
ته ماريو جو اکين ۾ آڱريون وجهي اکين مان رت ڪڍي
ڇڏيائين ۽ هن جو منهن ڦاڙي ڇڏيائين. ويچاري رئندي ماءُ
وٽ وئي. هن جي حالت ڏسي ماءُ به رئڻ لڳي. چيائين ته
سونا خدا توکي ڇو پيدا ڪيو، شال موت اچئي. ماءُ روئي
روئي پنهنجو برو حال ڪري ڇڏيو. هن خدا کي گهڻو ئي
ياد ڪيو ته سونا کي ڪٽي، پر خدا نه ٻڌي. پٽن پوري سونا
جي حياتي وڏي ٿيندي ويئي. ان وقت سونا پاڻ ٻي قرآن
پاڪ کڻي اپاڻ کي پڙهو پر خدا موت نه ڏنو. چار ڪلاڪ هٿيو
پوءِ ڇا ٿيو؟ جو ماسٽر جو حادثو ٿي پيو. هن جي هڪڙي

ٽنگ جي ڀڄڻ ڪري ٻه ٽي هفتا اسپتال ۾ پيو هو. ڪو ٽي -
ڏينهن کان پوءِ سونا وٽ آيو ۽ چوڻ لڳو ته سونا پنهنجي مون ۽
ناحق تو کي ماريو، مون کي معاف ڪر. سونا کي الاهي پيار ۽
ڪيائين ۽ معافي ورتائين. سونا ويچاري چپ ڪري ويٺي
رهي ۽ ڳوڙها ڳاڙيندي رهي. ٿورن ڏينهن کان پوءِ مائٽ صفا ته
٦ ٺيڪ ٿي ويا... سونا چاچي جي گهر جو ڪم ڪندي
رهي. هڪ ڏينهن ٻيا ٿيو جو سونا ڪپڙا ويٺي ڌوئي ته چاچي
پنهنجي مڙس کي چوڻ لڳي ته سونا سامهون اشارا ٿي
ڪري. چاچو وهنجڻ جاءِ ۾ آيو ۽ سونا کي چوٽيءَ مان
پڪڙي ڌوڌڪا هنيائين، مڪون هنيون پٺن تي، منهن
تي. سونا ڏاڍو رني ۽ چاچو گهر مان نڪتو ته
چاچي، سونا جي ماءُ وٽ آئي چوڻ لڳي ته تنهنجي
ڌيءُ عشق ٿي ڪري، تنهنجي ڀاءُ ڏٺو اٿس ۽ موچڙا پيو
هڻيس. ماءُ چيو ته ڀلي ماري ڇڏيس. سونا روئي روئي ڪپڙا
ڌوئي ورتي جو اٿي ته سامهون چاچي جا سڀ ٻار بيٺا هئا.
انهن سڀ ڪجهه ڏٺو ۽ کلڻ ٿي لڳا. هڪ ڏينهن ورتي
چاچي ٿيو جو سونا کان ڪپڙا ڌوتا ته موتيءَ مان
ستيندي سونا جو ڪپڙو اک ۾ لڳس. سونا ڪري
ٿي. پوءِ هن کي جو چاچو ۽ ٻه ٽي ڄڻا کڻي سول اسپتال وٺي
ويا. اتي ڪجهه ڏينهن جو علاج هليو. اک ۾ ڪلڻي لڳي ته
سونا اسپتال وٺي وئي ۽ واپس اچي ورتي چاچي جي گهر جو
ڪم ڪيو. هوءَ ڪم ۾ رڌل هئي ته چاچي ٻوڙ ڏنڌي ٻوڙندي ۽
سونا جي هلڻ وٽ ڊوڙي ۽ هن کي چيائين ته مبارڪ هجيئي ۽

سونا اسپتال ۾ پاڻ پسند ڪرائڻ وئي هئي. ماءُ ويچاري
چپ ٿي وئي ۽ رڙڻ لڳي ۽ خدا کان دعا گهرڻ لڳي ته
يا پروردگار! منهنجي نيائين جي عزت رکجانءِ .... سونا
جو چاچو اوچتو بيمار ٿي پيو. سچڻ جي زال پيٽ سان
هئي ۽ هن کي پٽ ڄائو. سونا ايڏي خوش ٿي، جنهن جو
ڪو اندازو ناهي. سچڻ جو پٽ ڏهن مهنن جو مس ٿيو ته سونا ۲
جو چاچو اوچتو مري ويو. گهر ۾ ماتم مچي ويو. چاچي
روئي رهي هئي، رقيه جي حالت خراب ٿي وئي، سونا ته
اڳيئي ڏکايل هئي، هن به ڏاڍو پٽي رنو.... سچڻ ۽ سونا
جو پيار وڌندو ويو. آخر اهو به ڏينهن آيو جو سونا جي
ڪوٽ مان رشتو آيو. سونا وارن جا پري جا مائٽ هئا.
سچڻ، سونا کي گهڻو ئي چيو ته خدا جو واسطو اٿئي شادي
نه ڪر. پر سونا جي وس ۾ نه هو. هوءَ انڪار ڪري نه
ٿي سگهي. پيءُ جي عزت جو سوال هو. سونا پنهنجي قسمت
تي روئي رهي هئي. پيو ڇا ٿي ڪري سگهي. پوءِ سچڻ
سونا کي چيو ته تون پلي پنهنجي پيءُ جي عزت رک. سچڻ
روئي روئي پنهنجو برو حال ڪيو. گهڻو وقت سونا وٽ
ويٺو هوندو هو. سونا سچڻ جي سامهون نه رئندي هئي.
جڏهن هو ٻاهر ويندو هو ته هوءَ روئي پنهنجي دل جو
غبار لاهيندي هئي. آخر سونا جي شاديءَ جو ڏينهن آيو.
هن پنهنجو مڙس اول ڪڏهن به ڪونه ڏٺو هو. هن کي ان
وقت ڏنائين جڏهن لانون ڏيارڻ لاءِ آندو ويو. هن ڏٺو ته
هو ڪانئس عمر ۾ تمام وڏو هو. البت پوءِ پتو پيس ته هن

جا اخلاق ڏاڍا سٺا هئا جڻ فرشتو چئجي. ساهرين گهر جا ماڻهو به تمام سٺا هئا. سهاڳ جي رات آئي. سونا کي گهوٽ سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائي. گهوٽ چيو ته، مونکي دل جي بيماري آهي ۽ اڳ کان آهي. ان رات ئي اچي هن کي سور پيو، دل جو دورو پيو. سونا جي ڪنهن به مائٽ کي خبر نه هئي ته ڪو گهوٽ دل جو مريض آهي. اگر خبر هجي ها ته شايد هيءَ شادي نه ٿئي ها. پر قسمت ۾ جو ڏک لکيو هو سو ضرور ٿيندو. شاديءَ جي رات به ويچاري سونا پنهنجي نصيب تي روئي رهي هئي. ڇا ڪيو مائٽن، مون سان ظلم ڪري ڇڏيو اٿن. مڙس کي سڄي رات دل ۾ تڪليف هئي. سونا هن کي دوائون ڏيندي رهي ۽ هو ڪائيندو رهيو. هوءَ سڄي رات نه ستي ۽ خدا کان پنهنجي مڙس لاءِ دعائون گهرندي رهي ته شال حياتي هجيس ۽ آءٌ سدا سهاڳڻ هجان. ٽي ڏينهن ڳوٺ ۾ رهي. پوءِ مائٽ ستاوڙي لاءِ وٺڻ آيس. پنهنجي گهر ۾ ماءُ کي پاڪر پائي ڏاڍو رني. روئي روئي پنهنجيون اکيون ڳاڙهيون ڪري ڇڏيائين. پنهنجي جيجل ماءُ کي چيائين ته اما توهان ته مون سان ظلم ڪري ڇڏيو، جيڪو مڙس مونکي ڏنو اٿو اهو ته دل جو مريض آهي ۽ شاديءَ جي پهرين رات دل جو دورو پيو هوس، ڇا توهان کي خبر نه هئي ته سونا کي اسين هڪ مريض جي حوالي ڪري رهيا آهيون، مگر توهان به شايد ظالم چاچيءَ وانگر سوچيو هوندو ته پل سونا ڏکي هجي. ماءُ اهو ٻڌي حيران ٿي ويئي ته ڇوڪرو دل جو مريض آهي ۽ هنکي ڪو دورو

پيو هو. اهي خبرون ٻڌي سونا جا پيءُ ماءُ نئين سر ڳوڙها ڳاڙڻ لڳا. پيو ڇا ٿي ڪري سگهيا. سونا کي سچڻ ايڏو ته ياد اچي رهيو هو جنهن جو ڪو ڪاٿو نه آهي. هوءَ سچڻ کي ڏسندي هئي ته ڏاڍو ڏک ٿيندو هوس. سچڻ کي صدمو هو ته سونا پرائي ٿي وئي، پر هنکي ڪهڙي خبر ته سونا سان ڪيڏو ظلم ٿيو آهي. سونا جي دل ۾ الاهي ڳالهيون هيون، پر هاڻ ڇا ٿي ٿي سگهيو. هوءَ پرائي هئي ۽ هنکي سچڻ سان پنهنجا سور سلڻ جو حق به هو. سونا جي جدائيءَ ۾ سچڻ جو برو حال هو. هر وقت هن جون يادون هونديون هئس ۽ گهر ۾ دل نه لڳندي هئس. سونا اميد سان ٿي ۽ پٽ ڄائس. جنهن ڏينهن پٽ ڄائس، ان ڏينهن سڀ خوش ٿيا. سونا به خوش هئي ۽ سونا جو مڙس به خوش هو. هن الاهي مٺائي ورهائي، ڳوٺن ۾ توڙي شهر ۾.... سونا جو پٽ اڃا مهنن جو ٿيو ته اوچتو سونا جي مڙس کي دل جو دورو پيو. هنکي اسپتال ۾ داخل ڪيو ويو. چوٿين صبح جو سوير سونا پنهنجي مڙس واسطي جَوَنَ جي رَبَ ناهي. هوءَ روز رب ڏاهي مڙس لاءِ پياءُ هتان اسپتال موڪليندي هئي. اهو ڏينهن ڇا هو سونا لاءِ قيامت جو ڏينهن هو. پياءُ ٿوري دير ۾ واپس اچي ويو ۽ چيائين ته ادي سوناءِ ادا کي خبر ناهي ڇا ٿي ويو آهي ۽ چپ ڪيو ليٽيو پيو آهي ۽ ڳالهائي به نه ٿو. پوءِ سونا پنهنجي پيءُ کي موڪليو. پيءُ گهٽو ڏي اٿلايو پٿلايو ۽ دل تي ڪن رکيو پر ڳالهه ختم هئي. دل بند هئي. اوچتو موت ٿيو هو. سونا واقعي ڏي

نياڳي ھئي، تڏھن ٿي تہ ايڏا ڏک پئي ڏنائين. مڙس جو لاش گهر ۾ پيو ھو. پاڻ سونا جي نڪ مان ھيرو لاٿو ۽ ٻانهہ مان چوڙيون بہ لاٿائين. سونا روئي روئي خدا کي پئي چوندي ھئي تہ توئي سھارو ڏنو ھو واپس نہ وٺين ھا. ھوءَ عدت ۾ ويٺي، چار مھنا ڏھہ ڏينھن. ويچاريءَ کي
٢ اھي ڏک ڏسڻا ھئا. ھوءَ گهر ۾ سبڻ ۽ پرت پرڻ جو ڪم ڪندي ھئي. ان جو جيڪو پيسو ملندو ھوس، تنھن مان پنھنجو ۽ پنھنجي پٽ جو خرچ پئي ڪيندي ھئي. ھوءَ پنھنجو پورھيو ڪندي ھئي. ھن جي ساھيڙين جي مدد ۽ ھمت افزائيءَ سان ھن کي ايترو گھڻو ڪم ملڻ لڳو جو ھن کي الاھي ڪمائي ٿيڻ لڳي. ھوءَ پنھنجي تہ پوري ڪري ٿي سگهي پر پنھنجي غريب پيءُ کي بہ ٿورو گھڻو پئي ڏيندي ھئي. ھوءَ پنھنجي پٽ لاءِ پورھيو ڪندي ھئي. ھن کي پنھنجو پٽ پالڻو ھو ۽ سڌارڻو ھو .... ھوڏانھن سڄڻ جو ھي حال ھو جو ھر وقت پيو سونا کي ڏسندو ھو. پر سونا کي ڪابہ ڳالھہ نہ وڻندي ھئي ۽ صفا نہ ڏسندي ھئي. ھن کي اھوئي ڏک ھو تہ سڄڻ شادي نہ ڪري ھا ۽ پھرين سونا جي ڳالھہ ٻڌي ھا ۽ ھن سان شادي ڪري ھا تہ ھوءَ چو برباد ٿئي ھا. سونا جي قسمت صرف سانوڻ خراب ڪئي ھئي. اگر سانوڻ اھڙيون گنديون ڳالھيون نہ ڪري ھا تہ اڄ سونا پنھنجي سڄڻ جي اڄ ھجي ھا. سانوڻ ڏاڍو ڪميڻو ماڻھو آھي، تمام خراب نظرن سان چوڪرين کي ڏسندو آھي، نيت جو پليت آھي. ھن سونا جي زندگي

برباد ڪري ڇڏي. شل خدا هن کي پنهنجي نيت لوڙائيندو....
سڄڻ کي آسرو آهي ته هاڻي به مان سونا کي ضرور پنهنجو
بنائيندس. هو صبح شام سونا کي ڏسڻ کان سواءِ رهي نه سگهندو
آهي. بيواهه ٿيڻ کان پوءِ پهرين ته سونا ايڏو ڏکويل هئي
جو هوش ڏي ڪونه هوس. جڏهن هوش آيس تڏهن سڄڻ
جي نگاهن ۾ وڏيڪ پيار محسوس ڪيائين . سونا هاڻي ۲
چاچيءَ جي گهر جو ڪم نه ڪندي آهي . هوءَ پنهنجو
پورهيو ڪندي آهي. چاچي بدنام ڪرڻ کان باز نه ٿي اچي.
چوندي وتي سونا، سڄڻ ڏي نهاري ٿي، هن سان ڪچهريون
ڪري ٿي . تنگ ٿي، سڄڻ کي ڏنبو ڪٺو پوندو آهي .
سس ۽ زال کي دڙڪا ڏيندو آهي . ان ڪري هو به ٿي
ڏينهن سنءُ هلنديون آهن. پر ڪتي جي پڇ وانگر وري
پنهنجي اصليت ۾ اچيو وڃن. سونا لاءِ ماڻهيون ائنديون آهن.
ته چاچي چوندي آهي ته اهي سونا جا يار آهن. سڄڻ چوندو
آهي ڪهڙي به آهي سونا جي جڳهه منهنجي دل ۾ آهي،
منهنجي اکين ۾ آهي. چاچيءَ کي قبر ۾ وڃڻو ناهي، هن
کي خدا جو خوف ناهي، هوءَ تمام ڪني ۽ ظالم عورت
آهي، شايد قبر به هن کي جاءِ نه ڏئي . سونا چاچيءَ جي
باري ائين چوندي آهي. سونا ۽ سڄڻ پاڻ ۾ ملندا آهن ۽
پيار پريون ڳالهيون ڪندا آهن. ماڻهو ڏاڍو سڙن ٿا. ماڻهو
ڏاڍيون ڳالهيون ناهين ٿا . سونا جي مٿان باهه ٻري
وئي آهي. هن جا ايترا يار نڪري آيا آهن جيترا
مٿي ۾ وار . خاندان اندر ڏاڍي جهڳڙا ٿيندا رهن

تا. سونا ته پنهنجي سچڻ کانسواءِ ڪنهن کي به نه ڏسندي
آهي. سونا فقط سچڻ لاءِ آهي. پر ظالم چاچي ننڍي
هوندي کان سونا کي پيار ڏيڻ لڳي ۽ بيواهه ٿيڻ تي به ڏيندي
اچي. چوندا آهن ته جيڪو انسان پاڻ خراب هوندو آهي،
اهو ٻين کي به خراب سمجهندو آهي. چاچي اهو به وساري
٢ ٿي وهي ته هن پاڻ ٻي عشق ڪيو هو. هوءَ ٻي ذات جي
هئي ۽ ٻئي ڳوٺ جي هئي. پنهنجي مائٽن جي گهر مان
ڀڄي نڪري چاچي وٽ آئي هئي ۽ هن سان شادي ڪئي
هئائين. چاچو حيران ٿيو هو ۽ چيو هئائينس ته مون توسان
واعدو ڪيو هو ته مان تنهنجي مائٽن کان تنهنجو سنگ
گهرندس ۽ توسان ضرور شادي ڪندس پوءِ تون ائين ڇو
آئي آهين. ان چاچيءَ سونا تي الاهي تهمتون مڙهيون آهن.
پر سچڻ اعتبار نه ڪندو آهي. دنيا ڀلي ڇا به چوي، سونا
۽ سچڻ جي پاڻ ۾ الاهي محبت آهي، ۽ اها محبت قيامت
تائين رهندي. دشمن هنن کي جدا ڪري نه ٿا سگهن، سونا
کي هاڻي نيون اميدون جاڳيون آهن. هوءَ خدا کان دعا
گهرندي آهي يا پروردگار مان ڪنهن تي ظلم نه ٿي
ڪريان، مونکي هر ظلم کان بچاءِ. سونا ننڍي هوندي کان
سچڻ کي پيار ٿي ڪري، دل جان سان هنکي چاهي ٿي.
سونا، سچڻ کي ان وقت کان چاهي ٿي جڏهن هو اچا
تکاري ڪٿندو هو. هن سچڻ جي ملڪيت ڪونه ڏٺي هئي. هن
صرف سچڻ کي چاهيو هو، صرف سچڻ کي. ۽ هاڻ چاچي
ماڻهن کي چوي ٿي ته سونا سچڻ جي دولت ڏسي هر کي

آهي، جو هاڻي هو عمارتن ٺهرائڻ وارو ٺيڪيدار بڻجي ويو آهي. سچڻ جا پار اينڊا آهن ته سونا انهن کي پنهنجي پٽ کان وڌيڪ پيار ڪندي آهي. هـا، پنهنجي اولاد کان به وڌيڪ. پر ذليل چاچي سونا کي سچڻ جا پار ڪٽڻ نه ڏيندي آهي ۽ سيني کي چوندي وتي ته ڏسو هاڻ سچڻ جا پار ٿي ڪٽي، جيڪڏهن پارن کي نه ڪٽي ته روزي بند ٿي وجيس، ٣ انڪري ٿـي ڪٽي جـو سچڻ پئسا ٿـو ڏئيس، نه ڪٽندي ته پئسا نـه ملندس، روزيءَ تـي لت اچـي ويندس. تمام ظالم عورت آهي سونا جي چاچي. پر سچڻ سونيءَ کي چونـدو آهي ته پيار ئي مونکي پنهنجي ڏنـڏي ۾ ڪامياب بنايـو، تنهنجي پيار مـون ۾ جيڪا خـوشي ۽ جـوش پيدا ڪندو رهيو ان ۾ مـان الاهي شوق ۽ محنت سان ڪم ڪندو رهيس. سونا وري سچڻ کي چوندي هئي ته پيار جي ڪري ئي مان دنيا وارن جا ايڏا ظلم برداشت ڪري سگهي آهيان. سونا سوچيندي آهي ته هاڻي ڏسجي ٿـو ته سچڻ مـون کي پنهنجو ڪرڻ لاءِ رگهو موقعي جي تاڙ ۾ آهي. هوءَ سوچيندي آهي ته مان اڃا پارڙي هئس تڏهن ئي چاچيءَ مون کي پهاج کوئڻ شروع ڪيو هو. ساماڻس ته به پهاج ڪوئيندي رهي، ساري عمر مونکي پهاج ڪوئيندي رهـي. هـوءَ سوچيندي آهي ته هاڻي به جي سچڻ مونکي پنهنجو ڪري ته پلي مان ڏهن چٽين جي پهاج بڻجان ته بـه مونکي دنيا جـون هڙئي خوشيون ملي وينديون. سونا جيڪو راڳ جهونگهاريندي رهندي آهي ۽ پنهنجي هيءَ ڪهاڻي هيستائين اکڻ وقت به

جھونگاري پئي، سو ھي آھي:

پلي سچي دنيا بدلجي وڃي،
پر شال سچ نہ بدلجي.
سارو لوڪ رسي تان رسي،
شال منھنجو سچ نہ رسي. ٧

* *

جي مان ھن خط جي ڳالھين مان ڪھاڻي پيدا ڪريان ھا تہ مکيہ ڪردار سونا، جا گونگي، بيجان بوتو، روايتي مظلوميت جي مورت ۽ زندگيءَ کان خالي تي لڳي، تنھن کي سماج جو باغي ۽ گھٽو ڪجھہ ڪري ڏيکاريندڙ ڏيکاريان ھا. اھڙي طرح سچ کي پڻ. چو تہ پيار ماڻھوءَ ۾ تڙپ، بيتابي ۽ سرگرميءَ سان گڏ ھمت، بھادري ۽ بغاوت جا جذبا پيدا ڪري ڇڏيندو آھي.

ھاڻي اھا ذھنيت ختم ٿيڻ کپي تہ: الله اچن اوء جن آئي من سرھو ٿئي. اوء جي لاء گھر ۾ ويھي انتظار نہ ڪبو پر گھر کان ٻاھر نڪري ھٿ پير ھلائي، جستجو ڪري، جاکوڙ ڪري، جان جي بازي لڳائي بہ پاڻ اوء وٽ پھچبو.

پيا جيڪي ڪردار بہ مثل، بي زبان، رضا تي راضي ۽ سڀ ڪجھہ صبر سان سھندڙ نظر اچن ٿا، تن کي بہ ھڪ

حد تي پهچي، پنهنجي پيڙيندڙن ۽ آزاريندڙن سان مقابلو ڪندي ڏيکاريان ها. اهو انڪري ڪريان هو جو ادب جو ڪم آهي: جيون جئن آهي اُن جو اپياس، ۽ جئن ٿيڻ کپي اُن لاءِ اتساهه پيدا ڪرڻ.

٢

۳۰ آڪٽوبر ۱۹۸۱

سوچون سرويچن جون

آئرلنڊ جي بيلفلسٽ شهر جي رستن ۽ راهن تـي آواز گونجڻ لڳو: ”بابي سئنڊس مري ويو، نڪري اچو ميدان تي.“ نوجوان لائوڊ اسپيڪرن تي ڪاوڙ ڀريـل چهرن ۽ جوش سان تمتار آوازن سان واڪا ڪري رهيا هئا:

بابي سئنڊس مري ويو،
بابي سئنڊس ديس لاءِ مري ويو،
بابي سئنڊس بک هڙتال ڪري ديس لاءِ مري ويو.
نڪري اچو،
نڪري اچو ميدان تي،
نڪري اچو عمل جي ميدان تي ....

* *

تار درياهه جي پڳل بند مان وهندڙ پاڻيءَ جـي تيزي سـان ماڻهن جا هشام گهٽين ۽ بازارين ۾ اٿلي پيا. پوليس ٿاڻـن، سرڪاري آفيس، لشڪري لارين ۽ انگريز لشڪرين تـي پٿرن، سروٽن، بوتلن ۽ مالوٽوف بمن سان حملا شروع ٿي ويا. موٽ ۾ سرڪاري قوتون، گئس جا گولا ۽ پلاسٽڪ جون گوليون وسائڻ لڳيون.

بابي سئنڊس جو مڙهه تابوت ۾ رکيل هو. بابي، جو
پر مڻا اڳ ڪسرتي بدن وارو، سگهارو ۽ زندگيءَ سان
ڀرپور گوريلو ۽ گوريلا اڳواڻ هو، سو ٦٦ ڏينهن جي بک
هڙتال ڪري، سڪي هڏائون پڃرو ٿي ويو هو. هن جو
بدن سڪي ويو هو ۽ هن جو مٿو ننڍي ڇوڪري جي مٺي
جيڏو ٿي ويو هو. پنجاهه هزار ماڻهو هن جو مڙهه ڏسڻ ۽ ۲
انگريزن خلاف پنهنجي نفرت ڏيکارڻ ۽ اتساهه حاصل
ڪرڻ ۽ پنهنجي قوم جي ٻڌيءَ جو ثبوت ڏيڻ خاطر هن
جي جنازي ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ پهچي ويا هئا. هن کي ڏسڻ
لاءِ قطار هلندي رهي ۽ چار ڏينهن سانده اهو سلسلو جاري
رهيو. ڏسندڙن جي اکين مان ڳوڙهن جون لارون ٿي
نڪتيون پر جوش کان هنن جو منهن ڳاڙهو ٿي ٿي ويو
۽ مٺيون ڀڪوڙجي ٿي ويون. ان وقت هر هڪ: ٻڍو، ٻار
۽ ڳڀرو، نئين جذبي سان پنهنجي ديس کي آزاد ڪرائڻ
لاءِ نئين سر وچن ٿي ورجايو:

”اسان پنهنجي ڌرتيءَ کي ڌارين کان آجو ڪرائي
پوءِ دم پٽينداسين.“

”اسان سڪنا نعرا هڻڻ گهٽو اڳ چڏي ڏنا آهن، هاڻي
اسان جي ڪارروائن کي سامراجي هٿيارن جو طوفان به
روڪي نه سگهندو.“

”ننهنجي موت اسان جي قوم جي ٻڌيءَ کي وڌيڪ
پختو ڪيو آهي.“

”اسان جي دشمنن جي بچاءَ ۽ سهائتا واسطي سرڪاري

لشڪر آھي، پر اسان پاڻ لشڪر آھيون ۽ بمن ۽ گولين جو استعمال سکي ويا آھيون.“

”اسان آزاديءَ خاطر سوت جي آجيان ڪرڻ واري قوم آھيون.“

”پرمارن جي بنايل قانون تي ھلي اسين آزادي حاصل ڪري نه سگھنداسين. ان واسطي اسان کي پنھنجي ذھن ۽ زور جا طريقا اختيار ڪرڻا پوندا.“

”اسان کي ھاڻي وڏيڪ پڪ ٿي آھي ته ظالم سامراج جيترو مظلوم جي قوميت جي جذبي کان ڊڄي ٿو ايترو ائٽم بم کان به نه ٿو ڊڄي.“

”اسين توسان ان ۾ سھمت آھيون ته جئن ته انگريزن جي موجودگي اسان جي سر زمين تي ناجائز آھي، انڪري ھنن جي ھر ڳالھه ۽ ھر دعوي ناجائز آھي.“

”توسان اسان جي ساري قوم جو سرويچ پٽ آھين، تون اسان جي ڌرتي ماتا جو سرويچ سپوت آھين.“

بابي سنڌس جي رنڊڙ پوڙھي پيءُ ماءُ، نوجوان زال ۽ پاڙرن پيءُن ۽ ننڍڙن ٻارن کي پرچائڻ لاءِ ساري قوم موجود ھئي.

* *

بک ھڙتال جو ساٺرو ھن جيل ۾ ٿي مھنا کن اڳ شروع ٿيو ھو. ھتي آئرش عوامي لشڪر جا سوين سپاھي قيدي ھئا. اندر به ھنن جون ڪنھن نه ڪنھن نموني ميٽنگون ٿينديون رھنديون ھيون. ھڪڙي ڏينھن سنڌن پارٽيءَ جي

سياسي قيدين ۽ نظربندين مٿان ٿيندڙ ظلمن ۽ زيادتين جو وچور پيش ٿيو:

”اسان جي ماڻھن کي ھر قسم جا جسماني، دماغي ۽ ذھني ايذاءَ پھچايا ويا وچن: ھنن کي بجليءَ سان ڌڏڪا ڏنا ٿا وڃن، دماغ خراب ڪرڻ وارديون سيون لڳايون ٿيون وڃن ۽ وحشي نموني مارڪٽ ڪئي ٿي وڃي. اھڙن ٢
پٿريلن ميدانن تي ڊوڙايو ٿو وڃي جن تي پڳل شيشن جا ٽڪرا، ڪنڊا ۽ پٿريون وڇايل ھونديون آھن. اسان جي ھڪڙي ساٿيءَ کي سانده ٣٦ ڪلاڪ بدن بنا چرڻ پرڻ ۽ بنا اکيون ڦيرائڻ ھڪڙي نقطي تي نھارڻ لاءِ مجبور ڪيو ويو. ان دوران ھن کي نہ ننڊ ڪرڻ ڏني وئي ۽ نہ ڪاڌو کارايو ويو. ٻئي ھڪ ساٿيءَ کي ”راٺيءَ کي خدا ڏگھي عمر ڏئي“ وارو گيت نہ ڳائڻ تي ٽن سپاھين مڪن، ٺونشن ۽ بندوقن جي قنداقن سان ايترو زور سان ماريو جو ھو ڪيترائي ڏينھن بيھوش رھيو. اسان جي ساٿين کي راز ٻڌائڻ لاءِ ڪيترا ڏينھن ۽ راتيون لاڳيتو ننڊ نہ ڪرڻ ڏني ويندي آھي، ڪاڌي کان محروم رکيو ويندو آھي ۽ ھڪڙي پوزيشن ۾ بيھڻ تي مجبور ڪيو ويندو آھي. بجليءَ جي اوزارن سان ڪوٺڙين ۾ ايڏو شور ۽ غوغاءُ برپا ڪيو ويندو آھي جو ھو دماغي توازن وڃائي ويھندا آھن، ھنن جي اگھاڙن جسمن تي ٻريل سگريٽ سان ڏنڀ ڏنا ويندا آھن، سپاھي ھنن مٿان مُتندا آھن، ھنن جي ننھن ھينان سيون چڀائيندا آھن، وار پٽيندا آھن ۽ وارن کان جھلي ميلن جا

ميل گهليندا آهن ۽ خاص عضون کي بجليءَ جا شاڪ ڏيندا آهن، ڪلاڪن جا ڪلاڪ ٻہ ٻہ تي ٽي سپاهي فوٽ بال وانگر ٺڏا هڻندا آهن."

هي قيدي جدا جدا الزامن ۾ پنجن کان پنجويهن سالن تائين سزا ڪاٽي رهيا هئا ۽ سڀ نوجوان هئا، جن جي عمر ويهن ۽ ٽيهن سالن جي وچ ۾ هئي. ڪنهن تي الزام هو تہ هن انگريز سپاهين کي گولين جو نشانو بڻايو، ڪنهن تي پوليس ٿاڻي تي حملي ڪرڻ جو، ڪنهن تي هٿيار ڦُر ڪرڻ ۽ هٿيار رکڻ جو، ڪنهن تي بم سان انگريز سپاهي زخمي ڪرڻ جو، ڪنهن تي بم ٺاهڻ جو، ڪنهن تي لشڪري ٽرڪن تي بم اڇلڻ جو هو. هي هڙئي آئرش عوامي لشڪر (آء- آر- اي) جا ميمبر هئا.

پوءِ هڪڙي اٿي چيو "جيل اندر اهڙن ظلمن خلاف اسين احتجاج ڪندا رهيا آهيون، پر ڪُڙ تيل ڪونہ نڪتو آهي. هاڻي اسانکي انتهائي قدم کڻڻو پوندو. اصل ۾ جيل ۾ اسانجو اهڙو قدم، اسانجي سڄي ملڪ لاءِ علامتي قدم هوندو، ڇو تہ اسانجي سڄي ديس ۾ سامراجين جي ظلم جو راڄ آهي. اسانجي ديس کي اسان لاءِ وڏي جيل ۾ تبديل ڪيو ويو آهي ۽ اسانجي قوم تي ظلم، پرماريت ۽ ڏاڍائيءَ جي انتها ٿي رهي آهي. اسانجي گذران جي ذريعن تي ڌارين جو قبضو آهي ۽ اسانجون سڀ آزاديون ختم ڪيون ويون آهن. اسان لاءِ آهن سزائون، جسماني ۽ ذهني ايذاءَ، جيل، ڦاسيون، محتاجي، غلامي، غربت ۽ بيروزگاري. سٺن صدين کان

اسانکي غلام بنايو ويو آهي. جڏهن اسانجي قوم کي اها
ساڃهه آئي تہ پورهيت ۽ هاري ئي قومي آزادي حاصل
ڪري سگهن ٿا سا بہ هٿيار بند جاکوڙ ذريعي تہ اسان پورهيتن،
هارين ۽ عوام مان آڌرش عوامي لشڪر جي تنظيم ٺاهي ۽
اها انگريز سامراجين جون هتان پاڙون پٽي رهي آهي. اسان
جي هيءَ تنظيم نہ رڳو هن ملڪ ۾ هنن جي اڏن ۽ وٿاڻن ٣
تي حملا ڪري رهي آهن، پر سندن ملڪ جي وڏي ۾ وڏي
شهر لنڊن ۾ بہ سندن لشڪري اڏن، لشڪري مهندارن ۽
بزارين ۾ بمن جا ڌماڪا ڪري رهي آهي. اهڙي طرح اسان
جي هيءَ بک هڙتال بہ سامراجي انگريز حڪومت سان آڌرش
عوامي لشڪر جي قومي آزادي جي جنگ جي علامت آهي.''

بحث مباحثي ۽ سوچ ويچار کانپوءِ فيصلو ڪيو ويو
تہ مرڻ تائين بک هڙتال جي مهم شروع ڪجي. خيالن جي
ڏي وٺ کانپوءِ هو انهيءَ نتيجي تي پهتا تہ اهڙي نموني
بک هڙتال ۾ مرڻ پنهنجي قومي آزاديءَ لاءِ جنگ جي ميدان
تي لڙندي مرڻ جي برابر آهي. هو سڀ پنهنجي ديس جا
سرويچ هئا ۽ اهڙي قسم جي قربانيءَ لاءِ تيار. جيڪو
بک هڙتال تي ويهندو ان کي اڳواٽ سڀ ڪجهہ سوچڻو هو.
هو وچ ۾ ڪمزوري نہ ڏيکاريندو. نہ کاڌو کائيندو ۽ نہ ڪا
دوا درمل قبول ڪندو. مائٽن کي بہ ٻڌائيندو يا هنن کان
موڪل وٺندو جڏهن بيهوشيءَ جي حالت ۾ بہ نہ هنجو علاج
ڪرائن ۽ نہ هن کي بچائڻ جي ڪوشش ڪن. چار ڄڻا
تيار ڪيا ويا. هو ڇهن ڇهن ڏينهن جي وٿيءَ سان بک هڙتال

شروع ڪندا ۽ پوءِ انهن مان جيڪو مرندو ويندو تنهنجي جاءِ نئون سرويچ پريندو ويندو، ايستائين جيستائين مقصد حاصل ٿئي •

شروعات بابي سئنڊس ڪئي •

بابي ساٿين کي ٻڌائيندو هو: ”مان جڏهن پنهجي ماحول کي سمجهڻ جهڙو ٿيس ته اهو ڏسي ڏاڍي چڙ ونندي هئم ٢ ته اسين آئرش پنهنجي ملڪ آئرلنڊ ۾ ڏتڙيل ۽ محتاج آهيون پر غير آئرش انگريز، حاڪم ۽ خوشحال آهن. شهر جي صاف سٿرن، بجليءَ سان چمڪندڙ، ويڪرن پڪن رستن ۽ شاندار عمارتن وارن پاڙن ۾ لنڊي آيل انگريز ٿا رهن ۽ گندن، اونداهن، ڪچن رستن ۽ زبون جڳهين وارن اجڙيل پاڙن ۾ اسين آئرش. ڪورس جي ڪتابن ۾ آئرلنڊ جي تاريخ ۽ اتهاس ۽ آئرش قديم ادب کي صفا نظرانداز ڪيو ويو هو. صرف پٽ ۽ سگهڙ گوٺ گوٺ ۾ گجهي طرح هلندي اسانجي تهذيب کي بچائي سگهيا. اسڪولن، آفيسن ۽ بزارين ۾ ڌاري ٻولي انگريزي هلندي هئي ۽ اسانکي ته اتي اها ٻولي ڳالهائڻي ۽ سکڻي پوندي هئي. واپار ۽ نوڪرين تي به ڌارين جو قبضو هوندو هو. مان ستو رانديگر هوندو هوس. سون هڪڙي ڪارخاني ۾ مزوري ڪرڻ شروع ڪئي. هڪ رات غير قوم جي غنڊن اوچتو اسانجي گهر تي حملو ڪيو ۽ اسان جي گهر جو سامان سڙو ۽ در دريون ٽوڙي ڦوڙي تباهه ڪري ڇڏيون. حالتون اهڙيون بڻايون ويون جو اسانجي خاندان کي اهو شهر ڇڏڻو پيو. ڏوهه اهو

هو جو ڪارخاني جي مزورن جي يونين جو مان سرگرم ڪارڪن بنجي ويو هوس. مون سامراج انگريزن جي ڏمر ۽ ڏاڍاين ڪري ڪوڙڳهر ۽ خاندان تباهه ٿيندي ڏٺا؛ پيئرن ۽ پٽن جي گرفتاري، پاڙي وارن تي ظلم، دوستن جا قتل، ڪُٺس، گوليون ۽ رت. سڀ ڪجهه اسانجي ماڻهن تي. اهڙيون حالتون ڏسي مان ١٨ سالن جي عمر ۾ گوريلو بنجي ٣
ويس. پوءِ منهنجيون راتيون اوجاڳن ۾ گذرڻ لڳيون، انگريزن سان مقابلو ۽ انگريزن کي ڪڍڻ جي تحريڪن ۾ سرگرمي. اسانجو عوام اسان سان هو. هو نه رڳو پنهنجي گهر جا دروازا اسان لاءِ کوليندا هئا، پر پنهنجيون دليون پڻ. مون محسوس ڪيو ته عوام ڪانسواءِ اسين ڪجهه نه ٿا ڪري سگهون، اسين جو ڪجهه آهيون عوام جي مخابي آهيون."

بک هڙتال جي باري ۾ چيائين "هن مهم ۾ ڪوبه اسانجا پيرا کوڙي نه ٿو سگهي. اسانجي سياسي پارٽي ۽ لشڪري تنظيم پنهنجيون پاڙون پختيون ڪري چڪي آهي. تنظيم جي تجربيڪاري ۽ مضبوطيءَ جو معمولي مثال اهو آهي ته ٻمن ناهڻ وارو همراهه نهيل ٻم ڪنهن ٻئي همراهه جي حوالي ڪندو آهي، جو وري ٽئين همراهه کي پهچائيندو آهي، جنهن کي اهو ٻم وڃي مقرر نشاني تي رکڻو هوندو آهي. چوڻ جي ڳالهه اها آهي ته ٻم ٺاهڻ واري کي نشاني تي ٻم رکڻ واري همن ٽئين همراهه جي باري ۾ ڪا ڄاڻ ڪانه هوندي آهي ۽ نه ٽئين کي ٻم ٺاهڻ واري جي خبر.

اسانجي ساٿين کي جيل ۾ ھيڏا ايذاءَ ڏنا وڃن ٿا پر ڪوبہ پارٽيءَ جا ڳجھہ ڪونہ ٿو ٻڌائي. اڃا بہ اڇرج واري ڳالھہ اسانجي ساٿي فرئنڪ ھگس جي آھي. ھنکي پوليس سان مقابلي ۾ اٺ گوليون لڳيون. ھو گرفتار ٿي پيو. اسپتال ۾ ھنکي بيھوش ڪري آپريشن ڪرڻ چاھيائون. پر ھن بيھوشيءَ واري دوا سنگھڻ کان انڪار ڪيو تہ متان بيھوشيءَ ۾ مون کان پارٽيءَ جا راز معلوم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي ۽ ھونءَ بہ ھو اھڙو بھادر ھو جو بنا بيھوشيءَ جي پنھنجي ٽنگ مان گوليون ڪيرائڻ جي آپريشن ڪرايائين."

بابيءَ جي ھن وقت عمر ٢٧ سال ھئي. ھو ١٨ سالن جي عمر کان ھيل تائين نَوَ ڏھ سال جيل ۾ رھيو ھو، وچ ۾ فقط ڇھہ مھنا ٻاھر نڪتو ھو. پھرين ڀيري ھن کي انڪري قيد جي سزا ملي ھئي جو جنھن گھر ۾ ھو لڪل ھو ان گھر مان ڪجھہ پراڻيون بندوقون نڪتيون ھيون ۽ ٻئي ڀيري ھن کي ان الزام ھيٺ سزا ڏني وئي ھئي تہ ھن انگريزن جي لشڪر جي ھڪ ٽرڪ تي بم اڇلائڻ ۾ حصو ورتو ھو، جنھن ۾ ڇھہ سپاھي ڦٽيا ھئا.

* *

بک ھڙتال کي ڀيو ڏينھن اٿس. بک جا چڪ ھنکي بي آرامي بنائي رھيا آھن. پيٽ ۾ وڪڙ پيا پونس. وات ۽ نڙي سڪي ٿا وڃنس. زبان ڦيرائي انھن کي آلو ٿو ڪري. پرسان ٽپائيءَ تي ڪاڏي جون ٻليٽون پريون پيون آھن. ڪوشش ٿو

ڪري تہ انھن ڏي نہ نھاري. تنھن ھوندي بہ وقتي وقتي ھنجون نظرون اوڏانھن کڄي وڃن ٿيون. وات ۾ پاڻي ٿو اچي وڃيس. دماغ مان ڪاڏي جا خيال ڪڍڻ خاطر ھو پنھنجي ملڪ آئرلنڊ جي تاريخ کي دل ۾ ورجائي ٿو ۽ ان تي ٽيڪا ٽپڻي ڪري ٿو .... اٺ سؤ سال اڳ انگريزن پنھنجي حرفت بازي ۽ مڪاريءَ سان آئرلنڊ ۾ پنھنجو راڄ قائم ڪيو. اھا سامراج انگريز جي پھرين بيٺڪ ھئي. پوءِ آئرلنڊ جون زرخيز زمينون انگريز لارڊن ۽ زميندارن کي ڏنيون ويون. ھن پنھنجا ھاري بہ پنھنجي وطن مان آندا. پوءِ ڪيترن انگريزن بہ ھن سھڻي ۽ سرسبز ملڪ جو رخ ڪيو ۽ ھتي آباد ٿيندا ويا ۽ انھن جو ڳاڻاٽو ڏينھون ڏينھن وڌندو ويو. ٻئي پاسي آئرلنڊ جا ھارين سميت سڀ رھاڪو محتاجي ۽ محروميءَ جو شڪار ٿيندا ويا. آخر ١٩٢٠ع ۾ آئرشن قومي جنگ ذريعي انگريزن کان آزادي حاصل ڪئي. پر آئرلنڊ جو اترين ڇھن ضلعن جو ڀاڱو، جتي لڏي آيل انگريز آبادڪار تمام گھڻائيءَ ۾ آباد ٿي ويٺا ھئا، سو انگريزن جي قبضي ۾ رھجي ويو. ان پرڳڻي کي اتر آئرلنڊ چئجي ٿو ۽ اتي اڃا تائين انگريزن جو راڄ آھي ۽ انگريزن ان پرڳڻي کي پنھنجي ملڪ انگلنڊ جو حصو بنائي ڇڏيو آھي. .... عام طرح آئرشن ۽ انگريزن جي جنگ کي مذھبي جنگ جو رنگ ڏنو وڃي ٿو. پر اھا محض اتفاق جي ڳالھہ آھي جو آئرلنڊ ۾ لڏي آيل آبادڪار انگريز پروٽيسٽنٽ مذھب جا آھن ۽ آئرش ڪيٿولڪ مذھب

جاء ورنه اصل ۾ اها جنگ سامراج ۽ قوم پرستن، ظالمن ۽ مظلومن ۽ ٻن قومن: انگريزن ۽ آئرشن جي آهي. اتر آئرلنڊ ۾ اتي جي اصلي رهاڪن آئرشن کي ٻئي ڪلاس جو شهري بڻايو ويو آهي، هنن کي شهري ۽ انساني حقن کان وانجهو رکيو ٿو وڃي ۽ ڌاريا انگريز اتي ڪرسين تي براجمان آهن. هينئر اتر آئرلنڊ جا اصل رهاڪو پنهنجي قومي آزادي حاصل ڪرڻ ۽ سڄي آئرلنڊ کي ملائي هڪ بڻائڻ لاءِ گوريلا جنگ لڙي رهيا آهن. ظاهري طرح هنن بک هڙتال ان لاءِ ڪئي آهي ته هنن کي ڏوهاري قيدي نه پر سياسي قيدي ڪري ليکيو وڃي، حقيقت ۾ اها بک هڙتال سامراجي راڄ خلاف احتجاج آهي. اها سامراجي تشدد خلاف اسانجي قومي جاکوڙ جي علامت آهي .... سامراجين پنهنجي نيتيءَ مطابق جڏهن دنيا جي ٻين گهڻن ملڪن کي ورهائي ڇڏيو آهي تڏهن هنن آئرلنڊ جا پڻ ٻه ڀاڱا ڪري ڇڏيا. سامراج انگريز جون دنيا ۾ ٻيون بيٺڪون ذري گهٽ هڙئي هنن کان آزادي حاصل ڪري چڪيون آهن، پر آئرلنڊ، جو اٺ سو سالن کان ۽ انگريزن جي پهرين بيٺڪ آهي، سا اڃا تائين هنن جي چنبي ۾ آهي. انجو مکيه سبب، اهو آهي ته هي ملڪ انگلنڊ سان لاڳيتو ۽ ويجهو آهي، ان ڪري ئي اڃا تائين انگريز ان تي پنهنجو قبضو قائم رکڻ ۾ ڪامياب رهيا آهن.... سامراجي انگريز لشڪر هتي جي انگريزن جو پاسو وٺي ٿو ۽ هنن جي حفاظت ڪري ٿو ۽ هتي جا انگريز پورهيت ۽ هاري، سامراج انگريز حاڪمن جي پٺڀرائي ڪن ٿا. اسانجي قوم

وارن کي سرڪاري لشڪر ۾ ڪنيو نہ ٿو وڃي....

هڪ طرف ڏارين کي لکن جي گهاٽيتي ۾ هتي آڻي سهوليتون ٿي ڏنيون ويون ۽ هو ڏينهان ڏينهن خوشحال ٿيندا ٿي ويا، ٻئي پاسي هتي جي اصلي رهاڪن لاءِ اهڙا معاشي مشڪل ٿي پيدا ڪيا ويا جو هنن جو جمع جنجال ٿي پيو ۽ هو پنهنجو ملڪ ڇڏڻ تي مجبور ٿيا. خاص ڪري جڏهن ١٨٤٦ ۾ آئرلنڊ ۾ ڏڪار پيو ۽ لکين آئرش بک وگهي مري ويا، تڏهن لکين آئرش هاري ۽ پورهيت پنهنجو ديس ڇڏي، روزگار جي ڳولا ۾ آمريڪا، ڪئناڊا ۽ آسٽريليا ڏانهن لڏي ويا جيتوڻيڪ لکين ڏاريا آئرلنڊ ۾ سکيا ستابا آباد ٿيا ويٺا رهيا. اهو ڏڪار بہ انگريز حاڪمن جي ظالم نيتيءَ ڪري ملڪ ۾ پيو. اهي زمينون جن تي آئرش هاري هئا، تن تي اناج پوکڻ جي پابندي وجهي اتي مال چارڻ لاءِ انگريز وڏيرن وڏا وڏا چراگاهہ لڳايا. ان چوپائي مال جو کير، گوشت، کلون ۽ اُنَ ٿيندي هئي سو سڀ انگريزن جي پنهنجي ملڪ انگلنڊ ڏي موڪليو ويندو هو. ان پاليسيءَ ڪري لکين آئرش هاري بي زمين، بي دخل ۽ بي روزگار ٿيا ۽ ملڪ ۾ اناج جي پئداوار بہ گهٽجي وئي ۽ ملڪ ۾ سخت ڏڪار پيو جو ڪيترائي سال قهر ڪندو رهيو.

هو دل ئي دل ۾ پنهنجي ڪهاڻي ”مان ۽ چنڊول“ دهرائي ٿو، جا هن پهرين پيري جيل ۾ وڃڻ جي شروعاتي سالن ۾ لکي هئي. (هيءَ ڪهاڻي منير پرڳڻيءَ جي سنڌيءَ ۾ آندل آهي ۽ هلال ميگزين ۾ ڇپي.)

.... سان جڏهن پنهنجي چئن ئي طرفن ۾ وحشي ۽ ظالم عقابن جا چنبا پنهنجي جسم اندر تنبيل ڏسان ٿو، تڏهن مونکي ان دلير ۽ بهادر ”چنڊول“ پکيءَ جي ڪهاڻي ياد اچي ٿي جيڪا منهنجو ڏاڏو سمهڻ مهل مونکي ٻڌائيندو هو:

ڪنهن زماني جي ڳالهه آهي، جڏهن هر شيءِ پنهنجي مرضيءَ سان زنده رهڻ جي ڳالهه ڪندي هئي. هر چر پر ٢ ڪندڙ جيوت ٻئي جي خواهش يا مرضيءَ سان زندگي گهارڻ کان نفرت ڪرڻ لڳي هئي. غلاميءَ خلاف هڪ وڏو اٿاهه جذبو هو. سڄاڳيءَ جي لهر هر شيءِ کي آزاديءَ جو سبق ڏيئي ڇڏيو هو.

ان زماني جي ڪهاڻي آهي ته ڪنهن سفاڪ ۽ قهري ماريءَ هڪ چنڊول پکيءَ کي پنهنجي ڄار ۾ ڦاسائي وڌو. چنڊول کي قيد ڪري ماري گهر آيو ۽ چنڊول کي حڪم ڪيائين: ”هاڻ منهنجي حڪم جي تعميل ڪر، صبح اٿي منهنجي ساراهه جا گيت ڳاءِ.“

چنڊول پاڻ کي پڃري ۾ بند ڏسي، ماريءَ کي مخاطب ٿي چيو: ”تو جهڙي قهري ۽ ظالم لاءِ گيت ڳائڻ کان سٺو آهي ته موت کي پنهنجي سيني سان لڳايان.“

ماري چنڊول کي انهن گستاخ لفظن جي سزا ڏيڻ لاءِ اٿيو ۽ لڪڻ هٿي ڪيڏيائين جنهن سان چنڊول جو ماس ڪنئين سان لهي ويو. ماريءَ وري چيو: ”منهنجي لاءِ چوءُ ته مان عظيم آهيان .... چوءُ مان انصاف وارو آهيان .... نه ته ٻي صورت ۾ ماري ڇڏيندوسانءِ.“

چنڊول سور ڀنندي چيو: ”ماري ڇڏ ماري ڇڏ، باقي ٿو جهڙي ذليل جي شان ۾ قصيدا مان نه ڳائيندس. گوڏن ڀر جهڪي جئڻ کان پيرن ڀر بيهي مرڻ بهتر ٿو سمجهان.“

اها للڪار ماريءَ کي ڏکي لڳي. پوءِ هن چنڊول جي پڃري ڀاهران ڪارو ڪپڙو ويڙهي، هنکي هڪڙي اونداهي غار ۾ ڇڏي آيو. پورو هڪڙو ڏينهن لنگهي ويو، نه هنکي داڻو مليو نه پاڻي . پوءِ پڃري ٻاهران ماريءَ چنڊول کي سڏ ڪري پڇيو ”تون منهنجا گيت ڳاءِ . آءٌ توکي سٺا ميوا ۽ سٺا کاڌا ڏيندس .“

چنڊول، جنهن غلاميءَ کان نفرت ڪئي هئي، بک ۽ اڃ جي ڪري ڪمزور ٿي ويو هو، تنهن پنهنجي جهيڻي آواز ۾ ورندي ڏني: ”آءٌ گيت ڳائيندس آزاديءَ جا، تو جهڙي چنگيز جي ساراهه جا ڏڪ ڀرڻ کان بک ۽ اڃ مرڻ نيڪ آهي .“

ماريءَ وڏو ٽهڪ ڏنو ....

آخرڪار چنڊول پڪي ڇهڪن جي ڌڪن جي سور کان ۽ بک ۽ اڃ کان مري امر ٿي ويو.

اڄ هن، اک نه ڏسي گوڏي جهڙي اونداهي ڪاري ڪوٺيءَ ۾ ڀاڙکي ان مظلوم ۽ دلير پکيءَ جيان سمجهان ٿو. اهو چنڊول مون وانگر هو يا مان چنڊول جهڙو آهيان، پر اسان ٻنهي ۾ آزاديءَ جي تڙپ ساڳي آهي. مان ۽ چنڊول، ٻين عام قيدين يا تتر جهڙن پکين مان نه آهيون، جيڪي ظالم اڳيان جهڪي، هنن جي خوشامد

ڪريون ۽ پنھنجن ڀين ساٿين کي گرفتار ڪرايون ۽ دام ۾ ڦاسايون. ڇو ته اسين ڀڄي دلال نه آھيون، اسين ڀڄي سورھه ۽ دلير آھيون، تڏھن ڏي ته اسانجي زندگيءَ ۾ ھڪجھڙائي آھي.

جيڪڏھن مون ھنن جي حڪمن جي پيروي ڪئي ته پوءِ مون، انسان ۽ مشين ۾ ڪھڙو فرق آھي، جنڪا ٻئي دٻائڻ سان حڪم جي پيروي ڪري ٿي.

مان آزاديءَ جو اعلان ڪريان ٿو. منھنجي ھن آواز کي ھي جيل جون ديوارون روڪي نه ٿيون سگھن، ڇو ته مان پنھنجي ديس جي آزادي چاھيان ٿو. ھن وقت ته قيديءَ جي حيثيت ۾ وڙھان پيو، پر ٻاھر به آزاديءَ خاطر لڙندو آيو آھيان. مونکي سازشن ۽ سزائن جي پرواھه ناھي، ڇاڪاڻ ته منھنجا ارادا چنبول جي ارادن جھڙا آھن.

مونکي به چنبول وانگي اونداھي ڪال ڪوٺڙيءَ ۾ رکيو ويو آھي ۽ منھنجي بدن کي اگھاڙو ڪيو ويو آھي. جسم کي بک ڏني وئي آھي، پر منھنجي ارادي جي قوت ۾ ڪابه تبديلي ڪانه آئي آھي. دشمن مونکي اصولن تان ھٽائڻ چاھين ٿا، ھو مونکي بزدل ۽ پاڙيو بنائڻ چاھين ٿا، پر ھن سالن جي قيد جي سختين مونکي ھيسائڻ ۽ دٻائڻ بدران منھنجي ارادن کي اڃا به وڌيڪ سگھارو بڻايو آھي. منھنجا ۽ منھنجي ديس جا، روح جا رشتا آھن. آءٌ آزاديءَ جو پروانو آھيان، ھنن عذابن، سختين ۽ بکن مونکي وڌيڪ سگھارو بنايو آھي.

مونکي اها خبر آهي ته ويچاري چنڊول وانگي هي سون کي مارڻ چاهين ٿا ۽ مونکي به بيگناهه قتل ڪيو ويندو، پر هنن اڳيان جهڪي، پنهنجن ساٿيهه جي سانگيئڙن سان غداري ڪونه ڪندس.

ڏاڏي جي ڪهاڻي اڃا ختم نه ٿي آهي. اها ڪهاڻي پڙندي آخر ۾ سوال ڪندو هوس: ”ڏاڏا! جنهن چنڊول ٣
سان ايترو ظلم ڪري ويچاري کي بيگناهه ايذاء رسايا، ان ظالم جو ڇا ٿيندو؟“

ڏاڏو جواب ڏيندو هو:

”منهنجا پٽ، هڪ ڏينهن اهو ساري پنهنجي وڇايل چار ۾ ڦاسي پوندو. پوء هن کي ڇڏائڻ وارو ڪو ڪونه هوندو. اهو سگهارو راڪاس آهستي آهستي هيٺو ٿيندو ويندو. هو ڇيخون ڪندو، رڙيون ۽ ڪوڪات ڪندو، پر هنکي ڇڏائڻ وارو ڪو ڪونه هوندو.... ۽ پوء چنڊول جا ساٿي پکي هن جون اکيون چڪي ڪڍي ڇڏيندا ۽ هن جو ماس ٻگهڙن جو کاڄ ٿي ويندو. پوء ظلم ختم ٿي ويندو ۽ چنڊول جا منٺا منٺا ۽ معصوم پيار پريا ٻول هن ماڙيء ۾ گونجندا رهندا.“

(ترجمو ٽيل ڪهاڻي پوري ٿي.)

* *

هن کي ”ظلم جي انتها“ جي عنوان واري پمفليٽ جو خيال آيو. آئرش اڳواڻ برينڊن باريٽ اها ١٨٨٠ ۾ جيل اندر لکي هئي ۽ ڪنهن نموني ٻاهر ڪوٺ ڪوٺ ۾ پهتي هئي.

بابيءَ اها پراڻي پمفليٽ ايترا پيرا پڙهي هئي جو هن کي بر زبان ياد ٿي ويئي هئي. ان جو مضمون ڪجهه هن ريت هو.... آئرلنڊ جي عوام کي هن خطري کان خبردار ٿيڻ گهرجي ته انگريزن جي آئرلنڊ جي والار اسپينين جي لٽڻ آمريڪا جي ملڪن جي والار کان وڌيڪ ظالم ۽ خطرناڪ ارادي جي ڏس ڏيندڙ آهي. اسپينين پوري سٺاءَ سان ويهه لک اتي جي اصلي باشندن کي قتل ڪري ڇڏيو ۽ انهن جي جڳهه تي آفريڪا مان اوترائي شيدي غلام آندا. ان طرح هڪ ئي وار ۾ اتي جي اصلي تهذيب مٽائي ڇڏيائون.

انگريزن، هندستان ۽ ويسٽ انڊيز جهڙن بيٺڪن ۾ ٻيو نمونو اختيار ڪيو. اتي سوبي حاصل ڪرڻ کان پوءِ اتي جي راجائن، مهاراجائن، نوابن، ميرن ۽ ٻين علاقائي حاڪمن سان عهدناما ڪري، انهن کي فرمانبردار بنائي، پوري ملڪ تي راڄ ڪرڻ لڳا. جيتوڻيڪ اتي انگريزي قانون، انگريزي تعليم، انگريزي ٻولي ۽ انگريزي انتظام مڙهيا ويا، پر علاقائي تهذيبن سان هٿ چراند نه ڪئي وئي.

آئرلنڊ فتح ڪرڻ سان انگريزن، اسپينين واري وات ورتي ۽ ديسي مٽائي ڇڏيو. اسپينين ته رڳو ديسين کي قتل ڪري انهن جي جاءِ تي ڌاريا آندا، پر انگريزن آئرلنڊ ۾ ديسين مٿان ڌاريا مڙهي، ديسين کي معاشي موت مرڻ لاءِ ڇڏي ڏنو ڦٽڪايو.

آئرلنڊ ۾ انگريزن جي نيت نه رڳو والارڻ، حڪومت

هلائڻ ۽ پرماريت ڪرڻ هئي پر آئرش تهذيب صفا ختم ڪري انگريزي تهذيب، جا اتي جي رهاڪن لاءِ صفا اوپري هئي، سا مڙهڻ هئي. بوهه سان، دڳاءَ سان، بندوق سان ۽ هٿراڌو قانون ذريعي انگريزن ، آئرشن کي پنهنجي ٻولي ، پنهنجي مذهب ، پنهنجي تاريخ ، پنهنجي ادب ، پنهنجين روايتن ۽ پنهنجين ريتن رسمن کان وانجهو ڪرڻ جا وس پئي ڪيا آهن. هنن جو آخري ارادو آئرش ماڻهن کي سياسي ۽ سماجي طرح ٻوتو بنائي هنن کي انگريزي قالب ۾ موڙڻو آهي.

* *

بک هڙتال جو ٽيون ڏينهن آهي. خالي پيٽ هن کي سمهڻ نه ٿو ڏئي. هن جي لوچ پوچ بيحد وڌي وئي آهي. هو اٿي هن ننڍڙي ڪوٺيءَ ۾ اچ وڃ ڪري ٿو. شيخن واري دريءَ مان ٻاهرين دنيا ڏي نهاري، خيال مٽائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. هن جي پيٽ ۾ ويلو اهڙو زور سان اڀري ٿو جو هو سهي نه ٿو سگهي ۽ ڪان ٿي نيم بيهوشيءَ جي حالت ۾ کٽ تي ڪري پوي ٿو. هو ڏاڍي مشڪل سان وات مان نڪرندڙ رڙ کي روڪي سگهي ٿو. هو رڙ جو روپ مٽائڻ واسطي بلند آواز ۾ پنهنجي ديس جو قومي گيت ڳائڻ لڳي ٿو. هو ڪجهه ٿاڀر محسوس ڪري ٿو. پرسان رکيل ڪاڌي ڏي نهاري ٿو . وري اتان نظر هٽائي چور وانگر دريءَ ڏانهن ۽ در جي چيرن ڏانهن ڏسي ٿو ڄڻ ته سوچيندو هجي ته جيڪڏهن ڪو ڏسندو نه هجي ته ڪاڌي جا ڪجهه گره

ڪانئي ونان. اتي ٻي وڏو ٿهڪ ڏنئي ٿو. هن ٻـڪ هڙتال ۾ لوڻ ڪاڻڻ ۽ پاڻي پيڻ جي موڪل آهي. اهي ٻئي شيون ٻه ٻر واري ٽپائيءَ تي موجود آهن. هو اڌي پاڻيءَ جو اڌ گلاس پئي ٿو ۽ لوڻ جي چپٽي پري وات ۾ وجهي ٿو. ڪاڪوس ۾ وڃي اتي رکيل صفائيءَ واري ڪاڳر تي پنهنجا جذبا ۽ ڪيفيت لکي ٿو. هن کي سگريٽ پيڻ جي منع ڪانهي. ٢ هـن جا سـاٿي درن ۽ درين جي وٿين مـان سگريٽ جـام اڇلائيندا رهن ٿا. هو سوڻن مٿي سوتا هٽي رهيو آهي.

* *

ٻـڪ هڙتال جـو پنجون ڏينهن آهـي. جيل اختياريءَ وارا ڏهاڙي صبح جو نيرن جي ماني هن جي پرسان رکيل ٽپائي تي رکي ويندا آهن ۽ اها ايستائين پئي هوندي آهي جيستائين منجهند جي ماني کڻي اچـن. منجهند جـي مانـي ايستائين رکي هوندي آهي جيستائين رات جـي مانـي کڻي اچـن ۽ رات جي ماني صبح جو نيرن اچڻ تائين پئي هوندي آهي. اهڙي طرح هن جي پرسان کاڌو هر وقت موجود رهي ٿو. اختياريءَ وارن جو مقصد اهو هوندو آهـي تـه ممڪن آهي ته قيدي ڪنهن بـه وقت پاڙي ٿـي پوي. هو ڪـاڌي ڏانهن وڏي ڇڪ محسوس ڪري ٿو ۽ بار بار هيچي نگاهن سان ان کي ڏسي ٿو. هـن کي کاڌي جون شيون پنهنجي اصلي ماپ کان وڏيون نظر اچن ٿيون. مٿر هن کي انگورن جيڏا نظر اچن ٿا ۽ ڊبل روٽيءَ جو سلائيس (ٽڪرو) چڱي چوکي ٿلهي ڪتاب جهڙو ڏسجي ٿو. هن جي سنگهڻ جو

حس ڏاڍو تيز ٿي ويو آهي. ڪاڏي جو سڳنڌ هن جي دماغ تي چڙهي چڻ هن کي چيڙائي رهيو آهي. ڪاڏي کي ڏسڻ کان سواءِ ۽ اهو اچا پري کان ڪچيو پيو ٿو اچي ته هو ان جي سرهاڻ جهٽي ٿو وٺي.... هو پاڻ کي روڪي سگهي ٿو. هو سوچي ٿو ته جنهن مقصد واسطي مون هي مهم شروع ڪئي آهي، سو منهنجي جسماني ضرورتن کان وڏيڪ بلند ۽ منهنجي حياتيءَ کان وڏيڪ اهم آهي. ڪاڏو ماڻهوءَ ٢ کي سدا حيات بنائي نه ٿو سگهي. پر منهنجي هيءَ بک شايد منهنجي ايندڙ نسلن ۽ اسان جي قوم کي دائمي بک کان ڇوٽڪارو ڏئي سگهي. مون کي مانيءَ جي ڏاڍي تانگهه ٿي ٿئي، مان پوڙ سان هڪڙو گرهه، صرف هڪڙو گرهه کائڻ لاءِ بيتاب ٿي ٿو وڃان، پر مان پاڻ کي روڪي ٿو وڃان منهنجو جسم اهڙو مقابلو ڪرڻ لاءِ پاڻ ۾ سگهه پيدا ڪري ويو آهي. اهو سڀ ڪجهه منهنجي من جي ٻَلَ ڪري آهي، اها سڀ جي سگهه منهنجي من جي ان ويچار سان پيدا ٿئي ٿي ته هو مون کي ڪڏهن به شڪست نه ڏئي سگهندا ڇوته منهنجي من ۾ آزاديءَ جي خواهش آهي، پنهنجي آئرلنڊ جي ماڻهن جي آزادي .... هن جي پيڙا جي ڪا حد نه رهي آهي. پيٽ ۾ بک جا چڪ، آنڊ مانڊ، ويلو، وڪڙ، وَٽَ ۽ سور وهڻ ئي نه ٿا ڏين. هن جو مٿو درد کان ڦاٽي ٿو. هن جي چنگهن ۾ سور جون سوٽون اڀرن ٿيون ۽ ڳيڙيون پون ٿيون. هو سڄو ڦٿڪي رهيو آهي.... هو ڪابه دوا کائڻ کان انڪار ڪري ٿو ۽ ڊاڪٽر کي

هت به لاڏڻ نه ڏنو ڏئي.... هو بار بار آئرش عوامي لشڪر جي هڪ سرويچ ٽيرينس جنهن ١٩٢٠ ۾ ٧٤ ڏينهن بک هڙتال ڪري پهرين پهرين اهڙي موت جو مثال قائم ڪيو هو، تنهنجي هيءَ چوڻي دل ۾ دهرائيندو رهي ٿو : سوڀ انهن جي نه ٿيندي آهي جي گهڻو ماريندا آهن ، پر سوڀ انهن جي ٿيندي آهي جي پاڻ گهڻي پيڙا سهي سگهندا آهن....

* *

بک هڙتال کي ٻه هفتا ٿي ويا آهن. هاڻي هن کي بک جا چڪ تنگ ڪونه ٿا ڪن. ڪاڏي جو ڏيک هن جي اشتها ڪونه ٿو وڌائي. نستائي ۽ هيڻائيءَ ڪري هن کي چرڻ پرڻ ۾ به تڪليف ٿئي ٿي. پير وارين ڪوٺين ۾ هن جا ساٿي هن جي همت افزائيءَ لاءِ هن جي بهادريءَ جا گيت زور زور سان ڳائن ٿا جئن هو ٻڌي سگهي.

* *

بک هڙتال کي چار هفتا ٿيا آهن. هن جي حالت تمام خراب ٿي وئي آهي. هن کي جيل جي اسپتال ۾ نيو ويو آهي. هتي هن کي ريڊيو ٻڌڻ جو موقعو به ملي ٿو ۽ ٽي-وي ڏسڻ جو به . ڪجهه وقت واسطي هن جي ڪن مائٽن ۽ دوستن کي هن سان ملڻ جي اجازت به ملي ٿي . هو ٻين پروگرامن ۾ ته ايتري دلچسپي نه ٿو وٺي پر خبرون ڏيان سان ٻڌي ٿو. ان وقت اميد جو اهو هلڪو ڪرڻو به موجود هوندو آهي ته شايد ناهه ٿي وڃي ۽ اسان جي مطالبن مڃڻ جي ڪا صورت نڪري پوي.

* *

بک هڙتال کي ڇاليهه ڏينهن ٿيا آهن. هن جي حالت بيحد خراب ٿي وئي آهي. اکيون ڏرا ڏئي ويون آهن. چمڙي ٽوٽ ۽ چلر چلر ٿي وئي آهي ۽ ان ۾ ڏار پئجي ويا آهن. وات، مهارن، زبان ۽ نڙيءَ ۾ وڏا وڏا زخم پئجي ويا آهن، جن مان پونءِ پئي سمي. پر وڏي پيڙا اکين ڪري پيدا ٿي پئي آهي. تارا هڪ هنڌ بيهي نه ٿا سگهن. ان ڪري نگاهه هڪ هنڌ نه ٿي ٽڪي. هو سڌو نهارڻ جي ڪوشش ٿو ڪري ته اکيون هيٺ، مٿي يا پاسيريون ڦرڪي ٿيون وڃن. هو ٻنهي هٿن کي موڙي اکين تي ٽيڪ ڏاهي ٿو تڏهن به ڪجهه نه ٿو وري ۽ هن کي ڀنواٽي ونيو ٿي وڃي. ڀنواٽي وري اهڙي اٿس جو اکيون کولي نه بيهي ٿو سگهي نه ويهي ٿو سگهي ۽ نه سمهي ٿو سگهي. هر وقت اکيون بند رکيون ٿيون پونس. هاڻي وري الٽيءَ اچي ديرو ڄمايو آهي. ان ڪري لوڻ ۽ پاڻي به پيٽ ۾ نه ٿو ٽڪيس.... ان دوران هن جي ماءُ هن کي ليلائي چوي ٿي ته علاج ڪراءِ. پر هو هن کي ڇڙٻ ڏئي، چيني چوي ٿو ته هينئر ته نهيو پر جي منهنجي بيهوش ٿيڻ کان پوءِ به تو منهنجي دوادرمل جي ڪوشش ڪئي ته مان عمر ڀر توسان نه ڳالهائيندس ۽ نه تنهنجو منهن ڏسندس .... ٻين بک هڙتالين ساٿين جون خبرون ٻڌي هن کي خاطري ٿئي ٿي. هو پنهنجي پيءُ ۾ پڪا هئا ۽ هنن جي مائٽن به هنن جو علاج ڪرائڻ کان نابري واري هئي.

* *

بـڪ هڙتال جو انيتاليهون ڏينهن آهي . اکين جو ڦرڪو، پنواڻيءَ ۾ التيءَ جو هفتوڪن زور رهيو. هاڻي اهي تڪليفون بند ٿي ويون آهن. چڻ تہ چڱيلائيءَ چهري تي ڪجهہ رونق موٽي آئي آهي.وسامڻ کان اڳ شمع جو پڇاڙڪو پڙڪو آهي.... پئي ٽئين ڏينهن هن جي تور ورتي ويندي آهي. هو ڏاڍي انتظار سان پنهنجي تور معلوم ڪندو آهي، جا هر ڀيري، ڏاڍي تيزيءَ سان گهٽجندي ٿي وئي. اڄوڪي تور موجب، هو، جو بک هڙتال شروع ڪرڻ وقت ١٤٠ پائونڊن جو هو، تنهن جي هينئر تور فقط ٨٠ پائونڊ آهي.

* *

بک هڙتال جو پنجاهون ڏينهن آهن. ظاهري چڱيلائيءَ جي ڪيفيت چار پنج ڏينهن هلي. هاڻي اکين ڏسڻ ڇڏي ڏنو آهي. هو اندو ٿي چڪو آهي. هو ڳالهائي نہ ٿو سگهي . پوري سگهہ استعمال ڪري جو ڪجهہ هو ڳالهائي ٿو سو پڙاڏو بنجي سندس دماغ ۾ وچڙ لڳي ٿو. پوءِ بہ هو ڳالهائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو تہ چپ چرن ٿا پر آواز ڪونہ ٿو نڪري. ڪنَن ٻڌڻ کان جواب ڏئي بيٺا آهن . ڳالهائڻ وارو لائوڊ اسپيڪر جي آواز سان ڳالهائي تہ بہ هن جي سمجهہ ۾ نہ ٿو اچي.... جيل اندر يا جيل کان ٻاهر هن جا سائي هن جي هيءَ ساري پيڙا ۽ حالت ڏسندا يا ٻڌندا رهيا آهن.

* *

بک هڙتال جو چاهٺون ڏينهن آهي . هـو ٻـن ڏينهن کان

سڪرات ۾ آهي. هن جو سرير سُڪي، سُسي ۽ سڙي سنهڙو ٿي ويو آهي. ماس ميڻجي ويو آهي. رڳو کل ۽ هڏن جا نشان وچي بچيا آهن هن جو مٿو نڊي ٻار جي مٿي جيڏو پيو ڏسجي.

هن جا ماءُ، پيءُ، ڀائر، ڀينر ۽ زال چوڌاري ويٺا آهن. سندن چهرا اداس ۽ رنڍارڪا آهن ۽ اکيون ڳوڙهن سان ڀريل. هو پنهنجي جگر جي ٽڪرڪي مرندو ڏسي رهيا آهن. ٻر هن جي علاج جي خواهش ظاهر نه ٿا ڪن، جيتوڻيڪ هو ائين ڪري ٿي سگهيا ۽ ڪوبه هنن کي نه روڪي ها. ۲

هن جي موت جي خبر پوڻ سان بيلفاسٽ شهر جي گهٽين ۾ باهه ٻري وچي ٿي. هن جي جنازي ڪڇڻ کان اڳ جيل ۾ هڪ نئون ٻڪ هڙتالي هن جي جاءِ ڀري چڪو آهي.

۸- ڊسمبر ۱۹۸۱

عظيم

۲

عظيم کي فڪر ٿيڻ لڳو هو. ڪاٿي موجب سندس ساٿين کي ڪلاڪ اندر واپس پهچڻو هو، پر ٻه ڪلاڪ ٿي ويا هئا، هو اچا نه وريا هئا. انتظار وچان چوڌاري نگاهون ڦيري رهيو هو. ٻه ٽي پيرا ٽئڪسيءَ مان نڪري آسپاس فوٽ پاٿ تي چڪر ڏنائين. صبح جا ٻارنهن وڳا هئا. بزار پوري اوج تي هئي. ٻنهي پاسي بيٺل رنگبرنگي ۽ نئين ڪان نون ماڊلن جي موٽرن ۽ ٽئڪسين جون لانڍيون هيون. رستي جي وچ تي گاڏين جو درياهه چالو هو. گراهڪ ۽ دڪاندار خريداري ۽ وڪري ۾ رڌل هئا. عاشق مزاج نوجوانن جا ٽولا پنهنجي نموني مصروف هئا. پينو فقيرن ۽ فقيرياڻين جي به ڪمي ڪانه هئي. جيڪڏهن ڪنهن عظيم جي ٽئڪسي ڀاڙي ڪرڻ ٿي چاهي ته هن جواب ٿي ڏنو ته خالي نه آهي.

ان مهل اتر پاسي کان جتي سرڪاري آفيسون هيون، اتان بندوقن جا ٺڪاءَ ۽ بمن جا ڌماڪا ٻڌڻ ۾ آيا ۽ دونهين جا ڪڪر اڀرڻ لڳا. ماڻهن ۾ ڦڙڦوٽ پئجي وئي. ڀڄ ڀڄان شروع ٿي وئي. دڪان ٺڪاٺڪ بند ٿيڻ لڳا. ڏسندي ڏسندي سپاهين سان ڀريل ڪيترين ئي ٽرڪون ۽ جيپون

اڇي سهڙيون. سپاهين جي هٿن ۾ ٽائيل بندوقون هيون ۽ گاڏين ۽ موٽرن کي حڪم ٿي ڪيائون ته جتي هيون اتي ئي بيٺيون هجن. عظيم سمجهي ويو ته شهر جي ان حصي کي فوج پنهنجي گهيري ۾ ورتو هو ۽ ڏنائين ته گاڏين ۽ موٽرن جي تلاشي ٿي ورتي وئي. هن جي ٽئڪسيءَ ۾ بارود لڪل هو. اتي بيهڻ خطري کان خالي نه هو. اتان کسڪي ٢
نڪتو. پر هاڻي پنهنجي گهر وڃڻ ۾ سلامتي نه هئي، ان ڪري هڪ ساٿيءَ وٽ وڃي پناهه ورتائين.

جڏهن کان عظيم هوش سنڀاليو هو، هن ۾ آزاديءَ حاصل ڪرڻ جو هوش جاڳيو هو. هن پاڻ کي، پنهنجي گهر وارن کي، پنهنجي ديس وارن کي غربت ۽ غلاميءَ جي پيڙا ۾ پيڙجندي ڏٺو هو. ڏارين جو هن ڌرتيءَ تي ڏاڪو هو. فرينچ حاڪمن ۽ فرينچ ٻوليءَ جو هتي راڄ هو. ديسين لاءِ هئا ڦٽڪا، جيل، ڦاسي، ڪُٽ، گوليون ۽ بي عزتيون. پر تڏهن به جلوس ۽ جلسا جاري هئا. مظاهرن ۽ احتجاجن جي آگ وڌيڪ ڀڙڪو کاڌو هو. هٿيار بند هلچل ۾ تيزي اچي وئي هئي ۽ سڄو الجزائر جنگ جو ميدان بنجي ويو هو. عظيم ارڙهن سالن جي عمر ۾ ئي قومي آزادي محاذ جو سرگرم ڪارڪن بنجي ويو. هو نظرياتي طرح ته اول ئي هٿيار بند ٿي چڪو هو، هاڻي سامراج جي فوج ۽ پوليس سان مقابلو ڪرڻ لاءِ پوري ويڙهو سکيا به ورتائين. هو ٽئڪسي ڊرائيور هو ۽ ٽئڪسي ڊرائيور جي روپ ۾ ئي پارٽيءَ جو ڪم ڪرڻ لڳو. پمفليٽون، هٿيار، سامان ۽ سياسي شخصيتون

هڪ هنڌان ٻئي هنڌ پهچائڻ، پارٽيءَ جي ماڻهن کي ڳجهن اڏن تائين نيڻ، ڇڇڻ وقت ڪارڪنن کي خطري کان پري وٺي وڃڻ. اڄڪلهه هن جو ڪم هوگوريلن کي مهم واري جڳهه تائين پهچائڻ ۽ مهم پوري ٿيڻ کانپوءِ انهن کي واپس محفوظ جڳهه تي ڪٺي وڃڻ. هن قسم جي ماهري ۾ هو پارٽيءَ جو نهايت ئي ماهر ۽ ڀروسي جهڙو سرويچ ٻنجي ويو.

ٻه ڏينهن ساٿيءَ جي گهر ۾ لڪل رهيو. پوءِ پنهنجي گهر وڃڻ کانسواءِ، شهر کان ڪيئي ميل پري جهنگ ۾ پنهنجي يونٽ جي اڏي تي وڃي پهتو. اتي خبر پيس ته جن ٻن سرويچ ساٿين کي هو پنهنجي ٽئڪسيءَ ۾ ڪٺي ويو هو ۽ جي ان عمارت کي بم سان اڏائي ويا هئا جنهن ۾ فوج جي فرينچ جنرلن جي ميٽنگ ٿي رهي هئي، سي وقت کان اڳ، اتي پهري تي سپاهين جي نظر ۾ اچي ويا، جن هنن تي حملو شروع ڪري ڏنو. جواب ۾ سرويچن به گوليون هلايون ۽ بم اڇلايو. نتيجي ۾ هڪ ڇٽو قربان ٿي ويو ۽ ٻيو گرفتار ٿيو.

عظيم کي هڪ ويڙهو جٿي ۾ شامل ڪيو ويو. سامراج جي لشڪر سان ڪڏهن شهرن ۾ ۽ ڪڏهن جهنگن ۾ مقابلا ٿيندا رهندا هئا. اهڙي سمي هڪ سرويچ سپاهي دنيا جي ڪنهن ٻي شيءِ جو سوچي به نه ٿي سگهيو. ڳچ مهنا گذري ويا، عظيم کي پنهنجي زال ۽ ڏيڍ سال جي ڌيءُ جي باري ۾ ڪابه سڌ پئجي نه سگهي. اهي خبرون ضرور پهتيون ته ان گهٽنا کانپوءِ ڪوڙ ڏينهن تائين پوليس شهر جي گهر گهر

جي تلاشي وٺندي رهي.

هڪڙي جهوپڙي هئي گهاٽي جهنگل ۾. چوڌاري هئا ٻير ۽ ڪنڊيءَ جا ڏگها ۽ ٻڪڙيل وڻ ۽ ڪٻر ۽ ديويءَ جا گهاٽا ٻوٽا. ان اندر عظيم اڪيلو ويٺو هو. هو تازو هڪ مورچي تي لڙائيءَ ۾ سرسي حاصل ڪري موٽيا هئا. ٻيا سرويچ ڪم ڪار سان ٻاهر ويل هئا. ڪيتري عرصي کان ٢
پوءِ اڄ هن کي پنهنجي ڪتنب جي باري ۾ سوچڻ جي ساعت ملي هئي: هن سوچيو ته هنن هچارن کي منهنجي ٽئڪسيءَ جي تلاشيءَ دوران ان ۾ اڪل مشين گن جي گولين جون ٻئي پيتيون مليون هونديون ۽ هنن منهنجي گهر تائين پهچڻ ۾ دير نه ڪئي هوندي. خبر ناهي منهنجي زال ۽ ٻار سان ڪهڙا ويل وهايا ويا هوندا. هنن ظالم قاتلن لاءِ قتل ڪرڻ ته چڻ مذهبي فرض آهي. پندرهن لک الجزائري هيل تائين قتل ڪري چڪا آهن.

هن جو هڪڙو ساٿي اندر گهڙيو. هڪڙي چٺي هنکي هٿ ۾ ڏئي، اهو چوندي ته "ساٿي، تڪڙو آهيان" هو وڏيون وڏيون ٻرانگهون ڀريندو ٻاهر نڪري ويو.

عظيم کي هن جي روش تي اچرج لڳو ۽ ڏاڍي انتظار مان لفافو کولي چٺي پڙهيائين. هن جي زال لکيو هو: "مونکي وساري ڇڏ. مان ناپاڪ ٿي چڪي آهيان. مون سان وري زندگي گذارڻ جو نه سوچجان."

هن جو دماغ سُن ٿي ويو ۽ نگاهون ان جملي تي ڄمي بيهي رهيون. ڪو وقت ان حالت ۾ رهيو. پوءِ هو سڀ

ڪجهه سمجهي ويو. انهيءَ دم هن جي اندر ۾ غصي جو طوفان اٿيو ته سامراجين جي هڪ هڪ رڳ جي وچي آبرو لٽي. نفرت جي ڪوري ٺئين سر پڙڪو ڪاڍو ته سامراجين جو نه رڳو پنهنجي ملڪ مان تڏو پٽائي پر دنيا مان ئي انهن جو نالو نيشان مٽائي. بهرحال ان خبر هن کي ڏاڍو
٢ پريشان ڪري ڇڏيو.

هن پنهنجي ڪمانڊر ڪان، ڳجهي طرح پنهنجي گهران وڃي چڪر هڻي اچڻ جي موڪل گهري. هنکي اها موڪل نه ملي. البت قومي آزادي محاذ جو هڪڙو ڪارڪن مقرر ڪيو ويو ته وڃي عظيم جي زال ۽ پيءُ ماءُ جو سڌ سماءُ لهي اچي. ٻن هفتن ڪانپوءِ ڪمانڊر کي هيءَ تفصيلي رپورٽ ملي: عظيم جي ڇڏيل ٽشڪسي پڪڙي وئي ۽ ان مان بارود مليو. ٽڏي تي ئي فرينچ سپاهي، پوليس کي ساڻ ڪري هن جي گهر پهتا. هن جي نه ملڻ ڪري هن جي زال کي پڪڙيائون ۽ هفتي کان وڌيڪ نظربند رکيائون. هن کان سندس خاوند ۽ هنجي ساٿين جي باري ۾ پڇا ڳاڇا ڪئي وئي. ٻه ڏينهن هن کي ڏاڍو ماريائون ۽ ڪٽيائون. ٽئين ڏينهن پين کي ٻاهر ڪڍي، هڪ فرينچ فوجي آفيسر هن جي زوري آبرو لٽي. ٿوري دير ڪانپوءِ هڪڙي فرينچ سپاهيءَ پين جي سامهون هن جي عزت لٽي ۽ چيائين ته جڏهن ٻه پنهنجي بهادر مڙس سان ملين ته هن کي هي خبرون ٻڌائڻ نه وسارجان. پوءِ پين سپاهين ٻه هن سان ساڳي ڪار ڪئي. پورو هفتو هن تي وار ٿيندا رهيا. نيٺ، هن کي گهر

واپس موڪليو ويو. هن پنهنجي ماءُ کي ساري ماجرا ٻڌائي. ماڻس صلاح ڏنس ته جنهن ٽي تـون پنهنجي گهر واري سان لهه وچڙ ۾ اچين ته هن کي هڪدم اها حقيقت ٻڌائجان. هن ائين ڪيو ۽ پهريـن مـوقعي ملڻ سان پنهنجي مـڙس سان پنهنجي بيحرمتيءَ جو اقرار ڪيائين.

صدمي جو پهريون ڌڌڪو گذري چڪو هو. وري هن ٢
جو هر پل مصروفيت ۾ بسر ٿيندو هو. انڪري هو پنهنجن جذبن تي قابو پائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو. ڪيترن مهنن تائين هو ڪوڙ اهڙين الجزائري عورتن جا واقعا ٻڌندو رهيو جن جي عصمت دري ڪئي ٿي وئي يا ايذاءُ ٿي ڏنا ويا. اهڙي طرح عصمت لٽيل عورتن جي ڪن مڙسن سان ملڻ جو پڻ اتفاق ٿيس. انهن ڳالهين ظاهري طرح هن تي ٿڌو ڇنڊو وڌو ۽ هـن جي ذاتي غم جـو زخم ذهـن جـي انـدروني تهن ۾ دٻجي ويو.

هڪ قومي آزاديءَ لاءِ لڙندڙ سپاهيءَ جي جيون: جهنگل ۽ پهاڙ، پونا ۽ ريگستان، گرمي ۽ پارا، گولا ۽ گوليون، دونهون ۽ باروت، زخم ۽ رت، مرڻ ۽ مارڻ، بک ۽ ٿڪاوٽ پنهنجن کان دوري ۽ پيار جـي محرومي . عظيم ۽ سندس هزارين سرويچ ساٿي جنون جي حد تائين جذبي سان اهڙي حياتي گهاري رهيا هئا.

هـن کي ملڪ کان ٻـاهر ڪنهن ڪم جـي ذميواري سونپي وئي. اتان جڏهن پنهنجي ديس ۾ واپس آيو ته هن جـي ساٿين هـن ۾ محسوس ٿيندڙ تبديلي محسوس ڪئي.

اما هئي هنجي طبيعت ۾ بي خيالي، ننڊ نه اچڻ ۽ ماني گهٽ کائڻ.

هو بدن ۾ ڳرندو ٿي ويو. هن جي حالت جي خبر ڪمانڊر تائين پهتي. هنڪي اسپتال ڏانهن موڪلڻ جو آرڊر ڪيائين. قومي آزادي محاذ جو پنهنجو صحت کاتو هو ۽ پنهنجيون اسپتالون هيون. انهن ۾ عام ڊاڪٽرن کانسواءِ مختلف مرضن جا ماهر ڊاڪٽر به موجود هئا.

ابتدائي چڪاس ڪانپوءِ، عظيم کي ذهني بيمارين جي ماهر ڏي موڪليو ويو. ان ڊاڪٽر سوال پڇڻ شروع ڪيا ته هو انهن جا جواب ڏيڻ کان لهرائڻ لڳو ۽ چوندو رهيو ته مونکي ڪجهه ڪونهي، ٿوري ضعيفائي آهي، ڪا طاقت جي دوا ڏئي ڇڏيو. هن جي خواه مخواه ڪڙو تڙو ۽ چست نظر اچڻ جي ڪوشش ۽ نقلي ۽ ضرورت کان زياده پڪڙجندڙ مرڪ مان ڊاڪٽر محسوس ڪيو ته هن جي ڪا بنيادي پريشاني هن جي ظاهري متاڇري مان ڏار ڪري اپري رهي آهي. هن کي وڌيڪ چڪاس، علاج ۽ آرام خاطر اسپتال ۾ داخل ڪيو ويو.

ٻئي ڏينهن ڊاڪٽر هن کي وارڊ ۾ ڏسڻ ويو ته هو وڌيڪ ويڳاڻو لڳس.

”طبيعت ڪيئن آهي؟“ ڊاڪٽر پڇيو.

”هونءَ ته ٿوري گهٽي ننڊ ايندي آهي، پر رات ته صفا ڪانه آئي.“ عظيم وراڻيو.

”نرس توکي ننڊ جي گوري ڪانه کارائي هئي؟“

"گوري ته ڪارائي هٿائين، پر ان به اثر ڪونه ڏيکاريو."

"ننڊ چونه ٿي آئي. ڪا جسماني تڪليف آهي، ڪا ڳڻتي آهي، ڪو فڪر آهي؟"

"ڪي خيال هئا، جي دماغ مان نڪتائي نه ٿي. وَرُ وَرُ ڪري ٿي موٽي آيا."

"ڪهڙا خيال؟" ٢

"مڙئي هيڏانهن هوڏانهن جا."

"مثال طور؟"

"بس هئا ڪي شخصي خيال."

"مون کي به ته ٻڌاءِ؟" ڊاڪٽر چيو.

عظيم ماٺ ٿي ويو. ڊاڪٽر ڪجهه گهڙيون هن ڏي نهاريندو رهيو. پوءِ نرس کي سڏ ڪري ٻين دوائن سان گڏ اهو به چيائين ته اڄ هن کي ننڊ جي گورين جو ٻٽو وزن ڏنو وڃي.

ٽئين ڏينهن ڊاڪٽر هن کي ڏسڻ ويو ته هن جو حال وڌيڪ برو ڏٺائين.

"ڪيئن منهنجا بهادر ساٿي، رات ننڊ آئي؟" ڊاڪٽر پڇيو.

"نه ڊاڪٽر سائين، ڊبل ڊوز به اثر نه ڪيو."

ڊاڪٽر هن جي بستري جي پير ۾ ڪرسيءَ تي ويهي رهيو. هو ڪي پل چپ رهيو. هن ڪمانڊر وٽان هن جي گذريل جيون جو رڪارڊ گهرائي پڙهيو هو.

"عظيم، مون کي خبر پئي آهي ته تون نهايت دلير

شخص ۽ سورهه سپاهي آهين. سپاهيءَ کي نه رڳو جنگ جي ميدان تي پر زندگيءَ جي هر موڙ تي پاڻ کي سپاهي ثابت ڪرڻ گهرجي. تو ۾ ايتري همت هجڻ گهرجي جو جيڪڏهن ٻئي کي نه، ته به پنهنجي ڊاڪٽر کي دل جون سڀ ڳالهيون ٻڌائين. ڊاڪٽر جي حيثيت ۾ منهنجو ڪاڏو آهي ته تنهنجي دل تي ڪو بار آهي، جو تنهنجي جسماني صحت جهوري ٢
رهيو آهي. دل جون اهي ڳالهيون ڪرڻ سان نه رڳو تنهنجي دل جو بار هلڪو ٿيندو پر مون کي تنهنجو روڳ سمجهڻ ۽ علاج ڪرڻ ۾ پڻ هٿي ملندي."

عظيم جي چپن ۾ ٿوري جنبش آئي پر ڪو آواز نه نڪتو.

اٿندي ڊاڪٽر چيو "پاڻ کي ته اڃا ڏکهي قومي جنگ لڙڻي آهي، جنهن لاءِ صحت جو بحال رهڻ بيحد اهم آهي. سڀاڻي پاڻ ٻئي خلاصي ڪري ۾ خلاصي ڪچهري ڪنداسين."

اندروني آنند مانڻ ڪري عظيم سچو ڏينهن پاسا ورائيندو رهيو. نيٺ هن فيصلو ڪيو ته هو سپاهي آهي، نه فقط سرويچ سپاهي پر سچاڻ سپاهي پڻ. هو خود تنقيد جي هٿيار سان پنهنجي ذهن سان به جنگ جوٽيندو. جو ڪجهه هن جي ذهن ۾ آهي اهو سڀ ڊاڪٽر کي ٻڌائيندو ۽ پنهنجن انهن ويچارن تي تنقيد پڻ ڪندو. اکيون ٻوٽي، ساري روئداد ۽ پنهنجن خيالن جي چنڊ ڇاڻ دل ئي دل ۾ ورجائڻ لڳو:

.... زال جي چٺي پڙهڻ تي ابتدائي صدمي کان پوءِ

مون کي کي خيال آيا هئا. سوچيم ته مان هائـي پنهنجي زال سان منهن منهان تي نه سگهندس ۽ نه گڏ رهي سگهندس. هن کي مقابلو کرڻ کپندو هو، جي هوءَ پنهنجيءَ تـي اچي ها ته اها ويتن هرگز نه تي سگهي ها. پر اهو خيال کرڻ وقت مون اهو نه سوچيو ته هن هٿ پير کيئن نه هلايا هوندا، مقابلو کيئن نه کيو هوندو، پر هوءَ کيترن ڏي هٿيار بند درندن جـي درميان بيوسيءَ جي حالت ۾ اکيلي عورت هئي. وري خيال آيم ته هوءَ قتل تـه کانه کئي وئي آهـي. جيتري آهـي ۽ کنهن بئي هنڌ پنهنجي نئين جيون شروع کري سگهي تـي. شـايد ان سوچ جـو سبب منهنجو هن سـان گهٽو لـڳاءُ نـه هجڻ هجي. منهنجو پنهنجي سوٽ سان ڏاڍو پيار هو، پر هن جي مائٽن هن جو وهانءُ کنهن بئي هنڌ کري ڇڏيـو. ان کـري منهنجي پيءُ ماءُ، جا پهرين ڇوکري تلاش کئي تنهن سان اکيون ٻوتي لائون لهي ڇڏيم. هوءَ سٺي ڇوکري هئي پر منهنجي هن سان محبت نه هئي. مان سدائين سوچيندو هوس ته مان اڃا جوان آهيان ۽ جيئن ئي کا دلبر ڇوکري ملي ته هن کي طلاق ڏئي پنهنجي پسند جي شادي کندس. هينئر ڇڙ ته هن کان جند ڇڏائڻ واسطي مون کي بهانو ملي ويو هو. کيتري نـه خود مطلبي، ظلم ۽ نيچپائي هئي منهنجي اهڙو خيال سوچڻ ۾! .... مون کي جڏهن ملک کان ٻاهر ڊيوٽيءَ تي موکليو ويو ته اتي مون هک عورت سان ميلاپ جي کوشش کئي، پر کامياب کونه ٿيس. ڏاڍو شرمند

ٿيس ۽ ٿئين پريشانيءَ جنم ورتو. سمجهيم ته بي انتها محنت ۽ ڊڪ ڊوڙ ڪري ٿڪاوٽ ۽ گهٽ خوراڪ جي ڪري ائين ٿيو آهي. ٻن هفتن کان پوءِ ٻيهر آزمودو ورتم. وري به ساڳي ويڌن ٿي. هڪڙي ساٿيءَ سان راز سليم. هن جي صلاح سان ڪجهه ڏينهن ڪشتو کاڌم ۽ وري ڪوشش ڪيم، پر هن ڀيري به نتيجو ساڳيو نڪتو. هڪڙي ڳالهه
٢ هئي ته ميلاپ کان ڪجهه گهڙيون اڳ زال جي سوچ ۽ صورت منهنجي دماغ ۾ گهڙي ايندي هئي. ٿئين گهمري جي ناڪاميءَ تي پنهنجي زال کي دل ئي دل ۾ گار ڏنم: رنڊيءَ کي فرينچ جو مزو چکڻ جو شوق هو. اها گار منهنجي ڪميڻپائيءَ جي حد هئي. ها ڪميڻپائيءَ جي حد!....
موٽي وطن آيس ته پاڻ ۾ ٿئين بي آرامي محسوس ڪيم. ڪنهن ڳالهه ۾ مزو ئي نه ٿي آيو. پنهنجي ماحول ۾ دلچسپي ختم ٿي وئي. سياسي گفتگوءَ کان پاسو ڪرڻ لڳس ۽ قومي جاکوڙ ۾ اڳوڻو چاهه نه رهيو. دماغ ۾ خيالن جو هجوم رهڻ لڳو ۽ ضمير جي چهنڊڙي بي آرام بڻائيندي رهي، ڄڻ ڪو وڏو پاپ ڪيو هجيم. سوچيان ٿو منهنجي زال جو ڪو قصور يا ٻڙ جيترو به قصور هو؟ اها ڳالهه منهنجي ذهن جي تهن ۾ اڀرندي رهي آهي ۽ جنهن کي مان مڃڻ کان انڪار ڪندو رهيو آهيان ته منهنجي زال مون کي بچائڻ خاطر ۽ قومي ڏس ۾ پنهنجي عزت لٽائي آهي. هوءَ وڏي آسانيءَ سان تحريڪ ۾ شامل منهنجن ٻن ٽن ساٿين جا نالا ۽ پتا دشمن کي ٻڌائي ٿي سگهي، جنهن ذريعي

هو سون کي ۽ منهنجي ساري جتي کي گرفتار ۽ تباهه ڪري ٿي سگهيا. پر هن انهن نه ڪيو ۽ ڏاڍي مضبوط ڪردار واري ثابت ٿي.... ٻي ڳالهه آهي ته جي سامراجي ڪتا هن کي ماري هن جي پٺيءَ ڪيڏي چڙهن ها يا هڏا پڃي لولو لنگڙو بنائي ڦٽو ڪن ها ته مان اهو برداشت ڪري وڃان ها ۽ هن کي ناپاڪ نه سمجهان ها، ته پوءِ ٢
هن حالت ۾ انهن سوچڻ ۾ مان ڪيئن صحيح ٿي سگهان ٿو!.... سون ڏنو آهي ته هارين پنهنجي زالن جي پنهنجي سامهون عصمت دري ٿيندي ڏٺو، پر پوءِ هنن ٻاڻ ٿي وڃي انهن زالن جا ڳوڙها اگهيا. مون اهو به ڏٺو آهي ته ڪن شهرين اهڙين ڇوڪرين سان به سنگ ڳنڍيو جن کي فرينچ سپاهين بيحرمت ڪيو هو ۽ جن مان هنن کي ٻار به پيدا ٿي چڪو هو. عظيم آهن اهي انسان! ۽ مان ڪيترو نه هيچ آهيان! منهنجي زال پنهنجو مڙس وڪڻڻ بدران هر شيءِ ڇڏڻ لاءِ تيار ٿي ۽ اهو مڙس مان هوس. هن عورت منهنجي حياتي بچائي ۽ تنظيم جي به حفاظت ڪئي. منهنجي ڪري ئي هن جي بيحرمتي ٿي. ان هوندي به هن مون کي انهن نه چيو ته ”ڏس، مون تو واسطي ڇا نه ڪيو آهي.“ پر ان جي ابتڙ چيائين. ”مون کي وساري ڇڏ، پنهنجي جيون نئين سر شروع ڪر ڇو ته هاڻي مان ناپاڪ ٿي چڪي آهيان.“ هي ته هن جو تاريخي ڪارنامو آهي....

ان ڏينهن سانجهيءَ ئي هن ڊاڪٽر کي اچڻ لاءِ نياپو موڪليو.

ڊاڪٽر اچڻ ۾ دير نہ ڪئي، خلاصي ڪري ۾ ڪٽ تي عظيم کي ليٽايائين. پاڻ سيرانديءَ کان ڪرسيءَ تي اٿين ٿي ويٺو جو ھن جو منھن ۽ نگاھون عظيم جي پيرن طرف ھيون. عظيم کي ڳالھائڻ لاءِ چڏيائين تہ جو ڪجھ، جيءَ ۾ اچيس سو چوندو وڃي . عظيم بنا روڪ ٽوڪ ڪالھوڪي سوچيل سڄي ڪٿا دھرائي.

پوءِ ھو ماٺ ٿي ويو. ڊاڪٽر اچا بہ ماٺ رھيو.

”چا منھنجيون جنسي ناڪاميون منھنجي پريشانين ڪري آھن؟“ عظيم پڇيو.

”ھا، اھو ناممڪن تہ نہ آھي.“ ڊاڪٽر ورائيو.

تڏھن ھو اٿي بستري تي ٿي ويٺو.

”توھان مان اٿين ٿئي ھا تہ توھان چا ڪريو ھا؟“

”ڪجھ چئي نہ ٿو سگھان.“ ڊاڪٽر جواب ڏنو.

”چا توھان پنھنجي زال کي پنھنجو ڪيو ھا؟“

”مان سمجھان ٿو تہ مان پنھنجو ڪريان ھا.“

”جيئي الجزائر!“ عظيم نعرو ھنيو.

”سدا جيئي، سدا جيئي!“ ڊاڪٽر اتر ڏنو.

(الجزائر جي قومي آزاديءَ جي جنگ جو ھڪ واقعو سنڌي ڪھاڻيءَ جي روپ ۾)

هو فرينچ هو

هنن ٻن ڇوڪرن جو تازو ٻـن واقعن سان واسطو پيو ٢
هو. هي الجزائر جي عوام جو قومي آزاديءَ لاءِ جاکوڙ جو زمانو هو. الجزائري، فرينچ سامراج کي پنهنجي ملڪ مان تڙي ڪڍڻ لاءِ، هنن جي پوليس ۽ فوج سان مقابلو ڪري رهيا هئا. سامراجي ظلم پنهنجي عروج تي پهچي چڪو هو. هڪڙي اڌ رات جو فرينچ فوج جا ٻه سو هٿياربند سپاهي رواط ڳوٺ کي گهيرو ڪري ويا. هي هڪڙو ريگستاني ڳوٺڙو هو، جنهن ۾ ڏهه ٻارنهن گهر مس هئا. حڪومت کي شڪ هو ته رواط وارن قومي آزادي محاذ جي گوريلن کي پناهه ڏني آهي ۽ اتي هٿيارن ۽ باروت جا ذخيرا لڪل آهن. تلاشي ورتي وئي. ڪجهه نه نڪتو. هڪ هڪ جهوپڙي ڊاٺي وئي ۽ ڳوٺڙي کي باهه ڏني وئي. ٻارن کي ٺُڏا هنيا ويا ۽ عورتن جي بيحرمتي ڪئي وئي. پڇاڙيءَ ۾ ڳوٺ جي هڙني چاليهن مردن کي بيهاري، گوليون هڻي ماريو ويو.

اسد ۽ ناصر جا ان ڳوٺ ۾ مائٽ هئا. اسد جو مامو مارجي ويو ۽ ناصر جـو چاچو ۽ نوجوان سوٽ گولين جو شڪار بڻايا ويا. انهن قتلن تي هنن ڇوڪرن ڏٺو هو ته هنن

جي پيئرن ڳوڙها ڪونه ڳاڙيا هئا، پر پيڙا پريل چهرا هوندي به چيو هو ته اسين پنهنجي سرزمين تي هڪ هڪ فرينچ جو ڳاٽو ڪپي، ڌارين ۽ ڌارين جي ظلم کان آزاد ٿينداسين.

هي ٻئي ڇوڪرا پاڙيسري به هئا ۽ گهاٽا سنگتي به. اسد جي عمر ١٣ سال هئي ۽ ناصر جي ١٤ سال. پڙهندا به ٻئي ساڳئي اسڪول ۾ هئا.

پيو واقعو هو نئين يتيم خاني جو. هڪڙي ڏينهن شهر جي پر واري پهاڙيءَ تي گليليءَ سان کيڏي رهيا هئا. هنن سان گڏ هنن جو ٽيون سنگتي بلمور به هو. بلمور فرينچ هو ۽ هن جو پيءُ رازڪو ڪم ڪندو هو ۽ ساڳئي وقت فرينچن جي رضاڪار فوج ۾ به شامل هو. بلمور، اسد ۽ ناصر سان ساڳئي اسڪول ۾ پڙهندو هو، انڪري هنن جي دوستي ٿي وئي هئي ۽ هو سانجهيءَ جو کيڏندا به گڏ هئا.

راند جي وچ ۾، ناصر جو ننڍو ڀاءُ ناصر ۽ اسد کي سڏڻ آيو ته سندن پيئرن هنن ٻنهي کي گهرايو هو.

گهر پهچڻ تي هنن کي پتو پيو ته هو يتيم خاني وڃي رهيا آهن. هي يتيم خانو تازو شروع ڪيو ويو هو. ان ۾ انهن الجزائري عربن ۽ شيدين جي ٻارن کي سنڀاليو ٿي ويو جي فرينچن ظلم سان قتل ڪيا هئا يا سامراج فوج جو مقابلو ڪندي قربان ٿيا هئا. اسد ۽ ناصر جا پيئر دڪاندار هئا ۽ پاڻ ۾ دوست ۽ مائٽ پڻ. اڄ پنهنجن ٻارن کي ان يتيم خاني وٺي وڃي رهيا هئا ته انهن جي يتيمن سان هلي ڪجهه وقت کيڏن ۽ هنن کي وندرائين ۽ هنن کي سو ڪڙيون پاڪڙيون ڏين.

پٽي پيئر گڏ هلندي ڳالهيون ڪري رهيا هئا. ناصر جي پيءُ پنهنجي پٽ جي ڪلهي تي پنهنجو ساڄو هٿ رکيو هو ۽ اسد جي پيءُ اسد جو ساڄو هٿ پنهنجي کاٻي هٿ ۾ ورتو هو. ٻيا ننڍا ٻار پٺيان پاڻ ۾ ڳالهيون ڪندي ٿي هليا. ناصر ۽ اسد پنهنجي پيئرن جي گفتگو گنڀيرتائيءَ سان ٻڌي رهيا هئا: ٢

”اسين سڀ شاگرد، هاري، پورهيت، ڪارخانن جا مزور، دڪاندار، اديب ۽ فنڪار قومي جنگ لڙڻ لاءِ اٿي کڙا ٿيا آهيون ۽ پوري زور سان لڙي رهيا آهيون. اڳي اسان وٽ ڪيتريون ئي پارٽيون هيون ۽ مقصد ساڳيو هوندي به پاڻ ۾ وڙهڻ ۾ ئي قوتون ضايع ڪندا هئاسين. پوءِ سامراج جي چال سمجهي وياسين. سڀ پارٽيون ٻڌيءَ ۾ آيون ته ٻڌيءَ ڪري قومي جاکوڙ جي ڪاميابيءَ جا اهڃاڻ ظاهر ٿيا ۽ اسان جي ٻڌي وڌيڪ پختي ٿي وئي.“

”اسين هارين کي سياسي طرح پٺتي پيل ۽ مردار سمجهندا هئاسين، پر هينئر ڪيترين حالتن ۾ هو تحريڪن جي اڳواڻي ڪري رهيا آهن. تيئن به ائين کپي ڇو جو اهو طبقو سڀ کان وڌيڪ ڏتڙيل ۽ ننگي ظلم جو شڪار آهي.“

”ڪن حالتن ۾ اسانجي قومي پارٽين کي پنهنجي هلچل جي شروعات ڳوٺن جي هنگامن جي آڌار ۽ اوٽ تي ڪرڻي پئي، جنهن وڏي قومي جنگ جي صورت اختيار ڪئي.“

”هاڻي ته سامراجي چتا ٿي پيا آهن. هر الجزائريءَ کي قتل ڪرڻ ٿا چاهين، پوءِ ٻڍو هجي يا ٻار، قصوروار هجي

يا بيقصور، هٿياربند هجي يا بي هٿيار. هيل تائين پندرهن لک الجزائري قتل ڪري چڪا آهن.“

”اسانجي قوم جي سرويچن هنن لاءِ ڌرتيءَ کي ٽانڊا بنائي ڇڏيو آهي. هنن جا پير تپڻ لڳا آهن. هنن جا پيرا کڙڻ لڳا آهن. سامراجي ڪتا پنهنجو موت اکين سان ڏسي، آخري
طرح هٿ پير هلائي رهيا آهن.“ ٢

”هنن مان به ڪيترن کي اسانجا بم ۽ بندوقون پڄي رهيون آهن.“

* *

پيا به ڪيترا ئي شهري پنهنجن ٻارن سان آيل هئا. سوين يتيمن کي اتي رهايو ويو هو، جن جي عمر پنجن ۽ پندرهن سالن جي وچ هئي. ننڍا ٻار وري به پاڻ ۾ ڍيا آيل ٻارن سان ٽوليون ٺاهي راند روند ڪري ۽ ڪيڏي ڪُڏي رهيا هئا، پر اسد ۽ ناصر جي عمر وارا سمجهدار ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون يا اڪيلا ۽ ويڳاڻا ويٺا هئا، يا هڪٻئي سان گنڀير گفتگو ڪري رهيا هئا. اسد ۽ ناصر جدا جدا هنڌن تي وڃي پنهنجي هم عمر وارن سان ڳالهائيندا رهيا. ماڻهن، جيڪي ٻارن سان گڏ آيا هئا، سي وڌيڪ حساس هئا. هنن چڱيءَ طرح محسوس ٿي ڪيو ته هي يتيم ڪيترو نه مرجهايل وسائل، پيار جا بکيا، ڏڪل، مامتا لاءِ واجهائيندڙ ۽ ڪنهن جو منتظر هئا. ڪي يتيم بيمار هئا ۽ بسترن ۾ پيا هئا. هو دوا ڏيندڙ هٿ لاءِ نه پر پيار ڪندڙ هٿ لاءِ واجهائي رهيا هئا. آيل ماڻهن راند ڪندڙن، ويٺلن توڙي بيمار يتيمن وٽ

وڃي هنن جي مٿي تي هٿ ٿي رکيو ۽ ڳالهائي هنن کي
کلائڻ جي ڪوشش ٿي ڪئي. هي مائٽ پاڻ ۾ به ملاقاتون
ڪري خيالن جي ڏي وٺ ڪري رهيا هئا.

هي مائٽ پنهنجين هم وطنن وانگر هونءَ به سوچيندا
آهن ۽ هيئنر به سوچين ٿا ته انسان جا پنج حواس حياتيءَ
جا مزا محسوس ڪرڻ واسطي هوندا آهن، پر اسانکي محسوس ۲
ڪرڻ لاءِ ڇا ملي رهيو آهي؟.... ڪنن سان ٻڌڻ لاءِ بمن
جا ڌماڪا، بندوقن جا ٺڪاءَ، گاربون، دڙڪا، زخمين جون
آهون ۽ دانهون ۽ پيڙيل ديس واسين جون پڪارون. اکيون
ڏسن ٿيون عزيزن، دوستن ۽ ديس واسين جا چچريل جسم،
وهندڙ رت ۽ بي ڪفن لاش، ۽ سڙن ٿيون ڳوڙها آڻيندڙ
گئس ڪري. نڪ سنگهي ٿو رت ۽ بارود جي ٻانس. زبان
چکي ٿي پنهنجن ڏي زخمن مان وهندڙ رت ۽ جيل ۾ پياريو
ويندڙ پيشاب. چمڙيءَ کي ڇهاءُ ملي ٿو هٿڪڙين جو،
لٺين جو، سرڪڻ ڦاهيءَ جو، ڦٽڪن جو، ۽ جيل ۾ ٻريل
سگريٽن جي ڏنڀ ملڻ، بجليءَ جو ڌڏڪو لڳڻ ۽ ٿڌي سياري
۾ برف تي ليٽائڻ جو. ساڳئي وقت هو اهو به ويچاريندا
آهن ته بيڻڪيت ۽ سامراجيت پنهنجو وجود تشدد سان
قائم رکي سگهندي آهي ۽ اهو تشدد مظلومن ۾ جوابي
تشدد پيدا ڪندو آهي ۽ هي جوابي تشدد جڏهن منظم نموني
وٺي ويندو آهي تڏهن بيڻڪيت ۽ سامراجيت جي پڇاڙي
آڻي ڇڏيندو آهي ۽ پوءِ انسان امن ۽ آزاديءَ جي فضا ۾
رهي سگهندو آهي.

*　*

هڪڙي ڏينهن شهر ۾ هيءَ خبر پکڙجي وئي ته بن الجزائري ڇوڪرن هڪ فرينچ ڇوڪريءَ کي قتل ڪري ڇڏيو آهي. هڪڙي ڇوڪري هنکي پکڙيو ۽ پيو هن تي چاقوءَ سان وار ڪندو رهيو. هو پکڙيا ويا آهن ۽ ٻنهي ٻنهنجو ڏوهه باسيو آهي. هي قاتل ڇوڪرا هئا: اسد ۽ ناصر، ۽ قتل ٿيندڙ ڇوڪرو هو هنن جو سنگتي بلمور.

هنن کي گرفتار ڪري ٻارن جي جيل ۾ بند ڪيو ويو ۽ ڪجهه ڏينهن ڪانپوءِ ذهني چڪاس لاءِ ٻنهي کي ذهني بيمارين جي ماهر ڊاڪٽر ڏي موڪليو ويو. ڊاڪٽر هرهڪ سان الڳ الڳ ڳالهه ٻولهه ڪئي.

اسد جي عمر ١٣ سال هئي. هن جي اٺ ويهه ۽ ڳالهائڻ جو ڍنگ ٻاراڻو هو. هن کان ڊاڪٽر پڇيو:

”توهان جو بلمور سان ڪو جهڳڙو هو ڇا؟“

”اسان جو هن سان ڪو جهڳڙو ڪونه هو. اسين هن سان پهاڙيءَ تي گليليءَ سان راند ڪرڻ ويندا هئاسين. هو اسان جو سٺو دوست هو. هڪ ڏينهن اسان هن کي ماري ڇڏڻ جو فيصلو ڪيو ڇو ته يورپي ته اسان سڀني عربن کي ماري ڇڏڻ چاهين ٿا. اسين وڏن ماڻهن کي ته ماري نه ٿا سگهون. پر اسين هن جيڏن ڇوڪرن کي ته ماري سگهون ٿا، ڇو ته هو اسان جي عمر جو آهي. اسانکي سمجهه ۾ نه ٿي آيو ته هنکي ڪيئن ماريون. پهاڙيءَ جي چوٽيءَ تان ته هنکي ڪٿي ڌڪو ڏيون ها، پر ان طرح هو رڳو

زخمي ٿي ها. ان ڪري ڪهران چاقو آڻي اسان هن کي ماري ڇڏيو.“

”پر توهان بلمور کي ڇو مارڻ لاءِ چونڊيو؟“

”ڇو ته هو اسان سان ڪيڏندو هو. پيو ڪو اسان سان گڏ پهاڙيءَ تي نه هلي ها.“

”پر هو ته توهانجو دوست هو؟“

”ته ڀلا ڀوءِ هو اسانکي ماري ڇڏڻ ڇو ٿا چاهن؟ هن جو پيءُ رضاڪار فوج ۾ آهي ۽ هن چيو هو ته سيني عربن جو گلو ڪپڻ کپي.“

”پر بلمور ته توهانکي ڪجهه نه چيو هو؟“

”بلمور؟ نه....“

”توکي خبر آهي ته هو مري ويو آهي؟“

”ها.“

”مري وڃڻ جو مطلب، ڇا آهي؟“

”جڏهن ساهه نڪري وڃي ۽ ماڻهو ٻئي جهان ڏي هليو وڃي.“

”ڇا تو ئي هن کي ماريو؟“

”ها.“

”ڇا قتل ڪرڻ ڪري توکي افسوس نه ٿيو آهي؟“

”نه، ڇو ته هن به اسان کي مارڻ ٿي چاهيو.“

”ڇا تون جيل کي خراب ڪونه ٿو سمجهين؟“

”نه، اسان ڇا الاهي عرب جيل ۾ آهن.“

* *

نـاصر جـي عمر ١۴ سال هئي. هو پنهنجي ساٿي احمد کان صفا نرالو هو. هاڻي کان ئي هن جي هلت چلت ۾ پختگي ٿي نظر آئي. هو قد بت، شڪل شباهت ۽ جوانيءَ جي لحاظ کان بالغ ٿي لڳو. هـن به قتل کان انڪار نه ڪيو. هـن قتل ڇـو ڪيو؟ ان سوال جـو جواب هـن نه ڏنـو. اٿلندو ڊاڪٽر کان سوال ڪيائين ته ڇا تـو ڪڏهن ڪو يورپي جيل ۾ ڏٺو آهي؛ ڇا ڪڏهن به ڪو يورپي ڪنهن الجزائري‌ءَ کي قتل ڪرڻ ڪانپوءِ گرفتار ٿي جيل پهتو آهي؟ ڊاڪٽر جواب ڏنو ته واقعي ئي مون ڪڏهن به ڪنهن يورپيءَ کي جيل ۾ نه ڏٺو آهي.

”ان هوندي به ته الجزائري هـر روز قتل ٿين ٿا، ٿين ٿا نه؟“

”ها، ٿين ٿا.“

”ته پوءِ رڳو الجزائري ئي جيل ۾ نظر ڇو ٿـا اچن؟ توهان مونکي ان جو سبب ٻڌائي سگهو ٿا؟“

”نه، پـر تـون مونکي اهو ٻڌاءِ ته اهو ڇوڪرو جـو تنهنجو دوست هو، تنهن کي تو ڇو قتل ڪيو؟“

”مان تـوهان کي ٻڌايان ٿـو. تـوهان رواط ڳوٺ جي مردن جي قتل جو قصو ٻڌو آهي؟“

”ها.“

”ان ۾ منهنجي گهر جا ٻه ماڻهو ماريا ويا. گهر وارن چيو ٿي ته فرينچن اسان سيني کي قتل ڪري ڇڏڻ جـو قسم کنيو آهي. ڇا هنن رواط وارن الجزائرين جي قتل ڪري

ڪنهن هڪڙي فرينچ کي پڻ گرفتار ڪيو؟“

”مونکي خبر ڪانهي.“

”خير، هڪڙو ڇٽو به گرفتار نه ٿيو. مان پهاڙن ۾ وڃي قومي آزادي محاذ جي ويڙهو جٿي ۾ شامل ٿيڻ ٿي چاهيو، پر منهنجي عمر ننڍي هئي. پوءِ مون ۽ اسد گڏجي صلاح ڪئي ته اسين هڪڙو يورپي قتل ڪريون.“

”ڇو؟“

”ته توهانجي خيال موجب ڇا ڪرڻ گهرجي ها.“

”مان ڇٽي نه ٿو سگهان. پر تون ته ٻار آهين، جو ڪجهه ٿي پيو سو ته وڏن جو مامرو آهي؟“

”پر هو ته ٻارن کي به قتل پيا ڪن.“

”پر هي تـه پنهنجي دوست کي مارڻ جـو ڪو سبب ڪونه هو؟“

”پر هو فرينچ هو ۽ مان عرب آهيان...“

(الجزائر جي قومي آزاديءَ جي جنگ جو هڪ واقعو سنڌي ڪهاڻيءَ جي روپ ۾)

١٧- ڊسمبر ١٩٨١

بنيو

ٻڌائڻ جي ڳالهه اها نه آهي ته هن گهڻنا ڪان پوءِ هن ڏاڏي ۾ ڪوبه صوبيدار يا سپاهي مقرر ٿيڻ لاءِ تيار نه هو، پر ٻڌائڻ جي ڳالهه اها آهي ته هڪ ننڍي ڳوٺ جو هي واقعو انقلابي راهه جو سنگ ميل ثابت ٿيو. اهڙو سنگ ميل، جنهن ۾ پنهنجي ڏيهه الجزائر جي ڏاهي فرانز فئنن جو روح رچجي ويل هجي.

بلال پنهنجي لانڍيءَ ۾ ڪم ۾ رڌل هو. پرسان رکيل ڳوهيل چيڪي مٽيءَ جي ڍڳ مان چاڻو ڪڍي، ٻنهي هٿن سان گولو ٿي ٺاهيائين. اهو ڦرندڙ چڪ جي وچ تي رکي، پنهنجي هنرمند هٿن، خوش ذوق نگاهن ۽ فنڪارانه ذهن سان ان مان ٿانوَ تخليق ڪندو ٿي ويو. آلي چيڪي مٽيءَ جي سڳنڌ ۽ ان جي نرم ۽ ٿڌڙي ڇهاءَ هن ۾ اتساهه ٿي پيدا ڪيو. هو ڪو عربي قومي نغمو جهونگاري رهيو هو.

لانڍيءَ جي اڌو ڪافي ڪشادو آڳنڌ هو. ان جي هڪڙي ڪنڌ ۾ آوي هئي، جنهن ۾ هينئر به باهه ٻريل هئي ۽ ٿانوَ پچي رهيا هئا. چوڌاري ڪچا تـوڙي پڪا، چٽيل توڙي اڻ چٽيل ٿانوَن جا ڍير هئا! مٽ، دلا، گهگهيون،

ڪئنا، ڪنرا، ٽپا، دڪيون، ڪؤنرا، ڊڪٽيون، ڪُپڙيون، پاٿوڙا، جمنيون، ڏيئا، ۽ حتا.

لانڍيءَ ۾ اندر ٻه ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ڪچا ۽ پڪا ٿانوَ هئا. هڪڙي واڻ جي کٽ ٻه هئي جنهن جي پرسان ٽپائي پئي هئي. کٽ تي وهاڻي پرسان ڪو عربي ڪتاب پيو هو ۽ ٽپائيءَ تي اخبار. پٽ ۾ هڪ جاري ۾ ڪيئي ڪتاب ترتيب سان رکيل هئا. بلال جي ويجهو ٽي منجيون پيون هيون ۽ پاسي ۾ ٻکهي ور وڪڙ نڙ وارو حقو هو. ڦهوي لاءِ ڪٿلي ۽ پياليون هڪ ٻئي جاري تي ٿي نظر آيون.

الجزائر جي هڪڙي ڳوٺ البقر جو هي ڪنبر پنهنجي ڳوٺ جي هارين کي چوندو هو ته توهان جو پورهيو اصلي پورهيو ناهي ۽ ان پورهئي مان ڪڏهن به گهربل نتيجن جي اميد رکي نه ٿي سگهجي. هو پنهنجي تجربي جي آڌار تي سوچيندو هو ته پورهئي ۾ آزادي، شوق ۽ شعور لازمي شيون آهن. پيٽ جي لاءِ ڪمائڻ ٻه ڪهڙو ڪمائڻ! غلامي ۽ پورهيو، ڪوڙو ٿي ڪونه ٿو لڳي. اهڙو پورهيو صحيح ۽ جهجهي پيداوار جو بنياد بنجي نه ٿو سگهي. هو ڪنهن نه ونڊي محسوس ڪري ويو هو ته ڪم ۾ جيترو دانشمندي ڏيکاري ويندي، اوترو ئي ان ۾ لذت ملندي. ڪم ۾ مشڪن ۽ پگهر سان گڏ ذهن ۽ دل کي به استعمال ڪجي. تخليق جو ذهني سرُور تڏهن ئي ماڻي سگهبو.

چڪَ تان دلو لاهي، ٽپڙيءَ سان ان جو سطح درست ڪري رهيو هو ته ٻه ماڻهو اندر گهڙي آيا. بلال هنن کي

سڃاتو. هو ڳوٺ جي ٿاڻي جا سپاهي هئا. هنن کي ڪيترائي ڀيرا ان تي وهڻ جي صلاح ڪيائين. هو نه ويئا ۽ هڪدم هن کي چيائون ته صوبيدار صاحب توکي ٿاڻي تي گهرايو آهي . هنن جي لهجي ۾ سختي ۽ حڪم هو . ان تي هن کي اچرج لڳو. هن آڏي پڇا ۽ بحث ڪرڻ چاهيو ته سپاهين ڌمڪي ڏنس ته اسان کي آرڊر آهي ته جي تون شرافت ٢
سان نه هلين ته توکي گرفتار ڪري وٺي هلون.

ٿاڻي تي صوبيدار هن سان ڏاڍي ادنگي نموني پيش آيو. ڏسندي ئي هن تي گارين جو وسڪارو لاٿي ڏنائين. هن کي ڪجهه سمجهه ۾ نه آيو.... ٻه ڏينهن اڳ بزار جي هڪ دڪان کي ڪات لڳو هو ۽ چوري ٿي هئي. هينئر صوبيدار هن کي چيو ته اسان کي پڪا ثبوت مليا آهن ته اها چوري تو ڪئي آهي. هاڻي پاڻ به باس ۽ پنهنجن ساٿين جا نالا ٻه ڏي نه ته اسان کي سچي ڪرائڻ جا سڀ طريقا اچن ٿا. بلال اڃا به سڄي قصي کي پوڳ سمجهي رهيو هو . اهو ڪيئن تو ٿي سگهي جو هن ۾ اهڙو گمان ڪيو وڃي يا هن تي اهڙو الزام هنيو وڃي! پر صوبيدار جو وحشي چهرو ۽ گنديون گاريون مامري جي گنڀيرائيءَ جي گواهي ڏيون.

ٻه چار ڳالهيون جهٽڪي سان هن جي ذهن تي اڀريون. هن پوليس سان ڪونه رهايو هو. اهو انهيءَ لحاظ کان ته هن ٻين ڪنيرن وانگر گهرڻ تي يا پاڻمرادو ٿاڻي تي گهڙا ۽ مٽ نه پهچايا هئا. وڏيري جي ڌمڪي به هن کي ياد آئي. بلال پڙهيل ڳڙهيل، باشعور ۽ خود دار انسان هو .

هن جا ناهيل نڪر جا ٽانو ڏاڍو پسند ڪيا ويندا هئا ۽ پري پري کان انهن جا خريدار ايندا هئا. ان ڪري مالي طرح هو سچي مانيءَ وارو هو. وڏيري جي به خوشامد ڪونه ڪندو هو. پر وڏي ڳالهه اها ٿي هئي جو مهنو ڪن اڳ جيڪي چونڊون ٿيون هيون، تن ۾ وڏيري جي پٽ ڀرپٽ مخالفت ڪئي هئائين ۽ ان تي ئي وڏيري بُري حشر جي ڌمڪي ڏني هئس. ٢

ڀرين صوبيدار پاڻ سچي ڪرائڻ لاءِ هن کان پڇاڳاڇا شروع ڪئي: آڏا اٻتا سوال، دڙڪا ۽ ڌمڪيون، چٺاءِ ۽ ٻيچارڻ. پوءِ هو ڪوٺيءَ مان نڪري ويو. ٻه ٽيا سپاهي اندر گهڙي آيا. ايستائين انهن ٻن سپاهين مان، جي اول ٿي اندر موجود هئا، تن مان هڪڙو، جو ڏسڻ ۾ دڻوس هو، سو بلال تي آلر ڪري آيو ۽ هن تي ٺڪا ٺوڪي ۽ مڪن لتن جو ڌوڙيو لڳائي ڏنائين. بلال وچين عمر جو قداور ۽ مضبوط مشڪن وارو شخص ۽ شينهن دل شخصيت هو. ڀريون وارُ پڇائي، سپاهيءَ کي لونڊڙيءَ تي اهڙو نئونشو نڪاءِ ڪيائين جو هو ٻلاٽي کائي وڃي ڪريو. پوءِ ته چار ٿي پوليس وارا هن تي ٽٽي پيا. لتن ۽ مڪن کان سواءِ لٺيون ۽ ڏنڊا به وسائيندا رهيا. بلال به مقابلي کان نه مڙيو، پر جلد ئي هن کي قابو ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا. هن جا نه رڳو هٿ پٺيءَ پٺيان ٻڌائون، پر پير به ٻڌائون. پوءِ ٻڌل بلال، جنهن جا ڪپڙا چيٿڙون چيٿڙون ٿي ويا هئا، تنهن کي لٺين سان ڪٽيندا رهيا. هن کي ايترو مارياٺون جو برداشت جو

زبردست مادو هوندي به هن جي وات مان دانهون ڪيڪون نڪرڻ لڳيون. هن تي ايستائين وار ڪندا رهيا، جيستائين هو بيهوش نه ٿي ويو.

ايذاءَ ۽ عذاب ڏيڻ جو سلسلو سانده هلندو رهيو.
ڪرڪڻ، ڪنجهڻ، دانهون، رڙيون، ڇيٿون، ڦٿڪڻ، ٢
تڙڦڻ، ليٽڙيون پائڻ پوليس تي ڪو اثر پيدا ڪونه ڪنديون هيون. هن کي ڇڏيو تڏهن ويندو هو، جڏهن هو بي سرت ٿي ويندو هو. وري جڏهن ڏي هوش ۾ ايندو هو ته نئين رنگ ۽ نرالي ڍنگ وارو ايذاءُ شروع ٿي ويندو هو: هن تي آڪيڙا چاڙهيا ويا يعني ٻانهون ڪلهي جي پٺيان مٿي اپيون ڪرائي ڪلهي ۽ ٻانهه جي وچ ۾ ڪاٺي ڏئي ٻانهه کي زور سان اڳئين پاسي ڇڪيو ويو، ۽ آڱرين جي وٿين ۾ ڪاٺيون رکي آڱرين جي چوٽين جي چوڌاري نوڙي ويڙهي ان سان آڱرين کي زور سان ملائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي. ٻوڻ سان اگهاڙو ٻڌي، هن جي بدن تي ڳڙ مکي، وڻ جي پاڙ وٽ ماڪوڙن جي ٻرن ۾ پاڻي وجهي ماڪوڙا بڇيا ويا. سڄ پترا هنيا ويا. سڄ پتري جي هڪڙي سٽڪي سان به عادتي ۽ سخت جان ڏاڙيل ڪان به ايذي دانهن نڪري ويندي آهي جو سڄو ڳوٺ ٻيو ٻڌي. اهڙي قسم جو ڏوهاري به وڏ ۾ وڏ پنجين سٽڪي سان بيهوش ٿي ويندو آهي. بلال ٻئي سٽڪي کان پوءِ سرت وڃائي ويٺو. پيرن جا ڪوڪڙا ٻنهي هٿن جي ترين هيٺان رکي، هٿن مٿان کٽ جا پاوا رکي ان کٽ تي چار چلا ويٺا ۽ ڪو وقت ويٺا رهيا. هن کي

هينئان مرچ وڌا ويا ۽ هن جي اگهاڙپ تي پريل سگريٽ سان ڏنپ ڏنا ويا. اڇيو رکڻ، بک مارڻ، ننڊ کان محروم ڪرڻ وارا عذاب الڳ هئا.

* *

ان ڏينهن ڳوٺ جي رهاڪن جو اوچتو، پاڻمرادو ۽ مڪمل ميڙ ڪٺو ٿي ويو. ڳوٺ جي آدمشماري چار هزار ڪن هئي، جن مان هارين ۽ ريڍارن جي گهڻائي هئي. ڪن ڳوٺاڻن ٿاڻي مان بلال جون رڙيون ۽ واڪا پڌا هئا ۽ ٻين کي ٻڌايو هو. هن جي هڪڙي مائٽ کي هن سان ملڻ ڏنو ويو هو. هن اها خبر اچي ڪئي هئي ته بلال جو منهن سڄيل ۽ ڪارائيل هو ۽ پوري هوش حواس ۾ ڪونه هو ۽ نه پوري طرح ڳالهائي ٿي سگهيو. ٢

بلال جا سنگتي ساٿي هن جو ڪو بلو ڪرڻ واسطي پيا صلاح مصلحت ڪندا هئا. نظر بنديءَ جي چوٿين ڏينهن تي چار چٽا انهيءَ ماسري تي ڳالهائي رهيا هئا ته انهن مان هڪڙي کي ياد اچي ويو ۽ ٻين کي به ياد ڏياريائين ته پرسال پوليس ڪريم هاريءَ کي پڇا ڳاڇا جي بهاني ٿاڻي وٺي وئي. اتي هن کي ايترو ماريو ڪٽيو ويو جو هن جو دم نڪري ويو. سائٽ بي پهچ هئا، ٿورو گهڻو پڪاريائون، بس رکو صوبيدار کي بدلي ڪيو ويو. اها ڳالهه ياد ڪري هنن جون دليون لڏي ويون. ۽ بلال جي خيريت جي باري ۾ ڦڪري پيدا ٿي. پوءِ ڳالهه نڪتي ته ڪجهه سال اڳ هن ٿاڻي تي ٻه پيا به اهڙا واقعا ٿي گذريا هئا: هڪ احمد ڪتيءَ

جو ۽ پيو نظام هاريءَ جو. انهن ٻنهي ڪيسن ۾ ٿاڻي ۾ موت ٿيڻ ڪانپوءِ لاش ڪٿي جهنگ ۾ وڃي لاش جي پٺيءَ ۾ گوليون ڇوڙي ڇڏيو ويو ته مجرم ڀڄڻو ٿي ويو، انڪري هن کي شوٽ ڪيو ويو. انهن بابت ماڻهن کي ته بروقت ڄاڻ هئي ۽ وقت گذرڻ سان ان جي تصديق ٿي ته اهي ماڻهو مجرم هئا ئي ڪونه. پوليس کي به حقيقت جي خبر هئي، پر رشوت ملڻ ڪري ۽ وڏيري جي چوڻ ۽ چرچ تي پوليس بيگناهه ماڻهن کي ڦاسايو هو.

وڏيڪ دير ڪرڻ خطري کان خالي نه هو. هاڻي پاڙيسرين ۽ ڳوناڻن سان به صلاح ڪجي ۽ هنن جو سهڪار حاصل ڪجي. ان ڏهه ڇٽا ابو رفيق هاريءَ جي گهر ۾ گڏ ٿي ويا. مسئلي جي اهم ۽ نازڪ هجڻ جو احساس مڙني کي هو. ڪو تڪڙ ۾ اڳرائتو قدم سوچجي، نه ته همراهه هٿان هليو ويندو. گهڻا هجن. گهڻن جي صلاح هجي. گهڻن جي پٺڀرائي هجي. پين کي به سڏيو ويو. سڀني سڏ اونايو. پنجاهه سٺ ماڻهو مڙي ويا. حالي حوالي ٿيا. اهو ته سڀني جو مسئلو هو. ان جو علاج ته سڀني ٿي چاهيو. هي ته صدين کان وٺي پوليس جا ستايل هئا. بيگناهه ئي ظالم پوليس جو شڪار هئا. پوليس ۽ وڏيري هنن جي حياتي زهر ڪري ڇڏي هئي. شڪايتن جي داستانن جو اڻکٽ سلسلو شروع ٿي ويو:

”وڏيري منهنجي ڌيءُ کڻائي. منهنجو داد فرياد ڪرڻ بدران مونکي پڪڙي پوليس ڪاٿ ۾ وڌو ۽ ڪوڙو ڪيس

ڪري پنج سال ٽيپ ڏياري ڇڏيائون.“

”مونکي آفم رکڻ جي ڪوڙي الزام ۾ ڦاٿي تي بيعزتو ڪيائون ۽ موچڙا ھنيائون ۽ ڇڏائڻ ۾ ٻہ سو رپيا وٺي آجو ڪيائون.“

”مونکان ڏھہ وال ڪپڙو خريد ڪيائون. ڪيترائي پيرا ڏوڪڙ گھريم. ان ڪاوڙ ۾ منھنجي دڪان جو ڪاٺ ھٽارايائون. فرياد ڪرڻ ويس تہ ڪوڙو فرياد ڪرڻ جي الزام ۾ پڪڙي ڦاٿي ۾ وھاريائون ۽ ڪپڙي جي قيمت کان ٽيڻا پيسا وٺي پوءِ ڇڏيائون.“ ٢

”مونکان ھي ٽمين ڏينھن ٻہ سير گوشت گھرائن ٿا پر پئسي جي ڳالھہ ئي ڪونہ ڪن.“

”مون کان لٽا مفت ۾ ڊٺاريا وڃن ٿا.“

”مونکي بگيءَ جو ڀاڙو ڪونہ ڏيندا آھن.“

”ھڪ لوفر جي ذريعي منھنجي ڌيءَ کي صوبيدار پنھنجي دام ۾ ڦاسائڻ چاھيو. مون ان لوفر کي اک ڏيکاري تہ مونکي پڪڙي ڦاٿي ۾ بند ڪري منھنجي گھر کي نڌڪو ڪري ھڪ طرف منھنجي ڌيءَ جي عزت لٽي وڌي ۽ ٻئي پاسي ڏھہ ڏينھن مونکي ماريندا ڪٽيندا رھيا.“

ماڌو ايندا ئي ويا. ھن ڳوٺ ۾ چار پنج اھڙا انقلابي پڻ ھئا، جن کي شھرن ۾ پوليس سوڙھو ڪيو ھو ۽ ھتي ھارين وٽ اچي پناھہ ورتي ھئائون. ھارين ھنن کي پوليس جي گرفت کان محفوظ رکيو ھو. ھنن جو ھارين تي پرڀاو ٿي ويو ھو. ھتي رھي ھنن پنھنجي ملڪ ۽ پنھنجي ملڪ واسين

جو اصلي روپ ڏنو هو ۽ ديس جي حقيقي آواز کان آشنا ٿيا هئا. هتي جي بيحد غربت هنن جون اکيون کولي ڇڏيون هيون. اهي انقلابي پڻ گوناڻن جي هن ميڙ ۾ شامل ٿيا هئا.

”هتي به قصو آهي ڏندڪٿائن جي ان ديوَ وارو، جنهن هڪڙي ڳوٺ وارن کي ڌمڪي ڏني ته مان سيني کي هڪدم کائي هڙپ ڪري ويندس. ڳوٺ وارا ڏڄي ويا ۽ ديوَ کي منٿون ايلاز ڪيائون ته هڪدم هڙني کي هڙپ نه ڪري ۽ ڏهاڙي هڪڙو ماڻهو هن کي کاڄ لاءِ ڏنو ويندو. ڏپ ۾ اهو واعدو ڪندي ڳوٺ وارن اهو ڪونه سوچيو ته هڪ ته ديو هڪ ئي وقت سيني کي کائي نه ٿي سگهيو ۽ ٻيو ته جي هو سيئي گڏجي ديوَ تي حملو ڪن ها ته هنکي ٽڪر ٽڪر ڪري ڇڏين ها. پوليس به هڪ هڪ ڪري ڳوناڻن کي ڳڙڪائي رهي آهي.“ اها ڳالهه ڪري، هڪڙي انقلابيءَ گفتگوءَ جو رخ موڙي ڇڏيو ۽ ٻوه ڪيترائي آواز ايرڻ لڳا:

”چار سپاهي، هڪ صوبيدار ۽ هڪڙو وڏيرو، ڇهه ڄڻا آهن ۽ اسين ڳوٺ ۾ چار هزار ماڻهو آهيون. جي سيئي گڏجي هنن جو مقابلو ڪريون ته هنن کي ٻُڄ ٻُڄ ڪري سگهون ٿا.“

”تشدد ته اسانجي حياتيءَ جو مکيه جزو آهي. پر اهو تشدد اسين هڪ ٻئي کي مارڻ ۾ ورتايون ٿا. زمين ڪري، زالن ڪري، پاڻيءَ جي واري ڪري، خانداني عزت ڪري، پلاند وٺڻ لاءِ، اوڏر اڳاڙڻ لاءِ، ٻارن جي جهڳڙي ڪري

اسين هڪ ٻئي جا مٿا ڦاڙيون ٿا ۽ خون ڪريون ٿا، پر جيڪو اسان سڀني جو عام ۽ حقيقي دشمن ۽ ظالم يعني پوليس ۽ وڏيرو آهي تنهن جي آڏو گونگي ڳان ۽ ٻنجهو بنا مقابلي مارجون پيا."

"مظلوم، مظلوم کي قتل ڪندو يعني اسين هڪ ٻئي ٢
کي قتل ڪندا سين ته مظلوم مرندو پر ظلم ۽ ظالم قائم رهندا. جي ظالم مظلوم کي قتل ڪندو ته به مظلوم مرندو پر ظلم ۽ ظالم قائم رهندا. ظالم کي قتل ڪرڻ سان ظالم ۽ مظلوم ٻئي هڪ ڏي وقت ختم ٿي ويندا آهن. ظالم مري ويندو ته ظلم ڪرڻ وارو نه رهندو ۽ مظلوم انکان ڇوٽڪارو پائيندو ته هو مظلوم نه رهندو. هڪ مرده لاش ۽ هڪ آزاد انسان وچي باقي رهندا." هڪ انقلابيءَ چيو.

"ايترو وقت نه آهي جو اسين مٿي اختياريءَ وارن کي تارون ڪيون ۽ انهن جي جواب جي اوسيڙي ۾ رهون. نه وفد وٺي حاڪمن سان ملڻ لاءِ وڃي سگهون ٿا. ايتري ۾ اسانجو همراهه ماري وجهندا."

"هي ڪامورا فرينچ سامراجين جا عيوضي ۽ وڏيرن جا چاڙتا آهن."

"هي عوامي دور آهي. عوام جو راڄ هجڻ گهرجي. اسان، هن ڳوٺ جي عوام، کي خبر آهي ته جنهن چوريءَ جي الزام ۾ بلال کي پڪڙيو ويو آهي، سا ابن خطيب ڪئي آهي، ۽ جو هتي جي پاٽاريدار وڏيري جو پالتو آهي ۽ جنهن کي پنهنجي ساٿيءَ سان چوريءَ جو سامان ڪٽي

ويندي هڪ ٻن ڳوناڻن ڏنو ۽ سچاتو آهي، ۽ بلال بيقصور آهي. اسانجو فرينچ سامراجين جي ٿاڻن ۽ ڪورٽن ۾ ڀروسو نه رهيو آهي. اهي ظلم ۽ بي انصافيءَ جا اڏا آهن. اسان هاڻي عوام طرفان فيصلا ڪنداسون ۽ سزائون ڏينداسون."

"اسان کي سڌو قدم کڻڻو پوندو. پنهنجي طاقت سان ٿاڻي مان پنهنجي همراهه کي ڇڏائڻو پوندو."

"اڻو، اڻو!"

"هلو، هلو!"

"وڌو، وڌو!"

ڪن لٺ آندي، ڪن ڪهاڙي، ڪن ڪوڏر، ڪن ڇنجور، ڪن لوهي سيخ ۽ ٻن ڄڻن بندوقون. ماڻهو مڙندا ويا، ماڻهو وڌندا ويا. پنج سو ڪان وڌيڪ ماڻهن جو جلوس هو. اڌ رات ٿي چڪي هئي. صوبيدار ۽ سپاهي دستور موجب شراب ڪباب سان شغل ڪري نشي ۾ بيخبر ستا پيا هئا. ٻهري وارو سپاهي به نشي هيٺ گهيرٽن ۾ هو.

صوبيدار ۽ سپاهين جي قتل، نظربندن کي آزاد ڪرائڻ، ٿاڻي کي باهه ڏيڻ ۽ هٿيار ۽ باروت جي لنجي وڃڻ ۽ وڌيري ي مارجڻ جون خبرون هيڊڪوارٽر ۾ پهتيون ته هٿياربند پوليس جي ٽرڪ ڳوٺ ڏانهن موڪلي وئي. ڳوٺ ۾ پهچڻ کان اڳ جڏهن اها گاڏي هڪڙي پهاڙي لڪ مان لنگهي رهي هئي ته پهاڙ جي چوٽين تي لڪل ڳوناڻن اوچتو ان تي گولين ۽ بمن جي بارش وسائي ڏني. گاڏي ڪنٽرول مان نڪري وئي ۽ ڇهه سؤ فوٽ اونهي کڏ ۾ وڃي ڪري.

ڏيهن سپاهين سان ڪيترا مٺا ۽ باقي ٻـري طرح ڦٽجي پيا. بندوقن ۽ باروت تي ڳوناٽن قبضو ڪيو. پين ٻه ڪن ڳوٺن ۾ ماڻهو اٿي ڪڙا ٿيا ۽ ٺاڻن ۽ ڳوٺن تـي حملا ڪيائون. هڪڙي ڳوٺ ۾ هڪڙو فـرينچ زميندار پنهنجي ڪٽنب سان رهندو هو، انهن هڙني کي قتل ڪيو ويو. بغاوت جي ٢
صورت پيدا ٿـي وئي هئي ۽ اها بغاوت پکڙجي رهـي هئي. ان کي دٻائڻ واسطي فـرينچ فـوج ۽ هيليڪاپٽر سـوڪليا ويا. ڳوناٽا جهنگن ۽ پهاڙن ۾ لڪي ويـا ۽ اتان سامراجي لشڪر سان گوريلا جنگ وڙهڻ لڳا.

شهرن ۾ ٻه ان جو اثر پهچي ويو. شروعات انهن غير صنعتي مـزورن جي احتجاج سان ٿي جي شهر جـي ٻاهرين حصن ۾ جهگين ۾ يـا کلئي آسمان هيٺ، گٽرن جـي وچ۾ رهندا هئا. هي اهي ستايل ڳوناٽا هئا جي بيروزگاري، بک ۽ ڏاڍاين کري ڳوٺ ڇڏي شهرن ۾ روزگار جي تلاش ۾ آيـا هئا ۽ اتي ٻـه ڪو باقاعدي روزگار نـه ملڻ ڪري ۽ شهرين جي بيحسي ۽ رقابت ڪري بيحد تنگي ۽ ڪسمپرسيءَ جي حياتي ڪاٽي رهيا هئا.

ملڪ جي انقلابي پارٽين جي اڳواڻن کي محسوس ٿيڻ لڳو هو تـه سامراجي ظـالم حڪومت کي ختم ڪرڻ لاء شهر اندر هرقسم جون تحريڪون بي اثر ثابت ٿيون آهن. هنن کي سمجهه ۾ اچڻ لڳو ته سامراجي ڳوٺن کي نظرانداز ڪندا آهن ۽ ڪابه ترقي ٿيڻ نـه ڏيندا آهن. ڳوناٽو هاري جڏهن سجاڳ ٿيندو آهي تـه اٿندي ئي انقلابي طبقو بنجي

پوندو آھي، جو تہ ھو ننگي ظلم جو شڪار ھوندو آھي ۽ شھري مزور جي مقابلي ۾ وڌيڪ ذلتزيل ۽ وانجھيل ھوندو آھي، ۽ انھيءَ ڊپ کان تہ متان بک نہ مري وڃي، ھو ھلندڙ پرمار سرشتي جي مڪمل تباھيءَ کان گھٽ جو مطالبو نہ ڪندو آھي ۽ ان لاءِ فقط تشدد ئي اثرائتو ذريعو ٢
سمجھندو آھي.

* *

هاڻي ملڪ جون انقلابي پارٽيون پنھنجن ماڻھن، وٽن ۽ وسيلن سان بغاوتن ۾ شامل ٿي رھيون ھيون ۽ نوان محاذ کولي رھيون ھيون. الجزائر قومي آزادي محاذ پنھنجا سڪيا ورتل گوريلا شھرن ڇوڙي ٻھراڙيءَ ۾ چرپر ۾ آڻي ڇڏيا.

انقلابي پارٽيون، جيڪي ھڏ تر ۾ ھيون ۽ جنکي سمجھہ ۾ نہ ٿي آيو تہ قومي جنگ ڪٿان ۽ ڪيئن شروع ڪئي وڃي، تن کي ڪي ٻيو ملي ويو ھو.

ڪونج ٻڌائي آڪاڻي

٢ ڪونج ڇهن ستن سالن جي هئي ته آڪاڻي ٻڌڻ لاءِ اچي منهنجو پاسو ونندي هئي. ڪڏهن وري چوندي هئي: بابا، اڄ مان ٿي توهان کي ڪهاڻي ٻڌايان.

هڪ ڏينهن ٻڌائڻ لڳي: ”هڪڙو هو بادشاهه. هو امير ماڻهو هو، جهڙا اسين امير آهيون نه، اهڙو امير. هنجي ملڪ ۾ هڪڙو غريب ڪانئير رهندو هو.“

”پلا اهو ڪانئير ڪنهن جهڙو غريب هو؟“ مون پڇيو مانس.

هوءَ ٿورو منجهي پئي. سوچي جواب ڏنائين: ”جهڙو اسان جو نوڪر نواز آهي، اهڙو غريب.“ ٿورو ماٺ ٿي وري چيائين ”پر نواز کي ته اسان وٽان ٿي ويلا ماني ملي ٿي ۽ پگهار به مليس ٿي، جنهن مان ڪپڙا به سٺا وٺي پائيندو آهي. پر اهو ڪانئير اهڙو غريب هو جو بک مرندو هو ۽ ڪپڙا به ڦاٽل هوندا هئس.“ هن اهڙي اعتماد سان چيو ڄڻ ته ان ڪانئير کي اکين سان پئي ڏٺو هئائين.

”پلا توکي ڪيئن خبر پئي ته اهو ڪانئير پيٽ بکيو رهندو هو ۽ لٽا ڦاٽل هوندا هئس؟“ مون سوال ڪيو.

”جهنگ ۾ هن کي بکيو ۽ هن جا ليڙون ليڙون ٿيل

ڪپڙا ڏسي ٿي ته پريءَ ڪي هن تي ڪهل آئي هئي."

"ڀلا ڪاٺير ڪم ڪونه ڪندو هو ڇا؟"

"ڪم ته ڏاڍو ڪندو هو. جهنگل ۾ وڃي سڪيون ڪاٺيون به ميڙيندو هو ۽ ڪهاڙيءَ سان وڻن مان ڪاٺيون ڪپيندو هو ۽ اهي گهر وڃي رکندو هو ۽ جڏهن سڪنديون هيون ته پنهنجي گڏهڙي تي رکي شهر ۾ وڃي وڪڻندو هو. سڄو ڏينهن پورهيو ڪندو هو، تڏهن به ايترا ڏوڪڙ ڪونه ملندا هئس جو پيٽ ڀري ماني کائي ۽ نوان ڪپڙا وٺي."

"ڀلا بادشاهه ڪم ڪندو هو؟"

"بادشاهه ٿورو ئي ڪم ڪندا آهن."

"مان به ڪم ڪيان ٿو، نواز به ڪم ڪري ٿو ۽ ڪمائي ٿو، پر بادشاهه ڪم به ڪونه ڪندو هو تڏهن به هن وٽ الاهي دولت هئي. اها ڪٿان ٿي آنڊائين؟"

هوءَ وري چپ ٿي سوچ ۾ ٻڏي وئي.

"توهان مون کي پيسا ڏيندا آهيو نه، ماڻهو به ائين بادشاهه کي پيسا ڏيندا هوندا."

"پر توهان ته منهنجي ڌيءَ آهيو، ننڍڙي آهيو ۽ ڪمائڻ لائق نه آهيو. بادشاهه ته جوان مرد ۽ ڏاڍو مٺو هو، ۽ هو ٻين جو ڪو پٽ پاءُ يا لولو لنگڙو ته ڪونه هو جو هن کي پيسا ڏيندا هئا؟"

"ها، بابا، مون کي ياد آيو ته ڪاٺير جهنگ ۾ پريءَ کي دانهن ڏني ته مان جيڪي ڪاٺيون وڪڻڻ واسطي

شهر ۾ ڪٿي ويندو آهيان، ان مان اڏ ڪان وڏيڪ ته بادشاهه
جي محل ۾ پهچائڻا پوندا آهن . سٺيون سٺيون ڪانيون
چونڊي به ڪٿن ۽ ڏين به ڪجهه ڪونه. پوءِ جيڪا ڪاڪڙ
ڪوڪڙ بچي سا وچي وڪڻڻ جي ڪوشش ڪريان. ان مان
ٽڪو آنو مليو نه ملئي جهڙو. پريءَ کي اهو به ٻڌايائين ته
جي بادشاهه وٽ ڪانيون نه پهچائيندس يا انهن جي قيمت ٣
گهرندس ته مون کي پڪڙي ڪاٺ ۾ وجهندا يا ڦاسيءَ
تي چاڙهيندا. بابا، ان جو مطلب ته ڪٿي، ٻڪڻ، سونارا،
هاري ۽ ٻيا پورهيت به بادشاهه کي سڀ ڪجهه مفت ۾
پهچائيندا هوندا. ان ڪري هن جو ڪو خرچ ڪونه ٿيندو
هو ۽ هن وٽ دولت ڪٺي ٿي ويندي هئي."

وري هوءَ سوچڻ لاءِ سانت ٿي وئي.

"ها بابا، مون سمجهيو. ماڻهو جيل ۽ ڦاسيءَ جي ڊپ
کان بادشاهه کي روڪڙ پيسا ۽ سون چاندي به ڏيندا هوندا.
ان ڪري ئي ته هن جو خزانو ڀريل هوندو."

"پوءِ اهو ماڻهو سٺو ته نه چئبو جو هڪڙو ته ڪم نه
ڪري ۽ ٻيو وري هيتري خلق کي ڏکيو رکي پاڻ ٻيو
سک مائي."

"ها بابا، ان ڏينهن جهنگ ۾ جو پريءَ هن ڪاٺير جو
برو حال ڏٺو ۽ پاڻ کي ڪاٺير آڏو ظاهر ڪيائين ته خبر
اٿو ان ڏينهن ڇا ٿيو هو؟ ڪاٺير پريءَ کي ٻڌايو ته هو
رات کان ئي سخت بيمار هو ۽ چرڻ پرڻ جهڙو نه هو. پر
انهيءَ ڊپ کان ته جي بادشاهه کي ڪانيون نه پهچائيندو

تہ قاسي ملندس، هو گهلجندو گهلجندو ڪانيون ڪرڻ لاءِ هن جهنگ ۾ پهتو هو. بابا، پريون ٻارڙن ڪي ڏاڍو پيار ڪنديون آهن ۽ غريبن جو بہ ڏاڍو خيال رکنديون آهن. سو هن پريءَ ڪي ڪانير تي قياس اچي ويو. پوءِ خبر اٿو پريءَ ڇا ڪيو؟ هڪ تہ هن ڪي ايتري دلداري ڏنائين جو هو اتي جو اتي نيڪ ٿي ويو ۽ پوءِ هن ڪي هڪڙي ترڪيب ٻڌايائين."

"ڪهڙي ترڪيب؟" مون پڇيو.

"پريءَ ڪانير ڪي ٻن قسمن جا پائوڊر يعني ٻورا ڏنا، هڪڙو ڳاڙهو ٻورو ۽ ٻيو سائو ٻورو، ۽ هن ڪي سمجهايائين تہ ڳاڙهو ٻورو پاڻيءَ ۾ ملائي تون ڪنهن نموني شهر جي مڙني ڪمين ڪاسبين ۽ پورهيتن ڪي پيارجان، ۽ تون پاڻ بہ پيجانءِ. ان جو اثر اهو ٿيندو جو توهان سڀئي اهڙو بيمار ٿي پوندا جو بستري داخل ٿي ويندا ۽ چرڻ پرڻ جهڙا نہ ٿيندا. ان ڪري ڇا ٿيندو جو ڪير بہ بادشاهہ ڪي نہ ڪانيون پهچائيندو نہ ڪپڙا ڌوئيندو، نہ اَنُ ڏيندو، نہ ماني پچائيندو ۽ نہ ڪو ٻيو ڪم ڪندو. جنهن ڪري ٻن ٽن ڏينهن اندر ئي بادشاهہ اهڙو بيزار ۽ تنگ ٿيندو جو آڻ مڃيندو ۽ ڪنهن بہ نموني پورهيتن ڪي ڇاق چڱو ڀلو ڪرائڻ چاهيندو. ان وقت تون شرط وجهجانءِ تہ جي بادشاهہ انجام ڪري تہ اڳتي ڪڏهن بہ ڪنهن پورهيت کان بنا اجوري نہ ڪو ڪم ڪرائيندس ۽ نہ مفت ۾ هن کان ڪا شيءِ وٺندس. پوءِ تون هي سائو

ٻورو سيني پورهيتن کي پاڻيءَ ۾ وجهي پيارجان ته هو چڱا ڀلا ٿي اڳئين کان اڳرا ٿي اٿي ڪڙا ٿيندا.“

”بادشاهه جي آگوڻي مٿي سور. هن ٻئي ملڪ مان ڪم وارا گهرايا هوندا.“ مون وچ ۾ چيو.

”نه نه، بابا، توهان ٻڌو ته سهي. هن ائين ڪرڻ جي برابر ڪوشش ڪئي. پر هو پنهنجي ظلم ڪري ايترو بدنام هو جو ٻئي ملڪ وارن پورهيتن هن ملڪ ۾ اچي ڪم ڪرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. پوءِ حڪيمن کان بيمار پورهيتن جو علاج ڪرايائين، پر ڪو به فرق نه ٿي پيو. بادشاهه ڏاڍو پريشان ٿيو ۽ هن جي، هنجي خاندان جي، وزيرن جي ۽ ٻين وڏن ماڻهن جي حياتي وبال بڻجي وئي. نيٺ بادشاهه ڍنڍورو گهمايو ته جو شخص هنن پورهيتن ۽ ڪاسبين جي بيماريءَ جو ٻلو ڪندو، تنهن کي جو هو گهرندو، سو انعام ڏبو. ڪانير ڏنو ته هاڻي وقت اچي ويو آهي. هن هام ٻري ۽ هن بادشاهه کي پنهنجا شرط شروط چوائي موڪليا. بادشاهه هرڳالهه قبولي. پوءِ ڪانير پريءَ جو ڏنل ساڻو ٻورو پاڻيءَ ۾ وجهي سيني بيمار پورهيتن کي پياريو ته هو اٿي ڪڙا ٿيا ۽ پنهنجي پنهنجي ڪم ۾ جنبي ويا. هاڻي هنن جي محنت ۾ ڦر لٽ ڪانه ٿيندي هئي ۽ هنن لاءِ خوشحاليءَ جا ڏينهن اچي ويا.“

”پٽ، تو ته ڏاڍي سٺي آکاڻي ٻڌائي آهي.“ مون کونج کي چيو ۽ دل ئي دل ۾ ڳاڙهي ٻوري ۽ ساڻي ٻوري وارن نسخن تي سوچڻ لڳس.

٩- جنوري ١٩٨١

ڪڙڪو، ڪڙڪو، ڦڙڪو

نوين بجي ڏي، جيڪو آفيس جو ٽائيم آهي، هو پنهنجي نموني پچا ڪن ٿا ته صوبيدار پنهنجي آفيس ۾ اچي ويو آهي يا نه. پنهنجي نموني ان ڪري جو هو اهو نه ٿا چاهين ته صوبيدار يا ٺاڻي جي ڪنهن ماڻهوءَ کي هنن جي ارادي جو اڳواٽ اطلاع پهچي وڃي. نيٺ يارهين بجي پٽو پوي ٿو ته صوبيدار پنهنجي بنگلي مان نڪري آفيس ۾ اچي ويٺو آهي.

ڏهن شاگردن جو جٿو ٺاڻي اندر گهڙي ٿو. ٻه سپاهي ٻاهر ٽڙڪي ۾ ويٺا آهن. هنن کي سرڪاري اوور ڪوٽ پاتل آهن ۽ سندن آڏو سگريءَ ۾ ڪوئلا ٻري رهيا آهن. ڳالهيون ڪندي هٿ سيڪين پيا. شاگردن کي گهڙندي ڏسن ٿا. سوچين ٿا ته جو ڪم هوندن پاڻهي اچي پڇندا يا صوبيدار سان ملڻو هوندن ته هن کي اطلاع ڏيڻ لاءِ چوندا. شاگرد سڌو صوبيدار جي ڪمري ڏي رخ رکن ٿا. ورانڊي ۾ بينچن تي ٽي چار عرضدار ويٺل آهن. هنن جا ڪپڙا موسم جي سخت جهلڻ لاءِ اڻپورا آهن. هو سيءَ کان ڏڪي رهيا آهن. چوڪرا دروازي جو پردو هٽائي، صوبيدار جي آفيس اندر داخل ٿين ٿا. ڪمري جو گرم وايو منڊل هنن ۾

وڻندڙ احساس پيدا ڪري ٿو. صوبيدار ڪي خانگي پوشاڪ
پهريل آهي . ولايتي ڪپڙي جو فل سوٽ ۽ بند گڇيءَ
وارو ولايتي سئيٽر. هن جي آڏو ميز تي بجليءَ جو هيٽر
(Heater) چمڪي رهيو آهي. ميز تي ساڄي پاسي کان
چانهه جو پيريل ڪوپ رکيو آهي، جنهن مان ٻاڦ نڪري ٣
رهي آهي. صوبيدار جي هٿ ۾ سگريٽ دُکي رهيو آهي.
هن جي چهري مان سمڪ پوي ٿي ته هو ڪنهي ڳالهه بابت سوچي
رهيو آهي. هن جون اکيون ڳاڙهيون آهن ۽ نظرون اڻ
چٽيون. رات ڪي پيتل شراب جو خمار اڃا موجود ٿو ڏسجي.
بنا اطلاع ۽ بنا اجازت ايترن ماڻهن کي مداخلت ڪندي
ڏسي ٿو ته سوڙهو ٿي لاءِ سگريٽ ، جو چپن تائين آندو
هئائين، اتي ئي رهجي ٿو وڃيس .

ان وچ ۾ سپاهي، جي اس ۾ ويٺا آهن، سي ورانڊي
۾ اچن ٿا، اهو ڄاڻڻ لاءِ ته ڪهڙو معاملو آهي يا شايد ان
لاءِ ته متان صوبيدار کي سندن ضرورت پئجي وڃي. هڪڙو
سپاهي جو لاڪپ تي پهرو ڏئي رهيو آهي سو به هتي هليو
ٿو اچي. هن کي به گرم سرڪاري اوور ڪوٽ پيل
آهي ۽ هٿ ۾ رائيفل اٿس. هن جي پٺيان سانوڻ به اچي
ٿو. سانوڻ، لاڪپ ۾ بند ٿيل لقمان جو پيءُ آهي. سانوڻ
لاءِ ماني کڻي آيو هو. پوليس واري هن کي اندر اچڻ ۽
پيءُ وٽ وڃڻ نه ٿي ڏنو. جڏهن هن پنج رپيا ڏنا تڏهن سرمس
پوليس واري هن کي پيءُ وٽ وڃڻ ڏنو. هاري لقمان تالي
لڳل ڪوٺيءَ ۾ بند هو. ان ڪوٺيءَ جي درين جا شيشا

پڳل هئا ۽ سخت سرد هوا اچي رهي هئي. لقمان ٿڌي فرش تي پيل تڏي تي سمهيل هو. هن جي مٿان ٻه ليڙون ليڙون ٿيل رليون هيون. هن جي ڏٻري جسم تي مختصر ۽ ڦاٽل ڪپڙا پهريل هئا. انهن حالتن ۾ ٻه هو هن وقت ڪُرُونڊڙو ٿيو گهري ننڊ ۾ ستل هو. رات جو دير دير تائين هنکي ماريو ۽ ڪٽيو ويو هو ۽ ايذاءَ ڏنا ويا هئا ۽ جڏهن رات وهامڻ لڳي هئي ته هن کي ليٽڻ ڏنو هئائون. قلف لاهي سپاهيءَ در کوليو. سانوڻ پاءَ جي ويجهو وڃي آواز ڏنو: ادل اٿ، ماني کاءُ. پر آواز ايترو هلڪو هو جڻ هو پنهنجي ننڍي پاءُ کي جاڳائڻ نه چاهيندو هجي، جئن هنکي ڪجهه وڌيڪ آرام ڪرڻ جو موقعو ملي. ٻه ٽي پيرا انهيءَ انداز ۾ سڏ ڪيائين. لقمان ڪونه چريو. سپاهي جو پرسان بيٺو هو، تنهن چيو اڙي مان ٿو اٿاريانس. اٺين چئي لانگ بوٽ وارو پنهنجو ساڄو پير لقمان کي هڻڻ لاءِ مٿي کنيائين ته سانوڻ جهڪي هن جي ان پير کي ٻنهي هٿن سان پاڪر ڪئي وڌو ۽ نيزاري ڪري چيائين: نه جمعدار سائين رحم ڪريو مان هنکي جاڳايان ٿو. هن جي نيڻن ۾ ماڪ ڦڙا پرجي آيا.

لقمان جاڳيو ته سانوڻ هنکي اٿاري وهاريو. پنهنجو پراڻو ڪوٽ لاهي، هنکي پارايائين. لاڪپ جي ڇٽن ڏينهن ۾ هن جو جسم اڌ وڃي رهيو هو. بدن جي ڪليل حصن تي مار جا ڏنا ۽ نشان هئا. هن جا هٿ، منهن ۽ اکيون سڄيل هيون. سانوڻ جو هيانءُ پرجي آيو هو ۽ وات مان

لفظ اڪاي نہ ٿي سگهيس. هو گرهہ گرهہ ڪري پنهنجي هٿ سان پاڻ کي ماني کارائڻ لڳو. ٻاهر گوڙ ٿيو تہ سپاهي اوڏانهن وڃي وري موٽي آيو. اڄڻ سان حڪم ڪيائين تہ هاڻي گهٽو ٿي ٿيو، اٿ، ٻاهر نڪر. ماني اڃا پوري نہ ٿي هئي. ساڻون گهٽو ڏي ٻاڏايو پر سپاهي هن کي ٻاهر ڪڍي ٢
قلف بند ڪيو ۽ رؤنشو ڏسڻ لاءِ ورانـڊي ڏانهن هليو ۽ ساڻون کي اتي ٻيهڻ نہ ڏئي هليو وڃڻ لاءِ چيائين....

صوبيدار سگريٽ وارو هٿ چپن تان هيٺ ڪري ٿو. نرڙ تي هيٺر جي ٽارن جهڙا گهنج پيدا ڪري ڪڙڪي سان چوي ٿو: "توهان ڪير آهيو ۽ ڇو آيا آهيو؟"

"اسين لقمان، جيڪو هتي چئن ڏينهن کان لاڪپ ۾ آهي، تنهنجي باري ۾ ڳالهائڻ آيا آهيون." شاگردن جو سرواڻ وراڻي ٿو.

"توهانجو ڇا وڃي ان معاملي ۾؟ توهانجي هن سان ڪهڙي مائٽي آهي جو وچ ۾ ٿا پئو؟" صوبيدار گجي ٿو.

"هو اسانجي ڪوٺ جو آهي ۽ اسانکي خبر آهي تہ هو بيڏوهي آهي." شاگرد جي جواب ۾ ساڳي نرمي آهي.

"توهان کي شرم اچڻ گهرجي جو پڙهيل ڳڙهيل ٿي هڪ چور جي سفارش ڪرڻ آيا آهيو." صوبيدار جو آواز بلند ٿي ٿو وڃي.

"اها توهان کي بہ خبر آهي تہ لقمان اها چوري نہ ڪئي آهي ۽ توهان کي توڙي اسان کي اها بہ خبر آهي تہ اها چوري ڪنهن ڪئي آهي." شاگرد جي آواز ۾

خود اعتمادي آهي.

”مان توهان کي منهنجي ڊيوٽيءَ ۾ اٽڪاءَ جو قلم لڳائي گرفتار ڪري سگهان ٿو.“ صوبيدار مروٽي مڇن کي ڀرڻ جي چنڊ جي شڪل ۾ بنائيندي چوي ٿو.

٢ ”ته پوءِ هوندو به رکو وڏيرو توسان گڏ، جنهن جي چرچ تي ۽ جنهن سان ڀٽ تي ٿون بيٺوهي لقمان تي هن ڪيس ۾ ظلم ڪري رهيو آهين ۽ توکي مقابلو ڪرڻو پوندو شهر جي شاگردن، پورهيتن ۽ هارين سان.“ شاگرد صوبيدار سان اکيون اکين ۾ ملائي ڳالهائي ٿو.

”اهي سڀ ڪتابي ڳالهيون آهن. ڇا جا شاگرد، ڇاجا پورهيت. اڃا اسان جي ڏنڊي جو مزو نه چکيو اٿئي.“ صوبيدار جو هٿ اڃا مڇن مروٽڻ ۾ مشغول آهي.

”سماج جي تاريخ ۾ اهڙو مرحلو به ايندو آهي جو ڪتابي ڳالهيون حقيقت جو روپ وٺنديون آهن.“ شاگرد چوي ٿو.

”مان ٻڌڪيون ٻڌڻ تي هريل ناهيان.“ صوبيدار ڪرڙي اک سان چوي ٿو.

”خير اسين بحث ڪرڻ ڪونه آيا آهيون. اسان فقط چتاءُ ڏيڻ چاهيون ٿا ته لقمان کي هن ڪلاڪن اندر آجو ڪيو وڃي!“

شاگردن جي ٻوٿن جو ڪڙڪو ختم ٿئي ٿو ته صوبيدار رڙ ڪري سپاهين کي اندر سڏي ٿو. هو ڏسن ٿا ته هن جو منهن هيٽر جي تتل تارن جيان ڳاڙهو ٿي ويو آهي، مڇن

۾ ڦڙڪو آهي ۽ هن جي پيشانيءَ تي پگهر جا ڦڙا نڪري آيا آهن. هو هنن کي دهائي ٿو ته هنن ڇورن کي اندر اچڻ چو ڏنن. سپاهي ماٺ ماٺ ۾ ٻڌندي محسوس ڪن ٿا ته صوبيدار جا نشا ٽٽي چڪا آهن.

۲۳- اپريل ۱۹۸۱

---

۲ ڏکنڊڙ ڏيل جو اڏل ارادو

”پرينهن واري هڙتال ۾، يهودين جي هن ڪارخاني ۾ ڪنهن نه ڪنهن طرح ڪم ضرور بند ڪرائڻو آهي.“

گرما گرم گفتگو ٿي رهي آهي اردن نديءَ جي الهندي ڪناري جي نابلوص شهر جي غريب پاڙي جي هڪ گهر ۾. فلسطيني تنظيم جا ڏهه نوجوان آهن. هو هڙني هڪ ئي وقت هن جاءِ ۾ ڪونه گهڙيا هئا. هڪ هڪ ٿي، جدا جدا وقت تي، جدا جدا پاسي کان ۽ جدا جدا گهٽيءَ مان هو هتي اچي گڏ ٿيا آهن. ڪن کي عربي جبا پهريل آهن ۽ ڪن کي نيرا جينيز.

”يهودين جي لشڪري راڄ خلاف اسان جو احتجاج ته هلندو ئي آيو، اسان جي ٻن ميمبرن کي برطرف ڪرڻ کان پوءِ ان ۾ تيزي اچي وئي هئي. ان تيزيءَ دوران، جيروسلم جي مسيت ۾ هڪ يهودي سپاهيءَ جو عربن تي حملو، ٻرندڙ باهه تي پيٽرول هارڻ برابر آهي.“

”سارو معاملو ئي پيٽرول جو آهي. عرب ملڪن جي زمين مان پيٽرول نڪتو ته سامراجين کي پيٽ ۾ سور ٿي پيو. ان پيٽرول تي قبضو قائم رکڻ لاءِ ۽ عربن کي هيسائڻ

خاطر سامراجين پنهنجو پهريدار اسرائيل پيدا ڪيو.“
”اسان ڪڏهن به پنهنجي هلچل کي مذهبي رنگ نه ڏنو آهي. اسان جي جنگ قومي جنگ آهي، قومي آزاديءَ جي جنگ، سامراجيت کان آزادي. دنيا جي سياست تي نظر ڪبي ته ڏسبو ته جتي مذهب آهي، اتي آمريڪا آهي ۽ آمريڪا سامراجين جو لٺ سردار آهي. يهودي پنهنجي ڏاڏائيءَ کي مذهب جي مراقبي ۾ پيش ڪن ٿا، پر اصل ۾ اها سامراجيت جو روح آهي. حقيقت پسنديءَ جي نگاهه سان ڏسبو ته پڌرو ٿي پوندو ته دنيا جي گهڻن ملڪن جي باهمي ناتن جو بنياد اقتصاديات آهي ۽ نه مذهب. اسرائيل رياست جي پيڙهه مذهب تي آهي، پر هو مذهبي جوش کان وڌيڪ سامراج جي مالي سهڪار ۽ آمريڪي هٿيارن سان وڙهندا آهن.“
”قتل گهر ۾ ڪري، گهٽيءَ ۾ ڪري يا عبادت گاهه ۾، هڪ سامراجي هڪ مظلوم کي ته قتل ڪري. عبادتگاهن ۾ ڇيڙ ڇاڙ ڪرڻ سان هو دنيا وارن کي اهو اثر ڏيڻ ٿو چاهي ته هو مذهبي ويڙهه وڙهي رهيو آهي.“
”اسان وٽ ته ڪجهه عرصي کان هڙتالون، مظاهرا ۽ ٻيا احتجاج ٿي رهيا آهن، پر پرينهن، دنيا جي مسلمان ملڪن کي جنهن اسٽرائيڪ جو سڏ، عربستان جي شاهه خالد ڏنو آهي، ان جا ڪي دلچسپ پهلو به آهن: عام طرح اهو اثر پيدا ڪيو ويندو آهي ته اسلام جي خيال کان هڙتال جائز ڪانهي ۽ خاص ڪري عرب ملڪن جا حاڪم، عوام کي

ان حق کان وانجھو رکيو پيا اچن. ھن ھڙتال جي سڏ ۾ اعڙن حاکمن جي رويي ۾ ڦيري جا امڪان ملن ٿا ۽ خاص طرح پھريون ڀيرو عرب ملڪن جي عوام جي ذھن نشين اھا ڳالھه به ٿيندي ته قومي احتجاج جو ھڪڙو طريقو اھو به آھي."

ھڪڙو ساٿي اٿي ڳڙکيءَ وٽ وڃي ٿو ۽ اھا ٿوري کولي، آسپاس ٻاھر جي چڪاس ڪري، وري واپس اچي وھي ٿو.

"اسان کي ھر طرف کان جڪڙيو ۽ پڪڙيو پيو وڃي. نه سياسي آزادي، نه اظھار جي آزادي. اسان لاءِ آھن ڦٽڪا ۽ ڦاسيون، گولا ۽ گوليون. اسان جي تاريخ ۽ تھذيب کي غلط روپ ۾ ڦيرايو پيو وڃي. وڏي ۾ وڏو ھاڃو تعليم جي ميدان ۾ رسايو پيو وڃي. اسڪول ۽ ڪاليج، ڪنھن نه ڪنھن بھاني، سال مان ڏھ مھنا بند رکيا ٿا وڃن."

"ديسي ماڻھن پٺيان ايترا جاسوس ڇڏيل آھن، ۽ جاسوسيءَ تي ھيءَ يھودي حڪومت ايترو خرچ ڪري ٿي، جنھن جي اڌ جيترو به تعليم يا صحت جھڙن شعبن تي به ڪونه ٿي ڪري. فوجي توڙي غير فوجي يھودي ڪليو ڪلايو اسٽين گن ۽ مشين گن جھڙا ھٿيار کنيو پيا گھمن ڦرن، پر اسان فلسطينين کان سڀ ھٿيار کسيا ويا آھن. ڪوڏر ڪٽڻ به ڏوھه آھي."

"اسان کي ٿورائيءَ ۾ ڪرڻ واسطي ٻاھران يھودي آڻي ھتي آباد ڪيا پيا وڃن. ھنن کي بستيون (Settlem-

ents) نهرائي ڏنيون پيون وڃن، ۽ زمينون ۽ ڪارخانا ڏنا پيا وڃن. هنن لاءِ روزگار ۽ نوڪرين جون سڀ سهوليتون موجود آهن. ڪارخانن ۽ نوڪرين ۾ يهودين کي ديسي ماڻهن کان وڌيڪ پگهارون ڏنيون ٿيون وڃن. يهودين کي جيڪي زمينون ڏنيون ٿيون وڃن، تن لاءِ هو چون ٿا ته اهي سرڪاري ايراضيون آهن ۽ ڪنهن جي نالي ۾ رجسٽر ٿيل نه آهن.“

”اسان جي ماڻهن جو وڏو تعداد بيروزگاريءَ ڪري ڏتڙيل آهي. پر يهودين کي ننڍي يا وڏي نوڪري بنا دير ملندي وڃي. ڪو يهودي ڪنهن آفيس جو مٿيون آفيسر آهي يا ڪنهن ڪارخاني جو مالڪ بڻجي ٿو ته آفيسر کان وٺي ڊرائيور ۽ پٽيوالي تائين پنهنجي ملڪ مان يهودي آڻي ڀرتي ڪري ٿو.“

”هتي ڪو ڪارخانو کلڻ سان يا ڪٿي پيٽرول نڪرڻ سان اسان کي خوشي ٿيڻ کپي ته ان ڪري هڪ ته اسان جي ملڪ جي اپت وڌندي ۽ ٻيو ته هتي جي رهاڪن کي روزگار ملي ويندو. پر ٿئي ٿو ته جو انهن مان جيڪا دولت پيدا ٿئي ٿي، سا يهودي اسرائيل ڏي ڍوئي وڃن ۽ روزگار ۽ نوڪرين لاءِ ڌاريا يهودي اچيو نازل ٿين.“

جوشيلن نعرن جو آواز ابري ٿو. هڪڙو ساٿي اٿي کڙو ڪيءَ وٺ اچي ٿو ۽ ٻاهر جهاني پائي ٿو. فلسطيني شاگردن جو جلوس لنگهي رهيو آهي. فلسطيني ٻار ۽ ٻڍا، مرد ۽ ضاعفون گهرن مان نڪري آيا آهن. رستن جي ڪنارن، ڇتين ۽ وٽن تي اچي بيٺا آهن. هو زور زور سان تاڙيون

وچائن ٿا ۽ جوش مان ٿيون هوا ۾ اڇلي جلوس وارن سان هم آواز ٿي نعرا هڻن ٿا.

هتي جيڪي مظاهرا، هڙتالون ۽ احتجاج ٿيندا هئا، انهن ۾ هتي ڪم ڪندڙ يهودي هاري ۽ يهودي پورهيت حصو نه وٺندا هئا. هو پرمار قوم جا ماڻهو هئا. ٢

هن گهر ۾ گڏ ٿيل فلسطيني تنظيم جي ٽوليءَ ۾ ٽي. نوجوان ڇوڪرا اهڙا هئا، جي هن شهر جي ڪپهه جي هڪڙي ڪارخاني ۾ ملازم هئا. هو اڪثر ڪچهرين ۾ پنهنجي ساٿين کي اهو قصو ٻڌائيندا هئا ته هنن کي هن ڪارخاني ۾ ڪيئن نوڪري ملي:

مئٽرڪ پاس ڪرڻ کانپوءِ هنن ڏاڍا چڪر ڏنا، پر ڪٿي نوڪري نه ٿي ملين. نيٺ هو پنهنجي چاچي ڊاڪٽر وٽ آيا. ان ڪپهه جي ڪارخاني جو مالڪ ڊاڪٽر جي زير علاج مريض ۽ دوست هو. هن کي فون ڪيائين. ڪارخانيدار يهوديءَ چيس ته ڇوڪرن کي موڪل ته نوڪريءَ ۾ لڳايان ٿو. ڊاڪٽر هنن کي چٺي ڏني ۽ فئڪٽريءَ ۾ وڃڻ لاءِ چيو. ڇوڪرن جي هڪڙي واقفڪار جڏهن اها چٺي ڏٺي ته هن چيو ته اتي توهانجو وڃڻ اجايو آهي، ان ڪارخاني ۾ ڪنهن به فلسطينيءَ کي نوڪريءَ ۾ نه رکندا آهن. هو جڏهن ڪارخاني جي دروازي تي پهتا ته اتي يهودي چوڪيدار هنن کي فلسطيني ڏسي، اندر وڃڻ نه ڏنو. هنن ڪافي ڪوشش ڪئي ۽ ڪافي مهل ترسيا، پر ڪنهن به نموني هنن کي سيٺ تائين پهچڻ نه ڏنو ويو.

ھو ٻئي ڏينھن به ويا، پر وري به ساڳي ڪار ٿين. ڪنھن به ھنن تي توجھه نه ڏنو. ھنن ڊاڪٽر کي سچي ماجرا ٻڌائي. ڊاڪٽر سيمث کي فون تي حقيقت ٻڌائي. ھن چيو ته ھينئر ئي ھتي پھچن. مان چوڪيدار کي چئي ٿو ڇڏيان.

ھنن کي ڇھين سوين واري نوڪري ملي وئي ۽ ھو ڪم تي وڃي چڙھيا. ٿورن ڏينھن اندر ئي خبر پئجي وين ته ڪارخاني جي ٻارھن سوءِ ملازمن ۽ مزورن ۾ فقط ھو به فلسطيني ھئا. منجھ ڪان ئي يھودين جي ھنن سان روش ايذنگي ۽ نفرت واري ھئي. ھنن کي ھر طرح تنگ ۽ بيزار ٿي ڪيو ويو. ھنن کي بجليءَ جي ڪم تي رکيو ويو ھو. پر بجليءَ جو ڪم سيڪارڻ بدران، ھنن کان مشينون صفا ڪرڻ ۽ سامان ڍوئڻ جو ڪم ورتو ويندو ھو ۽ وک وک تي چڙٻون ڏنيون وينديون ھيون ۽ فلسطيني ھجڻ جا طعنا ڏنا ويندا ھئا. ھنن جي ڊيوٽي به ھاسڪاري ڏکئي ٽائيم يعني رات واري شفٽ ۾ رکي ويندي ھئي. ھنن جي سامھون فلسطينين کي گھٽ وڌ ڳالھايو ويندو ھو ته ڪمچور آھن، ڪاھل آھن، جاھل آھن، بيڪار آھن، تخريبڪار آھن. ٢

ڇوڪرن کي ان وھنوار تي ڏاڍو جوش ايندو ھو، پر اڪيلا ھئا ۽ ضرورتمند ھئا، ۽ بيروزگاريءَ جي ٻيڙا ڀوڳي چڪا ھئا. ھنن ڊاڪٽر وٽ وڃي شڪايت ضرور ڪئي. ڊاڪٽر به ھنن کي مانَ ۾ رھڻ ۽ محنت سان ڪم سکڻ جو مشورو ڏنو. ڇوڪرن پاڻ به سوچيو ته اڳي به جي ڪو سفارشي فلسطيني ھتي ملازم رکيو ويو ھو ته ھتي جو نامناسب، ماحول

ڏسي پڇي ويو ھو. ڇوڪرن جو چوڻ ھو تہ واڍومنڊل اھڙو
ھو جو ڪڏھن ڳالھہ برداشت کان ٻاھر ٿي ويندي
ھئي ۽ رت ٽھڪي اٿندو ھو. ھنن ٻڌايو ٿي تہ شروع وارن
ڏينھن ۾ ھڪ ڏينھن ڪم تان لھي ٻاھر نڪتاسين تہ
ڪارخاني جي در جي ٻاھران، جتي اسين ٻئي بيٺا ھئاسين، ٢
ھڪڙي يھودي مزور کي مٿي تي عربي نموني رومال ۽
پنبڙي پھريل ڏٺيسين. ٻئي يھوديءَ مصنوعي ٺٺڙ ھڻي، ھنجي
اھا پڳ لاھي ڇڏي. ساڳئي يھوديءَ پٽ تي پيل ان پڳ
کي ٺڏو ھڻي چيو اھا آھي عزت ان پڳ جي. ڇوڪرا
چوندا ھئا تہ ھنن کي ڏاڍو غصو آيو ھو ۽ ھنن مان ھڪ
تہ پڳ کي ٺڏو ھڻندڙ تي حملو ڪرڻ خاطر اڳتي وڌيو ھو،
پر ٻئي ساٿيءَ ھٿ کان جھلي روڪيو ھوس. ٻئي ڇوڪرا
ڪارخاني ۾ مٿي تي رومال ۽ پنبڙي پائي ويندا ھئا. ھڪ
ڏينھن ڪارخاني جي يھودي چيف انجنيئر انھن مان ھڪڙي
کي پنھنجي آفيس ۾ گھرائي چيو تہ ڪارخاني ۾ اھا پڳ
پائي نہ ايندو ڪر. ڇوڪر انجو ڪو جواب نہ ڏنو ۽ نہ
بحث ڪيائين ۽ ماٺ ڪري موٽي آيو، پر پنھنجي قومي
پڳ پائڻ نہ ڇڏيائين. وري ڪنھن بہ ان ڳالھہ تي اعتراض
نہ ورتو. جئن وقت گذرندو ويو تئن حرڪتن ۾ گھٽتائي
ايندي وئي. ھنن جو ڪم تسلي بخش ڏسي بہ طعني بازيءَ
جي گنجائش نہ رھي. کين ٻارھن مھنا ڪن ٿيا آھن. ڇوڪرن
چيو ٿي تہ ھاڻي اسان ۾ بہ خوداعتمادي پيدا ٿي وئي آھي
۽ يھودي فلسطين ۽ فلسطينين جي باري ۾ ڪا نامناسب

ڳالھہ چوندا آھن تہ اسين بہ انجو جواب ڏيندا آھيون ۽ بحث مباحثو ڪندا آھيون ۽ اڪثر ھنن کي لاجواب بنائي ڇڏيندا آھيون. ھو پنھنجي ٻي ڌرتيءَ تي پنھنجي اصلي لباس کي ترڪ ڪرڻ تي تيار نہ ٿيا ھئا. ڇوڪرن اھو پڻ ٻڌايو ٿي تہ انھن ٻارھن مھنن ۾ ٻيو ڪوبہ فلسطيني ھن ٦ ڪارخاني جي نوڪريءَ ۾ ڀرتي نہ ڪيو ويو آھي. ھنن جو چوڻ ھو تہ اسان گھڻي ڪوشش ڪئي آھي، پر اسان کي اتي رھڻ لاءِ ڪوارٽر نہ ٿو ملي. ڪارخاني اندر ڪوارٽرن جو شھر بنايو ويو آھي، ۽ ان ۾ پاڙا بنايا ويا آھن ۽ ھر پاڙي تي يھودي نالا رکيا ويا آھن، جي ھنن جي تاريخ ۽ تھذيب جي عڪاسي ڪن ٿا.

* *

ھڪڙي محفل ۾، جڏھن ڇوڪرن پنھنجي ھيءَ ڪٿا پوري ڪئي، تہ خيالن جي ڏي وٺ شروع ٿي وئي:

”سوال ھي آھي تہ جڏھن ھي سرڪاري ڪارخانو بہ ڪونھي ۽ ھڪ يھودي سيٺ جو ذاتي ڪارخانو آھي، جنھن ۾ ھو ٻارھن سوءِ ملازم ۽ مزور سڀ جا سڀ يھودي ڀرتي ڪري ٿو تہ ھنکي ڪھڙو ضرور پيو آھي جو ھي ڪارخانو ھتي اردن نديءَ جي اولھہ واري ڪناري جي پرڳڻي ۾ اچي کوليو اٿائين. اھو تہ ھن کي اسرائيل ۾ کولڻ کپندو ھو. ان طرح انھن ٻارھن سؤ يھودين کي جو پنھنجو گھر گھاٽ ڇڏي ھيڏي اچڻو پوي ٿو، ان تڪليف کان بچي پون ھا.“

”۽ هتي جي عرب رهاڪن جي ڏتل ۽ اڏتل، اڪل ۽ پڌري نفرت جو نشانو بنجڻو نه پوي ها.“

”هتي زمين جو پلاٽ سولو ۽ سستو مليو هوندس.“

”هتي ٽئڪسون بچائڻ جون سهوليتون هوندس.“

”هتي ڪچو مال گهٽ قيمت ۾ ۽ آسانيءَ سان ملندو هوندس.“

”هتي جي آب هوا گهميل آهي، ان ڪري ڪپهه جون تندون جلدي نه ٿيون ٽٽن ۽ اهڙي قسم جو ڪارخانو هتي ئي هلي سگهي ٿو.“

”شايد هتي جي ماڻهن کي جتائڻ چاهين ٿا ته ملڪ جا حاڪم اسين ئي آهيون.“

”حفيفه بندر ويجهو آهي، ان ڪري ٻاهران مشينري گهرائڻ ۽ پنهنجو تيار ڪيل مال ٻاهر موڪلڻ ۾ سستو پوندو هوندو.“

”ڳالهه جو مطلب هي آهي ته اقتصادي ۽ مالي طرح مالڪ توڙي مزورن کي نفعو آهي، تمام وڏو نفعو. اها ئي آهي يهوديت ۽ سامراجيت.“

”توهان کي ياد هوندو ته هي يهودي جڏهن هتي ڪو ڪارخانو کولڻ لڳندا آهن، ته وڏي واڪي چوندا آهن ته هن علائقي جو ڀاڳ کلي رهيو آهي. دولت به وڌندي ۽ ڪارخاني ۾ نوڪريون تر جي ماڻهن کي ملنديون.“

* *

اردن نديءَ جي الهندي ڪناري جي شهرن توڙي ڳوٺن ۾

بي آرامي وڌي وئي هئي . هڙتالون پيون ٿينديون هيون . پر انهن هڙتالن ۾ يهودين جا ادارا ۽ ڪارخانا ڪم جاري رکندا هئا. انهن جا فلسطيني ملازم ان ڏينهن ڊيوٽيءَ تي نہ ويندا هئا تہ هنن جي پگهار ڪٽي ويندي هئي. يا برطرف ڪيو ويندو هو يا ٻي ڪا سزا ڏني ويندي هئي. هينئر ٢
جنهن اسٽرائيڪ لاءِ، عربستان جي شاهہ خالد، دنيا جي مڙني مسلمان ملڪن کي ڪوٺ ڏني هئي، تنهن سلسلي ۾ يهودين جي ان ڪمپني جي ڪارخاني ۾ ڪم بند ڪرائڻ جي باري ۾ ويچاريو ٿي ويو:

”هڪڙو طريقو اهو آهي تہ ان ڏينهن ڪارخاني ڏانهن ويندڙ رستن تي رڪاوٽون کڙيون ڪيون وڃن. ٻيو رستو هي آهي تہ ڪارخاني جي مک دروازي وٽ ڌرڻو ماري ويهجي يا پڪيٽنگ ڪجي ۽ ڪنهن کي اندر گهڙڻ نہ ڏجي.“

”ان ريت جيڪڏهن اسين ڪامياب بہ ٿيون تہ بہ رڳو ٻاهر رهندڙ ملازمن کي روڪي سگهبو. پر ملازمن جو ڪجھ ڀاڱو، ڪارخاني اندر رهي ٿو، سي ڪم شروع ڪري ڏيندا. پر وڏي ڳالهہ هيءَ آهي تہ اهڙن موقعن تي يهودي لشڪر جي پوري پلٽڻ ; مشين گنن ۽ اسٽين گنن سان هٿيار بند ٿي، ٽئنڪن سميت ڪارخاني جي حفاظت واسطي ڪارخاني کي گهيرو ڪري بيهندي آهي . ان حالت ۾ اسان جو ڪيڏو بہ هجوم، هنن جو مقابلو ڪندو تہ اسان جي وڏي رتوڇاڻ ٿيندي. هو وڏا ظالم آهن.“

”منهنجي ذهن ۾ هڪڙي ترڪيب آهي.“ ابن وهاب چيو، جو ان ڪارخاني ۾ ڪم ڪندڙن مان هڪ نوجوان هو.

هو پوري تفصيل سان پنهنجي رٿا ٻين کي ٻڌائي ٿو.

”ان ۾ جوکو ته وڏو آهي.“

”جوکو رکيو هڪ چٽي ڪي ٿي سگهي ٿو. ٻي حالت ۾ اسان کي پنهنجا سوين ماڻهو موت جي منهن ۾ ڏيڻا پوندا.“ ابن وهاب ورائي ٿو.

* *

ڪارخانو سٺ ايڪڙن ۾ پکڙيل آهي. ان جي چوڌاري ڪنڊن وارن تارن جو اوچو ۽ مضبوط لوڙهو ڏنل آهي. منٿين ڏينهن واري شام جو ئي ابن وهاب ڏاڍي خبرداريءَ سان، لوڙهي جي هڪ ويران پاسي وٽ پهچي ٿو. هو چپي چپي جو واقف آهي. هڪڙي اهڙي هنڌ، جتي لوڙهي اندران ٿورو جهنگل آهي، اتي هو تارن جي وٿين وچان هٿ لنگهائي، ٻوٽن جي وچ ۾ آهستي آهستي هڪڙو بنڊل اڇلائي ٿو.

ٻئي ڏينهن ڊيوٽيءَ دوران، هو بجليءَ لائين جي چڪاس ڪندي، جا ڳالهه هن جي ڊيوٽيءَ ۾ شامل آهي، هو ان هنڌ پهچي ٿو. اتڪل سان ويهي ڪالهوڪو بنڊل کولي ٿو. اهو پاڻي جو هڪ ننڍڙو ڪوڪو آهي ۽ ان ۾ اندر ڪپهه ۾ ويڙهيل هڪ ٽائيم بم آهي. هو بم پنهنجي اوزارن جي ٿيلهي ۾ وجهي ٿو ۽ دستور مطابق ڪارخاني اندر پهچي

ٿو. هڪڙي صفي ۾، جتي پنج سؤ مزور ڪم ڪري رهيا آهن، اتي ڏهاڙي وانگر، پنهنجو بجليءَ جو ڪم ڪندو رهي ٿو. وچهه وٽي مڪ بٽڻ (مين سئچ) جو چار فوٽ ڊگهو ۽ فوٽ ويڪرو ۽ هڪ فوٽ اونهو ۽ پيٽ ۾ لڳل ڪيٽ وانگر آهي ۽ جنهن ۾ اندر ڪافي وٿي آهي، ان ۾ ٽائيم بم رکي ٿو ڇڏي. ۲

* *

هڙتال واري ڏينهن، هو ڪارخاني پهچي ٿو. شهر ۾ جتي ڪٿي سپاهي بندوقون تاڻيو بيٺا آهن. ڪارخاني جي چوطرف به فوج پنهنجي ساز سامان سان موجود آهي. اڄ ابن وهاب کي ڏسي، هر يهودي عجب ٿو کائي.

سيڪو هن کي شڪي نگاهن سان ڏسي رهيو آهي.

هن کان هزارين سوال پڇن ٿا. هو جواب ڏئي ٿو ته مسڪين ماڻهو آهيان ۽ هڪڙي ڏينهن جي پگهار تان هٿ ڪڻ جي پڇت به ڪانهي. ڪارخاني اندر ڇڏڻ کان اڳ هن جي جسم ۽ ڪپڙن جي ٿي پيرا ڇڳيءَ طرح تلاشي ورتي وڃي ٿي.

اندر ڪم ڪندي به هن کي محسوس ٿئي ٿو ته ڇڻ هر ڪو هن تي نگاهه رکي رهيو آهي، بلڪ چوڪسي ڪري رهيو آهي. پر سگهوئي هن کي موقعو ملي وڃي ٿو ۽ هو مين سئچ ڪولي ٽائم بم جو بٽڻ دبائي ٿو ڇڏي....

اڌ ڪلاڪ کان پوءِ بم ڦاٽو آهي. هڪ ته بم خود به خطرناڪ آهي، وري بجليءَ جي ايڏي زبردست طاقت

واري سيچ سان ڳنڍيل ھجڻ ڪري نهايت وڏو ، ڀيانڪ ۽ تباهي آڻيندڙ ڌماڪو ٿيڻ جا سڀ امڪان موجود آهن.

ڏسجي ٿو ته بجليءَ جي وڏي مستريءَ کي هدايتون ڏنيون ويون آهن ته هو ابن وهاب کي پنهنجي نظرن کان
٢ پري وڃڻ نه ڏئي. هو گهڻو ڪجهه سوچي ٿو ، پر ڪا ترڪيب ڪانه ٿي سجهيس. هو ڪا اپهرائي ڪرڻ به نه ٿو چاهي ته متان شڪ پئجي وڃين ۽ ڪارخاني مان سڀ ماڻهو ٻاهر ڪڍي ٻيهارين. وڏو مستري هاڻي ته هن کي ڪم ڪرڻ به نه ٿو ڏئي ته اڄ توکي موڪل آهي ، بس منهنجي سامهون ويٺو هج.

وقت ويجهو پئجي رهيو آهي. هو ظاهري طرح ته ظاهر ٿيڻ نه ٿو ڏئي. هو ٻاهريون ٻنو ته رکي ٿو. پر هن جي اندر ۾ ماندائي آهي. هڪ گهڙيءَ هن جي دل زور زور سان ڌڙڪي ٿي ، رڳن ۾ رت تيز ٿي وڃي ٿو ، دماغ ۾ انديشن جو اهڙو هجوم ايري ٿو جو هن جو مٿو ڦاٽڻ لڳي ٿو ۽ هن کي ساري سرير ۾ ڏڪڻي محسوس ٿئي ٿي. ٻي گهڙيءَ هن جي دل چڻ بند ٿي وڃي ٿي ، رڳن جو رت سڪي وڃي ٿو ، دماغ سُن ٿي وڃي ٿو ۽ اکين آڏو انڌيرو ڇانئجي وڃي ٿو. ٽين گهڙيءَ هن کي پنهنجي ننڍي ڀاءُ جو رت ۾ ٻڏل لاش سامهون اچي ٿو . هن جو هي ڀاءُ مشترڪ ۾ پڙهندو هو. ان اسڪول جي فلسطيني شاگردن يهودين جي ڏاڍاين خلاف جلوس ڪڍيو هو ۽ ان تي يهودي پوليس بيرحميءَ سان گوليون هلايون هيون جنهن ڪري ٻه شاگرد

ٽڏي تي ٿي مري ويا هئا. انهن ۾ مان هڪڙو هن جو پاءُ هو .... هنن گهڙين جو چڪر هڪ ٻئي پٺيان هلي رهيو آهي ... جڏهن باقي پنج منٽ وڃي ٿا رهن ته هو صفا گهٻرائجي ٿو وڃي، اصل پنواتي اچڻ تي لڳيس. چپ ۽ زبان سڪي ٿا وڃنس. اوچتو ”مان پيشاب ڪرڻ ٿو وڃان.“ ٢
چئي، هو هڪدم ٻاهر ڊڪ ٿو پائي. ٻهودي نه هن جي تاڙ ۾ بيٺا آهن ۽ هن کي گهٽو پري پهچڻ کونه ٿا ڏين. ڪنهي، اندر وڏي مستريءَ آڏو ٿا آڻينس. سيني جي چهرن تي پريشاني مڙي آئي آهي. ابن وهاب پيلو پئجي ويو آهي ۽ سچو ڏڪي رهيو آهي . مستري ڪاوڙ مان هن کي ٽڦا ٺوڪي ڪري ٿو ۽ هن جو پهريون سوال اچا چپن تي ئي آهي جو وڏو ڌماڪو ٿئي ٿو، جو ڪوهن تائين ٻڌڻ ۾ اچي ٿو.... چئين جو پرزا پرزا ٿي اڏامڻ ، پٿين جو ڊهڻ ، دونهون، دز، انڌيرو، باهه، شعلا، ماڻهن جون رڙيون!

۴- مارچ ۱۹۸۲

آواز ذي ڪٿي آن!

لڪين ماڻهو پهچي ويا آهن ۽ اينڌڙن جو سمنڊ جاري آهي. ڪل گهوڙيون، ڦٽ ڦٽيون، موٽرون، بسون، بگيون ۽ گڏهه گاڏيون ماڻهن سان پريون پچنديون ٿيون اچن. هيڏانهن اينڌڙ ٽئڪسين ۽ بسين وارا اهو به خيال ڪونه ٿا ڪن ته چڙهندڙ پاڙو ڏين ٿا يا نه. هوائي اڏي جا ميدان، ترسڻ جايون، ورانڊا، صُفا، ڪونيون، هوٽلون، گٽس، گئلريون ۽ ڇتيون خلق سان سٽجي ويون آهن. هتي جا سرڪاري ملازم، سيڪورٽيءَ جو عملو، پوليس توڙي ڪسٽم وارا اڄ ڏاڍا خوش طبع ۽ درياهه دل بنجي پيا آهن ۽ ماڻهن سان وهنوار ۾ پنهنجيون مرڪون اصل اربيو ٿا ڇڏين. مرڪ ته هر چهري تي آهي. ميٺاج به هر چهري تي آهي. رونق به هر چهري تي آهي. ائين ٿو ڏسجي ته ماڻهو پوري وايومنڊل ۾ سُرَ ۽ ماڪي ٿا محسوس ڪن. هر آواز سريلو آواز بنجي ٿو وڃي. هجوم جو گوڙ، اڏند جهاز، جي ٿوري ٿوري وٿيءَ ڪان پوء پيا ٿا لهن چڙهن تن جا گهوگهٽ، گاڏين ۽ موٽرن جا رينگٽ، هوا جا سوسٽ، هر گونج، هر پڙاڏو، سڀ موسيقيءَ جو روپ وٺي رهيا آهن. ماڻهن جي ذهنن مٿان ڪو مٺڙو

آواز سوار آهي. گهڻا ته پنهنجا ڪئسيٽ وڄائڻا کڻي آيا آهن ۽ اهو مٺڙو آواز وڄائي فضا ۾ پکيڙي رهيا آهن. اڄ ان مٺڙي آواز جي مالڪياڻي اچي رهي آهي .... ماکيءَ پيريل سُرن سان گڏ ماحول ۾ سڳنڌ آهي، سرهاڻ آهي. ڪيترا آيل گلن جا هار ۽ گلن جا ٽوڪرا کڻي آيا آهن. جئن ٢
ديويءَ تي چاڙهڻ لاءِ مندر ڏانهن گل کڻي وڃبو آهي تئن ڪوڙ بيحد سندر نينگريون گلن سان پريل ٿالهيون هٿن تي کڻي آيون آهن. ها، گل ڳائڻيءَ جي ڳچيءَ ۾ وجهڻ لاءِ، گل هنجي آڏو پيٽا رکڻ لاءِ، گل هن تي ورڪا ڪرڻ لاءِ ۽ گل هنجي راهه ۾ وڇائڻ لاءِ. فلم، فن ۽ راڳ جون اهم ۽ عظيم هستيون پنهنجن هٿن ۾ گلن جا هار جهليو بيحد سڪ، شوق ۽ انتظار ۾ بيٺيون آهن. انهن ۾ دليپ ڪمار، لتا منگيشڪر، اشوڪ ڪمار، پران ۽ نوشاد به آهن.

بمبئيءَ جي خوبصورت شهر جي شاندار هوائي اڏي جي هن اٿاهه هجوم مان هر انسان جي سوچ ۽ خيال الڳ الڳ آهي. ڪهاڻيءَ لاءِ فقط ٻن ڄڻن کي چونڊجي ٿو: هڪڙو ڊاڪٽر ۽ ٻيو مولانا عزيزالله نقشبندي.

ننڍي هوندي کان ئي ڊاڪٽر هن ڳائڻيءَ جو متوالو هو. هن جا ڳايل هڙئي گانا ۽ گيت رڪارڊن ۽ ڪئسيٽن جي صورت ۾ هن وٽ محفوظ هئا. تازو ريڊئي تي ان ڳائڻيءَ جو انٽرويو ٻڌائين ته ڏاڍو متاثر ٿيو. اڳي هن کي ڪاٿو ڪونه هو ته هوءَ ڪو ايتري ذهين به آهي. هن کي هنجي واتان اها ڳالهه ٻڌي به ڏاڍي پسند آئي ته ”مان ڳائڻ کي

عبادت ٿي سمجهان، انڪري جڏهن ڳائيندي آهيان ته جڻتي لاهي پير اگهاڙا ڪري ڇڏيندي آهيان.“ جيتوڻيڪ ڊاڪٽر سوچيو ته اها ڪا نئين ڳالهه ڪانه آهي. اهو هڪڙو اصطلاح آهي جو صدين کان استعمال ٿيندو اچي. جنهن جو به پنهنجي فن يا ڌنڌي سان بيحد ذاتي چاهه يا عشق هوندو آهي ته هو ان فن يا ڌنڌي کي پنهنجي عبادت چوندو آهي. ان سلسلي ۾ ڊاڪٽر پنهنجو شخصي ويچار هئي نموني سوچيو هو. هو پڻ چوندو هو ته ڊاڪٽري منهنجي عبادت آهي. هڪ پيري خيال آيو هوس ته اها هڪ رسمي سوچ آهي. تنهن کان سواءِ عبادت جي لفظ سان مذهب جو تصور ڳنڍيل آهي ۽ اها تشبيهه يا اهو اصطلاح استعمال ڪري مذهب کي اهميت يا برتري ڏيڻ هنکي نه ٿي وڻيو. بهرحال ريڊئي تي پنهنجي پسند جي ڳائڻيءَ جي واتان اها ڳالهه هن کي ڏاڍي ڀلي محسوس ٿي هئي.

ڊاڪٽر جي اسپتال جو ڊائيم آهي، ان ڪري اڏند جهاز جي مقرر مهل کان ٿورو ئي اڳ اچي سهڙي ٿو. هو ان اتاهه انبوهه جو حصو بنجي وڃي ٿو جنهن ۾ هر قوم، هر زبان، هر طبقي، هر مذهب، هر عمر، هر جنس ۽ هر سوچ جا ماڻهو شامل آهن. اڳواٽ اعلان ٿي چڪو آهي ته اڏند جهاز هڪڙو ڪلاڪ ليٽ پهچندو. ڊاڪٽر ميڙ ۾ پيرسان ڪنهن کي چوندي ٻڌي ٿو ته هي ته هڪڙو ڪلاڪ آهي، پر جي هڪڙو سال ليٽ ٿئي ته به انتظار ڪبو. ڊاڪٽر به بنا ارادي دل ئي دل ۾ ورجائي ٿو: ها، هڪڙو سال ليٽ

ٿي ته به انتظار ڪبو. هو ڪيترن ماڻهن کي هن ڏي ڳاڙهي ۽
جا نغما جهونگاريندي ٻڌي ٿو ۽ پاڻ به جهونگارڻ لڳي ٿو:
آوازڏي ڪٿي آن!هو بار بار واجهه ڏسي ٿو ۽ بار بار مٿي آڪاش طرف
نگاهه ڪري ٿو. اڏند جهاز جي انتظار ۾ هن جي سوچ
جي اڏام جاري آهي: اسين هن جو آواز ته پنهنجي گهرن
۾ به ٻڌي سگهون ٿا. پر سڀ ڪجهه ڇڏي سيڙجي ڪٿي
هتي آيا آهيون، رڳو هن جي هڪڙي جهلڪ ڏسڻ خاطر،
رڳو هن جو هڪ پيرو درشن حاصل ڪرڻ خاطر. ان ۾
اسين پنهنجي خوش نصيبي ڇو ٿا سمجهون؟ ان ۾ اسين
فخر ڇو ٿا محسوس ڪريون؟ ان ۾ اسان جي ڪهڙي
جذبي جي تسڪين ٿي ٿي؟ اسين مذهبي ۽ ملڪي ويڇا
وساري ڇو ٿا وهون؟ هن جي راڳ ۾ اسان کي ڇا ٿو ملي
۽ هن جي راڳ جو اثر ڪهڙو آهي؟ شايد هن جي سرن
۾ اسين جيون جي پيڙا ۽ دنيا جا سور گهٽ ۾ گهٽ وقتي
طور وساري ٿا وهون. يا شايد هن جي نغمن ۾ جا سونهن
جواني ۽ پيار جي پچار آهي سان اسان جي جذبن سان هم
آواز ٿي مايوسيءَ جي اوڙاهه ۾ اميد جو ترورو ٻنجي وڃي
ٿي. ڇا هن اهڙي سماج لاءِ گيت ڳايا آهن جنهن ۾ جيون
جي پيڙائن ۽ دنيا جي سورن کان ڇوٽڪارو ملي؟ ڇا هن
اهڙي سماج لاءِ گيت ڳايا آهن جنهن ۾ سونهن، جواني
۽ پيار، آزادي ماڻن؟.... پر لفظ ته پين جا هوندا آهن، هن
جو ته آواز هوندو آهي، هن جا ته سُرَ هوندا آهن....

اڏند جهاز ڌرتيءَ تي بيهي چڪو آهي. ڏاڪڻ لڳائي

ٿي وچي ۽ دروازو کليو ته پران، جو فلمن ۾ هيرئن جي حيثيت ۾ ڳائڻيءَ جو ڀهريون هيرو هو، سو ڏاکڻ ڌاران ٻئيون پرانگهون پريندو جهاز اندر داخل ٿئي ٿو. هو ڳائڻيءَ کي پنجٽيهن سالن کان پوءِ ڏسي، هن جي قدمن تي ڪري پوي ٿو. مسافر حيرت مان نهارين ٿا. پوءِ پران خوبصورت ۽ خوشبودار گلن جو گلدستو ڳائڻيءَ کي پيش ڪري ٿو ۽ هن کي وٺي جهاز جي دروازي وٽ اچي ٿو. عوام خوشيءَ جا نعرا هڻي ٿو ۽ تاڙيون وڄائي ٿو. ڳائڻي پنهنجي اهڙي شاندار ۽ محبت ڀري آجيان جو ڏيک ڏسي جذبن جي شدت کان بت بڻجي وڃي ٿي ۽ هن جي چپن تي مرڪ ڇمي وڃي ٿي. لتا منگيشڪر، جا هن کان وڏي ڳائڻي آهي ۽ جنهن جو آواز هن جي آواز کان وڌيڪ سريلو ۽ رس ڀريو آهي، سا ڏاکڻ جي پاڙ وٽ بيٺي آهي. هن جي هٿن ۾ گلن جو هار آهي ۽ اکين ۾ عقيدتمندي. هوءَ مٿي چڙهي ٿي ۽ ڳائڻي هيٺ لهي ٿي. وچ ڏاکڻ تي ٻئي ملن ٿيون. لتا هن جا پير ڇهي ٿي ۽ هن کي هار پارائي ٿي. دليپ ڪمار، جو مسلمان هوندي به هندڪو نالو رکيو اچي ۽ جنهن جو اصل وطن پشاور پاڪستان ۾ آهي، پر پنجٽيهه سال گذرڻ بعد به هڪڙو ئي هيرو به اوڏانهن نه آيو آهي ۽ جو دنيا جي عظيم ترين اداڪارن مان هڪ آهي، سو وڏي ڳائڻيءَ جا هٿ چمي ٿو ۽ هار پارائي ٿو. هوءَ هيرو جي حيثيت ۾ دليپ ڪمار جي پهرين هيروئن هئي. ڌرتيءَ تي پهچي ٿي ته ماڻهو هن جي جهلڪ ڏسڻ ۽

ھن جي ويجھو اچڻ لاءِ بيتاب ٿي وڃن ٿا. ڊاڪٽر به ”آواز ڏي ڪٿي آن!“ جھونگاريندو، ڪنھن طرح قريب اچڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو آھي. ھو ڏسي ٿو ته ڳانڌيءَ کي گلن جا ھار پارايا پيا وڃن ، گلن جي پيتا ڏني پئي وڃي ۽ ھن تي گلن جي ورکا ڪئي پئي وڃي. ھوءَ گلن جي وچ ۾ گلن ٢ جو گيت لڳي رھي آھي. ڊاڪٽر اھو محسوس ڪري الائي ڇو خوش ٿئي ٿو ته عمر ھن ڳانڌيءَ جي جسم جو گھڻو ڪجھ بگاڙي نه سگھي آھي. ماڻھن جي آجيان جاري آھي. ڪي پير ڇھي رھيا آھن، ڪي ھٿ چمي رھيا آھن، ڪي ھٿ ٻڌي نمستي چئي رھيا آھن، ڪي سامھون بيھي سلام ڪري رھيا آھن، ڪي سيس نوائي رھيا آھن. گلن جي بارش بس ٿيڻ واري نه آھي.

ڊاڪٽر جو ھڪ ماڻھوءَ ڏانھن خاص ڌيان ڇڪجي وڃي ٿو. ھو ھڪ دفعو نه پر ٽي چار دفعا ڳانڌيءَ جي ويجھو آيو آھي. ھر پيري جھڪي بيحد عقيدتمنديءَ سان فرشي سلام ڪري ٿو . ڊاڪٽر جو ڌيان ان ڪري به ڇڪجي ٿو، جو ھن کي لڳي ٿو ته ھي شخص منھنجو ڄاتل سڃاتل آھي، پر اھو ياد ڪري نه ٿو سگھي ته ھو ڪير آھي؟ ھن جي ڏاڙھي ڪوڙيل آھي، مڇون اٿس، اڇي گول ٽوپي، ڊگھو پهراڻ، لنبو پاجامو ۽ سادو جوتو پهريل اٿس ۽ اکين تي ڪاري عينڪ.

ڳانڌي ۽ سندس پراڻا پيارا ساٿي ڏاڍي جذباتي گفتگو ڪري رھيا آھن. ڊاڪٽر ڏاڍي دلچسپيءَ سان اھا ٻڌڻ جي

ڪوشش ڪري ٿو. دليپ ڪمار چوي ٿو: ”پنجٽيھن سالن کان جڏھن کان تون ھتان وئي آھين، نيڪ ان ڏينھن کان مان تنھنجو انتظار ڪندو رھيو آھيان. دنيا ۾ تو جھڙيون مهان ھستيون فن جي افق تي روز روز ڪونه ايرنديون آھن . خدا توکان وڏي ۽ توکان پياري فنڪار پيدا نه ڪئي آھي. تنھنجي ڏسڻ جي ايڏي آس ھئي جو ھاڻي مري وڃان ته مون کي ڪو غم نه رھندو.“

لتا منگيشڪر چوڻ لڳي : ”تون مندر آھين ، مان پوڄارڻ. تون ديوي آھين، مان داسي.“

ڳائڻي ٻاڻ چوڻ لڳي: ”مان صرف پيار آھيان، صرف محبت آھيان . مان امن آھيان ، مان چين آھيان ، مان سڪون آھيان!“

ڊاڪٽر ويچاري ٿو ته ڳائڻيءَ لاءِ پنجٽيھه سال اڳ ۽ اڄ ۾ ڪيڏو نه فرق آھي. پنجٽيھه سال اڳ سِرَ جي خوف کان ھوءَ لڪي لڪي ھتان وئي ھئي ۽ اڄ آئي آھي ته ان ئي ھندَ لکين ماڻھن جي پيار پري آجيان ۽ شان شوڪت ملي اٿس. جيتوڻيڪ ھن ھيءَ سر زمين مذھب جي حوالي سان ڇڏي ھئي ۽ جڏھن ٻنھي ملڪن جي جنگ لڳي ھئي ته نغما ڳائي، جن کي ھوءَ قومي نغما سڏيندي آھي ، اتي جي سپاھين کي جوش ڏياريو ھئائين. پنجٽيھه سال اڳ ھن اوچتو آنَ ڊرتيءَ کي ڇڏيو ھو، جنھن ھن کي فن ڏنو ھو ۽ فن جي بلندين تي پھچايو ھو. ھوءَ وطن جي حوالي سان به ھي ملڪ ڇڏي ٿي سگھي چو ته ھن جو وطن سرحد پار

رهجي ويو هو، پر هن هي ملڪ مذهب جي حوالي سان چڏيو هو. دليپ ڪمار به ڳائڻيءَ جي مذهب وارو هو، پر هن مذهب جي حوالي سان هي ملڪ نه ڇڏيو. هن جو وطن به سرحد پار هو، پر وطن جي حوالي سان به هن هي ملڪ نه ڇڏيو هو. هن ته اڄ ڏينهن تائين پنهنجو هندو نالو به نه ڇڏيو آهي. ڳائڻي هتان لڏي آئي رهي به پنهنجي فن ۾ ڪمال حاصل ڪيو. دليپ ڪمار هتي رهي به دنيا جو چوٽيءَ جو ائڪٽر بڻجي ويو. هيتري عمر گذرڻ کان پوءِ به ٻئي اڄ تائين ناموس ۽ پنهنجي پنهنجي فن جي بلندين تي آهن. البت ڳائڻيءَ جي مذهب جي حوالــي سان قرباني پڌري آهي.... ڳائڻي ۽ سنڌس ويجها ساٿي جلوس جي صورت ۾ وي- آءِ- پي (V.I.P) ڪمري ڏانهن وڃي رهيا آهن. ڳائڻيءَ مٿان گلن جي ورکا ٿيندي هلي، ٿي ۽ هوءَ آسپاس ڳاهٽ ٿيندڙ پنهنجن مداحن تي مرڪن جو مينهن وسائيندي وک وک کڻي رهي آهي.

جنهن پاڙي ۾ ڊاڪٽر جي اسپتال هئي، مولانا محمد عزيز الله نقشبندي اتي جي جامع مسجد جو پيش امام هو. هن جي عقيدي موجب راڳ حرام هو، خاص ڪري غير مذهبي ۽ سازن جي ساٿ وارو. پر ننڍي هوندي کان ئي هن کي هن ڳائڻيءَ جا گانا ڏاڍو وڻندا هئا ۽ اڄ به هن جو سُرُ ۽ آواز ٻڌڻ سان هن جو انگ انگ جهومڻ لڳندو هو. ٻاهر تہ نہ، پر پنهنجي گهر اندر پنهنجي ڪئسيٽ وڃائڻي تي هن ڳائڻيءَ جا ڳائل گيت ۽ نغما جام پيو

پڙندو هو ۽ هن جي راڳن جي ڪئسيٽن جو چڱو ذخيرو ڪٺو ڪيو هئائين. جڏهن معلوم ٿيس تہ اها ڳائڻي اسان جي ديس ۾ اچي رهي آهي تہ هن کي ڏاڍي خوشي ٿي. هن هنجي هڪ جهلڪ ڏسڻ ٿي چاهي، هن جي ويجهو وڃڻ ٿي چاهيو ۽ هن جو جٺرو جاڳندو آواز ٻڌڻ ٿي چاهيو. هو هن جي اچڻ جي ڏينهن جو بيتابيءَ سان انتظار ڪرڻ لڳو. ان وچ ۾ ٻي خبر ٻڌائين. سرحد پار ڳائڻيءَ جي ملڪ جي هڪ عالم فتوا ڪڍي هئي تہ هن ڳائڻيءَ ڪفر بڪيو آهي، هوءَ ڪافر آهي ۽ هن جي جنازي نماز پڙهڻ جائز ناهي. انهيءَ عالم ان فتوا جو بنياد هن ڳالهہ تي رکيو هو تہ ان ڳائڻيءَ پنهنجي انٽرويو ۾ چيو هو تہ: ”ڳائڻ منهنجي لاءِ عبادت آهي.“

مولانا منجهي پيو. مامرو اول بہ ڏکيو هو. سوچيائين پئي تہ اهڙي قسم جي ميڙ ۾ ٻگهي ڏاڙهيءَ وارو ڏسي، ماڻهون ڪِلون ڪندا ۽ ٽوڪون هڻندا. اهي سهڻ لاءِ هن پاڻ کي ذهني طرح تيار ڪيو هو. پر هاڻي شريعت جو مسئلو ٿي پيو، سو بہ نازڪ ۽ پڙرو مسئلو. جنهن کي تازو تازو فتوا ڏئي ملحد ٺهرايو ويو آهي، ان جو آدر ڀاءُ ۽ عزت افزائي ڪرڻ پاڻ کي ملحد بنائڻ آهي. ماڻهن سچاتو تہ ڏاڍي بدنامي ٿيندي، ڏاڍي وٺ پڪڙ ٿيندي. جي ڳالهہ مسجد جي متولين تائين پهتي تہ نوڪريءَ مان ڪڍي ڇڏيندا ۽ بيروزگار ٿيڻو پوندو.... ڳائڻيءَ کي ڏسڻ جي خواهش هن تي وڌيڪ حاوي پوندي ٿي وئي ۽ ان خواهش

جني شدت جنون جون حدون ڇهڻ لڳي . پنهنجي اها خواهش کنهن به نموني پوري ڪرڻ خاطر سوچيندو رهيو.... اڄ جنهن روپ ۾ هوائي اڏي تي پهتو آهي ۽ بار بار ڳالهئيءَ جي آڏو نمي فرشي سلام ڪري ٿو، تنهن روپ ۾ ڏسي ڊاڪٽر شڪجي ٿو، پر هن کي پوري طرح سڃاڻي نه ٿو سگهي.

١٧- مئي ١٩٨٢

نارنگي ڌرتي

مان اردن نديءَ جي الهندي ڪپ تي بيٺو آهيان. ان سانئي ملاح جي ٻيڙيءَ جي اوسيڙي ۾ آهيان، جو هتي اچي مون سان ملندو ۽ وقت مقرر ڪري، رات جي اونداهيءَ ۾ هي درياهه اڪاري ٻئي پار پهچائيندو. مونکي روپوش ٿيڻو پيو آهي. راتوڪي مهم ڪانپوءِ، گهر پهچڻ کان اڳ ئي مون کي ڪڙڪ پئجي وئي ته پوليس مونکي پڪڙڻ واسطي منهنجي گهر جو گهيرو ڪري چڪي آهي. يهودين جي جيل ۾ سڙڻ، ڳرڻ ۽ مرڻ کان بهتر آهي ته مان ٻاهر رهي، ڪنهن نه ڪنهن نموني قومي آزاديءَ جي تحريڪ ۾ ڀرپور حصو وٺندو رهان. مان ندي پار ڪري، اردن پهچندس ۽ اتي ڪنهن فلسطيني ڪئمپ ۾ پهچي، سڪيا وٺي باقاعدي الفتح جو گوريلو بڻجي ويندس.... پنئين ڏيک ۾ پري پري تائين نارنگين جا باغ آهن. توهان هن درياهه ۽ نارنگين جي وڻن کي منهنجي نظرن يا هڪ فلسطينيءَ جي نظرن سان ڏٺو آهي؟.... پڪل نارنگين وارو وڻ دنيا جي حسين ترين وڻ آهي. چهچ سائي رنگ جي پنن جي وچ وچ ۾ گول گول نارنگي رنگ جون نارنگيون. رنگن جو هيڙو دلڪش فرق

(Contrast) دنيا ۾ نہ پيدا ٿيو آهي ۽ نہ کو پيدا ڪري سگھندو. وري ڪائنات ۾ جيڪي رنگ رچيل آهن، تن ۾ نارنگيءَ جهڙو وڻندڙ رنگ ڪو بيو ٿي ئي نہ ٿو سگھي. هي سونهري، چٽو ۽ چمڪندڙ رنگ. اکين ۾ ويهيو وڃي، پرينءَ جي چهري وانگر. اسين تہ سهڻي ڇوڪريءَ جي چاتين، ڳٽن ۽ رنگ کي نارنگيءَ جي گولائي ۽ رنگ سان تشبيهہ ڏيندا آهيون. صبح جو سج اڀرندو آهي تہ آسمان تي ان جي آجيان واسطي نارنگي رنگ جو غاليچو وڇائجي ويندو آهي. ڪالهوڪي هنگامي دوران، جڏهن پيچ ڊاهہ ۾ نارنگين جي رس سان ڌرتي رنگجي وئي، تڏهن مونکي خيال اڀريو هو تہ اسان جي قومي جاکوڙ انهيءَ پد تي پهتي آهي جو انقلاب جو سورج اڀرڻ وارو آهي. ڪلهوڪي هنگامي اندر مون اهو پڻ ڏٺو هو تہ پورهيتن جي زخمن مان جو رت وهي رهيو هو، سو ڳاڙهو نہ هو. اهو نارنگي هو. ڳاڙهو رت تہ سيٺين، سرمائيدارن ۽ پيٽ ڀريل وارن جو ٿيندو آهي. بکئي پيٽ وارن پورهيتن جي رت ۾ ڳاڙها جزا گهٽ ٿيندا آهن ۽ پاڻي گهڻو ٿيندو آهي، ان ڪري انهن جو رت ڇڊو ۽ نارنگي نظر ايندو آهي.... درياهہ جي ڪري هي ڏيک بيحد سندر لڳي رهيو آهي. سانوڻي ختم ٿي چڪي آهي. درياهہ لٽل آهي ۽ ان جو پاڻي نيم شفاف آهي. انہ نهارجي ٿو تہ آسمان سميت پورو ماحول ان ۾ سمايل ڏسجي ٿو. نارنگيءَ جي وڻن جا لڏندڙ اولڙا دل کي لپائيندڙ لڳن ٿا. شوق پيو ٿئي تہ پاڻيءَ ۾ ٽپو ڏئي، انهن اولڙن ۾ وڃي هٿ

وجهجي. جڏهن ڪلثوم هتي مون سان گڏ هوندي آهي ته هن نظاري جي سندرتا جو انت ئي نه رهندو آهي. ڪلثوم، جنهن جا اره نارنگين جهڙا آهن، جنهن جون مِٺون نارنگين جهڙيون گول مٺول آهن ۽ جنهن جو رنگ سونهري نارنگي آهي. وري هنجي پوشاڪ جي پسند جو رنگ به نارنگيءَ جي وڻ جي پنن وارو آهي. چکڻ تي هنجو ذائقو به نارنگيءَ جي رس جهڙو آهي: کٽڙو مٺڙو، خمار ڏيارينڌڙ. هن ۾ سڳنڌ به نارنگيءَ وارو رچيل آهي، شايد نارنگين جي ڪارخاني ۾ ڪم ڪرڻ ڪري .... ڪارخاني ۾ جڏهن نارنگيءَ جي رس سان بوتلون ڀريندا ويندا آهيون، تڏهن اهي بوتلون، منهنجي اکين ۾ ويهي وينديون آهن، منهنجي جيءَ ۾ جڙي وينديون آهن، منهنجي من جو نار بنجي وينديون آهن. اهي بوتلون مون کي بيحد خوبصورت لڳنديون آهن ۽ ڪلثوم، جا پڻ ان ڪارخاني ۾ ڪم ڪندي آهي، سا به مون کي نارنگيءَ جي رس ڀريل هڪ بوتل ڀاسندي آهي. .... پر هيءَ بورجوا سوچ منهنجي دماغ ۾ ڪيئن ايري، جو هڪ انسان کي وکر (Commodity) پيو سمجهان. سو به ڪلثوم جهڙي بياري ۽ پياري انسان کي! شايد نارنگي منهنجي دل ۽ دماغ تي ايڏو ڇانيل آهي، جو اهڙي قسم جون تشبيهون پائمرادو بنا سوچ منهنجي ذهن ۾ پيدا ٿيو پون. هونءَ ڪلثوم نه رڳو صورت جي سندر آهي، پر سگهاري، وڏي دلير ۽ سرويچ پڻ آهي. ڪالهه يهودين، اسان فلسطينين جي گهرن، دڪانن ۽ ڪارخانن تي اوچتو حملو ڪري

جو تباهي مچائي ته رات جو اسان هنن جي وسندي (Settlement) تي موت حملو ڪيو. ان ۾ مردانو ويس پائي، ڪلثوم به شامل ٿي ۽ پنهنجي حصي ڪان وڌيڪ ٿي بهادريءَ جو ڪارنامو سرانجام ڏنائين .... مان پنهنجي ساٿي ملاح جي ٻيڙيءَ جي تلاش ۾ هن سندر ڏيک جي ٻئي طرف نهاريان ٿو: نظرون جهومنديون درياهه مٿان ٻدل ٻريج ۽ پل تي پهچن ٿيون. ان ڪان ٻه ميل ڪن مٿي الخليل آبشار آهي، جنهن جي پاڻي ڪرڻ جي گجگوڙ ٻڌڻ ۾ پئي اچي. پل تي يهودي سپاهين جو پهرو آهي. ٻريج وٽان واهه نڪرن ٿا ۽ ويهن فوٽن تان ڪرندڙ پاڻيءَ جي هن آبشار وٽ پربت جيڏو بجلي گهر اڏيو ويو آهي، جو آبشار مان بجلي پيدا ڪري ٿو .... هي درياهه اسان جي ڌرتيءَ جي سونهن، اسان جي ماڻهن جو جياپو ۽ اسان جي ملڪ جي اقتصاديات جو محور آهي. هي درياهه هن زمين جو جيون رت آهي. ٻوٽا، وڻ، گل، ميوا، رنگ، ساوڪ، جهنگل، باغيچا، فصل، پکي، جانور، چوپايا سڀ هن درياهه ڪري آهن. هن درياهه جو پاڻي اسان جي ڌرتيءَ ۾ ملي نارنگين کي جنم ڏئي ٿو، ۽ نارنگين جي رس هتي جي رهاڪن لاءِ جيون رت جي حيثيت رکي ٿي .... نارنگيون اسان واسطي پرڏيهي ناڻي ۽ روانگي واپار جو مکيه ذريعو آهن. نارنگين مان لاڳاپيل ڪيترن ئي ڌنڌن ۾ اسان جا اڪيچار ماڻهو رڌل آهن. هتي ۽ خاص ڪري اسان جي شهر حيبران ۾ نارنگين جي رس ڪڍڻ، نارنگين جو شربت، اسڪاش، مربو ۽ ٻيون شيون

ڌاهڻ لاءِ ڪيترائي ننڍا وڏا ڪارخانا آهن ۽ نارنگين جو
ذخيرو ڪرڻ لاءِ ٿڌا گدام (Cold Storages) پڻ. انهن
تي ٿي تہ ڪالهہ يهودين رٿيل حملو ڪيو هو.... ۽ ٽي
پيڙيون لنگهي ويون آهن، پر مون کي سڃاڻپ وارو مخصوص
اشارو ڪندڙ پيڙي اڃا نظر نہ آئي آهي .... هي پربت جهڙو
بجلي گهر اسان جي ڪمايل پرڏيهي ناڻي مان ٺهي تہ اڏايو
ويو آهي. پر ان جي بجليءَ جو وڏو حصو اسرائيل ڏي
ڇڪيو وڃي ۽ اسان جون ضرورتون اڻ پوريون رهجيو وڃن.
يهودي اسان سان اهي جٺيون ١٩٦٧ کان پيا ڪن، جڏهن
ٺهن اسان تي جنگ مڙهي، هي ملڪ والاريو هو. هي بجلي
گهر اسان جي پيسي سان ناهيو ويو ۽ اسان کي آسرو ڏنو
ويو تہ هيءَ رٿا عمل ۾ اچڻ سان هڪ تہ توهان جي علائقي
کي بجليءَ جون سهوليتون ملنديون ۽ ٻيو تہ توهان جي
ماڻهن کي الاهي ملازمتون ۽ روزگار ملندا. اهو سڀ دوکو
ثابت ٿيو. بجلي گهر جي هزارين ملازمن مان آڱرين تي
ڳڻڻ جيترا فلسطيني آهن، ٻيا سڀ والاريندڙ يهودي آهن.
اسين فلسطيني ملازمت ۽ نوڪريءَ لاءِ ڀٽڪندا ۽ ٺاٺون
کائيندا وتون. خود منهنجي حالت اها آهي جو بي-اي پاس
هوندي هڪڙي ڪارخاني ۾ مزوري ڪرڻ تي مجبور
آهيان ۽ ڌريان ڌاريا ۽ ڌرتيءَ تي ڌاريا والاريندڙ يهودي
غير مئٽرڪيوليٽ هوندي بہ آفيسر بڻيو ويٺا آهن. اسين
هتي جا صدين کان رهاڪو اڃا تائين بي اجهي آهيون، پر
والاريندڙ يهودين واسطي ڪارخاني اندر ئي رهڻ لاءِ ڪوارٽر

آهن ۽ شهر کان ٻاهر هنن کي وسندي (Settlement) ٺهرائي ڏني وئي آهي، جتي موجوده دور جون بجلي، پاڻي، گئس وغيره، اسڪول، اسپتال ۽ ٻيون سڀ سهوليتون آهن. هتي جي نارنگين جو ڪاروبار البت فلسطينين جي هٿ ۾ پئي رهيو آهي ۽ اها ڳالهه والاريندڙ يهودين کي زهري ڪنڊي وانگر پئي چڀي. ان ڪاروبار تي قبضو ڪرڻ خاطر ۽ فلسطينين کي هن شهر مان ڀڄائڻ لاءِ هو ڪيتري عرصي کان حيلا هلائيندا رهيا آهن. والاريندڙ يهودين جو ڪالهوڪو هنگامون به ان جي هڪڙي ڪڙي هو .... ان گهٽنا جي شروعات اڳهين ٿي چڪي هئي:

اسانجي شهر جي هڪڙي پراڻي پاڙي ۾ يهودين جو عبادتگاهه (Synagogue) آهي. ان جي مک ماڙيءَ سان نه پر اڱڻ جي چوديواريءَ سان هڪڙي فلسطينيءَ جو گهر آهي. فلسطينيءَ جي اها جڳهه جهوني ٿي وئي هئي ۽ ڏار پئجي ويا هئس. هن اها ڍهرائي، نئين ماڙي اڏائڻ جو سوچيو. پر اها ڍاهڻ سان يهودي عبادتگاهه جي چوديواريءَ کي جوکم رسي ٿي سگهيو ۽ انجي ڪري پوڻ جو به امڪان هو. ان ڪري هو ان عبادتگاهه جي رَبي (يهودي مُلي) ۽ شهر جي يهودي حاڪم سان مليو ۽ هنن کان لکيت ۾ اجازت ورتائين ته هو پنهنجي جاءِ ڍهرائيندو ۽ جوڙائيندو ۽ عبادتگاهه جي ديوار جو اهو ڪريل ٽڪرو پنهنجي خرچ تي اڏائيندو. جنهن ڏينهن مزورن جاءِ ڍاهڻ شروع ڪئي ۽ ڪجهه پراڻيون سرون وچي عبادتگاهه جي پڌر ۾ ڪريون

ته هڪدم اهو يهودي مُلو ٽن چئن چيلن سميت ٻاهر نڪري آيو، ۽ رڙيون ڪري چوڻ لڳو: ”هنن مچلن پنهنجيون پليت سرون اچلي اسان جي عبادتگاهه کي ناپاڪ ڪري ڇڏيو....“ پوءِ ته خبر ناهي هو ڪٿي لڪا ويٺا هئا ۽ ڪيئن اطلاع مليو، پر پڌرو هو ته ڪنهن رٿيل سازش هيٺ، سوين هزارين يهودي مڪڙن وانگر پهچي ويا ۽ فلسطينين جي گهرن، دڪانن ۽ ڪارخانن تي هٿياربند حملا ڪري، پيچ ڏاهه شروع ڪري ڏنائون .... جڏهن ١٩٦٧ جي جنگ ۾ يهودين اسانجو هي علائقو والاريو، تڏهن هتي هنن پنهنجو لشڪري راڄ مڙهي ڇڏيو. لشڪر ۾ ته هڙئي يهودي آهن. پوليس ۾ ڪو ايڪڙ ٻيڪڙ فلسطيني آهي نه ته اتي به گهڻا يهودي ڀرتي ٿيل آهن. ڏسجي ٿو ته يهودي اسانجو هي اردن نديءَ جي الهندي ڪنارو وارو علائقو به اسرائيل سان ملائي ڇڏيندا، جهڙي طرح شام جو جولان جي ٻهاڙين جو علائقو اسرائيل سان ڳنڍي ڇڏيو اٿن. انهيءَ نيت سان هو هتي جي فلسطينين کي ملڪيتن ۽ زمينن کان محروم پيا ڪن، ۽ سماجي ۽ معاشي طرح هنن کي تنگ پيا ڪن، ۽ سياسي طرح هنن کي پيڙين پيا ته جيئن هو مجبور ٿي پنهنجو ملڪ ڇڏي اردن، شام يا لبنان ڏي لڏي وڃن. يهودين کي وري هتي وسنديون نهرائي آباد پيا ڪن ۽ هنن کي اسرائيل مان آڻي اسان جي ڌرتيءَ جي ڪارخانن ۽ آفيسن ۾ ملازمتون ۽ مزوريون ڏين ۽ هتي آباد ٿيڻ ۾ سهوليتون ڏين. اسان کان ليسن وارا هٿيار به کسيا ويا آهن، پر يهودين کي بنا ليسن

پڌري پٽ، استين گن جهڙا سوتمار هٿيار کڻي هلڻ جي به
عام اجازت آهي.... يهودين جي هن اوچتي، رٿيل ۽ سرڪاري
پٺڀرائيءَ واري حملي اسان فلسطينين کي بيوس بنائي ڇڏيو.
هنن کي وجهه ملي ويو. اسانجا لڳ ڀڳ چاليهه گهر ۽
دڪان ساڙي ڇڏيائون، جن ۾ اسانجي لکن جي مالي نقصان
کانسواءِ ٽي ابهم ٻار، چار پوڙها ۽ چار ضاعفون سڙي موت
جو شڪار ٿي ويون ۽ سوين ماڻهو زخمي ٿيا. هن شهر اندر
فلسطينين جا نارنگين جا ڏهه ڪارخانا هئا. انهن مان نَوَ
پيچي پوري ناس ڪري ڇڏيائون ۽ جيڪي ڇڏي ڏنائون
سو وڏي ۾ وڏو ڪارخانو آهي ۽ ان جو مالڪ هڪ گبر
سرمائيدار فلسطيني سيٺ آهي، جو يهودين جو دلال ۽ چاڙتو
آهي ۽ پنهنجي ان ڪارخاني ۾ گهڻو ڪري يهودين کي
نوڪرين ۾ رکندو آهي. پورا ٻه ڪلاڪ يهودي پنهنجيون
ڪارروايون ڪندا رهيا. يهودي لشڪر ۽ يهودي پوليس
موجود هئي، پر هو پري کان تماشو ڏسندا رهيا، يا هڪ ٻه
ڀيرو نالي ماتر هوائي فير ڪيائون. انهيءَ ٽائي دوران، هن
حملي جي خبر سڄي شهر ۽ آسپاس جي ڳوٺن ۾ ٻکڙجي
وئي هئي ۽ هزارين فلسطيني وارادات واري هنڌ پهچي ويا.
انهن مان ڪن پنهنجا لڪل ۽ پوريل هٿيار به آندا هئا.
انهن کي يهودين جو مقابلو ڪرڻ لاءِ تيار ٿيندي ڏسي،
يهودي لشڪر ۽ يهودي پوليس چر پر ۾ اچي ويا. گوڙها
گئس، لٺين ۽ رٻڙ جي گولين جا ڌڪاءَ ۽ ڦهڪا شروع ٿي
ويا ۽ هجوم چڙوچڙ ٿي ويو .... اسانجي فلسطيني تنظيم

جوابي ڪارروائي جو سوچڻ ۾ دير نه ڪئي. وقت اسان ۾ پڻ ڦيرو آندو آهي. اسانجي قوم جو هر فرد زير زمين ويڙهو سڪيا وڃڻ جو ڪوبه وجهه هٿان نه ڇڏيندو آهي. اسان اهو به پروڙيو آهي ته اسانجي قوم جا ڪي جاگيردار ۽ سرمائيدار پنهنجن جا ويري آهن ۽ يهودين جا ڇاڙتا ٿي ڪم ڪن ٿا. اهي به اسانجي تحريڪ جو نشانو بڻجي رهيا آهن. اسانجي ماڻهن ۾ اڳين مايوسي، بيحسي ۽ بي شعوري ڪانه رهي آهي. اڳي اسانجو عوام ڪمتريءَ جي احساس ڪري خود رحمي (Self-pity) جو روڳي هو. پاڻ تي رحم کائڻ وارا ۽ دنيا کي اهو چئي همدردي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ وارا ته اسين ته سنوان سڌا ۽ مهمان نواز آهيون، اسين ته ڏاڍا شريف آهيون، پر ٻيا اسان تي ڏاڍايون ٿا ڪن. سي ويچارو بڻجڻ بدران، ستائيندڙ ۽ ڏاڍايون ڪندڙ کي منهن ٽوڙ جواب ڏيڻ لڳا آهن. اسانجي شاعرن ۽ اديبن جي ذهنيت ۽ روش ۾ به وڏي تبديلي اچي وئي آهي: هتي جي ڪن ليکڪن پنهنجي ذات ۽ پنهنجو فن پنهنجي ئي ذات لاءِ وقف ڪري ڇڏيو هو، سو به اهو ثابت ڪرڻ واسطي ته هو ٻيڙا پوڳيندڙ يا ٻيڙا پوڳيندو رهندڙ جيوُ آهن ۽ بس. هو پنهنجي ان تخليق کي ڪامياب سڏيندا هئا، جنهن ۾ اها ئي ڳالهه ثابت ڪئي وئي هجي. فن به هو اظهار جي ان اسلوب کي چوندا هئا، يا اظهار جو اهڙو اسلوب اختيار ڪندا هئا، جو ٻين جي سمجهه ۾ ته ڪونه ايندو هو، پر هو پاڻ يا هنن جا ڪجهه همخيال دوست ان تي واهه واهه ڪندا هئا. گهڻا

دانشور اهڙا به هئا، جي پاڻ کي عام ماڻهن کان الڳ ۽ عام ماڻهن کان اوچو ڪري پيش ڪندا هئا. هو پنهنجي لکڻين ۾ پين کي اهڙي لهجي ۾ مخاطب، ٿيندا هئا، جهڙي لهجي ۾ ڪو مذهبي پيشوا ممبر تي بيهي مخاطب ٿيندو آهي. هو چوندا هئا: توهانکي هيئن ڪرڻ گهرجي، توهان کي هون ۽ ڪرڻ گهرجي.... توهان هيءَ قرباني ڏيو، توهان هوءَ قرباني ڏيو .... توهان سجاڳ ٿيو، توهان اٿي کڙا ٿيو. ائين ڪونه چوندا هئا ته اسان کي هيئن ڪرڻ گهرجي يا اسان هيءَ قرباني ڏيون يا اچو ته اٿي کڙا ٿيون. انهيءَ نموني هو اهو اثر ڏيڻ چاهيندا هئا ته هو فقط ”چوڻ“ وارا آهن، باقي ”ڪرڻ“ وارا ٻيا آهن. جڏهن ٻهودين جو لشڪري راڄ ٿيو ۽ اهڙن ليکڪن کي آفيسري ته ڏهيو پر ڪلارڪي به ڪانه ملي ۽ هو جسماني پورهيو ۽ مزوري ڪرڻ تي مجبور ٿيا، تڏهن هنن ۾ ڪيترين ئي ڳالهين جو نئون احساس پيدا ٿيو ۽ هنن جي رخ ۾ وڏو فرق اچي ويو آهي. هنن محسوس ڪيو آهي ته جسماني ڪم جو قدر به اوترو ئي ٿيڻ کپي، جيترو دماغي ڪم جو. ٻنهي جي اجورن ۾ فرق نه هجڻ گهرجي. هنن اهو به سوچيو آهي ته هر انسان کي هڪ ڪان وڌيڪ هنر ۽ ڪم سکڻ کپن، ڪي جسماني ۽ ڪي دماغي، جئن هن کي لاڳيتو هڪري قسم جو ڪم ڪرڻ سان ٿڪاوٽ ۽ بيزاري محسوس نه ٿئي. ڪلارڪ ڪهاڻيڪار، ڪلارڪ شاعر، ماستر ڪهاڻيڪار، ماستر شاعر، صحافي ڪهاڻيڪار يا صحافي شاعر بدران، آدرش

جي تقاضا اها آهي ته ماڻهو ڪارڪن ڪهاڻيڪار، ڪارڪن شاعر، گوريلو ڪهاڻيڪار يا گوريلو شاعر بڻجي. اسان جا ڪجھ ليکڪ، گوريلا ڪارڪن بڻجي ويا، ۽ ڪجھ ڪارڪن ۽ گوريلا ليکڪ بڻجي ويا. اهڙا ليکڪ، پيشوا، حاڪم يا بزرگ بڻجي ناصحاڻي يا حاڪماڻي انداز ۾ نصيحت نه ٿا ڪن يا حڪم نه ٿا ڏين، پر پاڻ کي ڪارڪن ۽ عوام مان سمجهي پاڻ کي به شامل ڪري، گڏيل عمل جو سڏڙو ٿا ڏين. اسان جا شاعر، هاڻي اهڙن اصطلاحن ۽ تشبيهن استعمال ڪرڻ کان به پاسو ڪندا آهن، جن جي پس منظر ۾ بي عملي هجي ۽ ان ۾ انسان جي شعوري ۽ عملي جاکوڙ جو دخل نه هجي. هو ائين نه چوندا آهن ته: آخر ته ڪرندو ڦهري ڪوٽ .... پر پڪاريندا آهن ته: اچو ته ڪيرايون ڦهري ڪوٽ. هو ائين نه چوندا آهن ته: اوندهه ويندي ايرندو سورج.... پر پڪاريندا آهن: ڪرڻو آهي اونداهي رات کي روشن. هو اهڙين شين جي تشبيهه ئي نه ڏيندا آهن، جي پنهنجي وس ۽ ارادي جون مالڪ نه آهن. انهن خصوصيتن ڪري هاڻوڪو فلسطيني ساهت، دنيا جي ساهت ۾ مٿاهون مرتبو ٿو رکي .... هـا، سو اسانجي فلسطيني تنظيم جوابي ڪارروائيءَ جو سوچڻ ۾ دير نه ڪئي. رات جو ئي يهودي وسنديءَ تـي ڀـرپور حملو ڪيوسين. پـر ڏسجي ٿـو ته اتي ڪنهن مونکي سڃاڻي ورتـو آهي؛ ۽ هاڻي مونکي روپـوش ٿي ڪم ڪرڻو پوندو، پنهنجي نارنگي ڏرتيءَ خاطر ....

———

۳- سيپٽمبر ۱۹۸۲

ڪاري ڪاوڙ

آمريڪا جي ميامي شهر جي سمنڊ جي ڪناري هڪڙي هوٽل. ويٽلن ۾ رکيو شيدي. ڳچ وڏيڪ شيدين جو اڇي ڪٽو ٽيم. سيني جون نظرون ٽي - وي ءَ تي. خبرون پڙهندڙ جي خبر پڙهڻ: اڄ آرٿر مڪڊوفي ڪيس جي فتوا ٻڌائي وئي....

اها فتوا ٻڌڻ لاءِ ئي ته هيترا شيدي بيتاب ويٺا آهن. فتوا ٻڌي، هنن جا منهن ڳاڙها ٿي وڃن ٿا. منهن ڳاڙهو ٿي وڃڻ ته هڪ چوٽي آهي. هنن جي ڪاري روڏي رنگ تي، ڳاڙهي رنگ جو اچڻ ڪيئن محسوس ڪري سگهبو. ان ڪري هتان جا گورا، هنن جي چهري مان، هنن جي ڪاوڙ معلوم ڪري نه سگهندا آهن. ڪاوڙ جو اثر اکين ۾ به پڌرو ٿيندو آهي. اکيون ڳاڙهيون ٿي وينديون آهن ۽ گهورڻ لڳنديون آهن. پر شيدي، گورن کان ايترو هيسيل ۽ دٻيل هوندا آهن جو ڪڏهن به هنن سان اکيون اکين ۾ ملائي نهاري نه سگهندا آهن، ان ڪري اکين مان به گورا شيدين جي ڪاور محسوس ڪري نه سگهندا آهن. هو ٿا ٿي هو سوچين ٿا ته هنن کي پنهنجي ڪاوڙ ڏيکارڻ جو ڪو

هيو طريقو اختيار ڪرڻو پوندو.

فتوا جي خبر پوري ٿيڻ کان پوءِ هوٽل جو مالڪ، جو بہ شيدي آهي، غصي مان ٻڙڻ ڏياٽي، ٽي-وي بند ڪري ڇڏي ٿو.

”پاڻي چلڪندو آهي، پاڻي اپامندو آهي، پاڻي ڄمي برف جي صورت ۾ سخت ٿي ويندو آهي. تبديليءَ ۾ زندگي آهي، چرپر جيون جو اهڃاڻ آهي.“ هڪڙو شيدي، جو ڪئليفورنيا يونيورسٽيءَ مان سياسي سائنس (Political-Science) ۾ ايم-اي آهي، سو سمنڊ جي ڇولين ڏي ڏسندي چوي ٿو: ”پر ڇا اسين پٿر آهيون، جنهن تي نہ گرمي اثر ڪري نہ سردي. راڄنيتي، پنگتي ۽ گذراني ميدانن ۾ اسان سان هيٺريون ڏاڍايون، زيادتيون ۽ اڻبرابريون آهن، پر اسين پٿر وانگر بيحس آهيون.“

ويٽنام مان هرهڪ جي ذهن جي ٽي-ويءَ جي پردي تي، هن شهر سياسيءَ ۾ سنڌن هر رنگ وارن سان تازو ٿيل ظلمن جون تصويرون ايرڻ لڳن ٿيون:

هڪڙي تصوير.... گورا سپاهي، هڪڙي شيدي ماستر جي گهر تي ڇاپو هڻن ٿا. گهر جي جهاڙو وٺي، سامان ڏانوانڊول ڪيو وڃي ٿو. ماستر کي ماري مـاري اڌمئو بنايو وڃي ٿو. پوءِ پتو پوي ٿو تہ پوليس نشيدار شين جي هڪ سمگلر جي تلاش ۾ غلط ائڊريس تي هن ماستر جي گهر ۾ گهڙي هئي. ماستر ڪورٽ ۾ فرياد ڪري ٿو، پر ڪو داد ڪونہ ٿو ٿئي.

ٻي تصوير.... هڪڙو گورو پوليس وارو، هڪڙي بيگناهه شيدي نوجوان کي گولي هڻي ماري ٿو. ڪورٽ هن کي اهو چئي ڇڏي ٿي ڏئي ته بندوق پنهنجي مان ڇٽي وئي هئي.

ٽين تصوير.... هڪڙو گورو سپاهي، واٽ ويندڙ هڪڙي ٻارهن سالن جي شيدڻ ڇوڪريءَ سان زوريءَ زنا ڪري ٿو. ڪورٽ هن تي ڪيس هلائڻ بدران، سپاهيءَ کي تربيت گاهه (Reformatory) ڏانهن موڪلي ڏئي ٿي.

چوٿين تصوير.... تعليم کاتي جو هڪ شيدي علمدار موٽر لاءِ ورتل ائڊوانس جي قسط وقت اندر ڀري نه ٿو سگهي. هن کي نوڪريءَ مان ڪڍيو وڃي ٿو ۽ ڪيس هلائي قيد جي سزا ڏني ٿي وڃي.

پنجين تصوير.... سوين هزارين شيدي، روزگار جي تلاش ۾ ڀٽڪندا رهن ٿا. انهن کي نوڪرين کان جواب ڏنو ٿو وڃي. پر ويٽنام ۽ ڪيوبا مان آيل پناهگير، جن کي سياسي مقصدن لاءِ هتي پناهه ڏني وئي آهي، تن کي اول نوڪريون ڏنيون وڃن ٿيون. ڀورين گورا، پوءِ پناهگير ۽ پڇاڙيءَ ۾ شيدي، اهو هتي جو سماجي سٽاءُ بڻجي ويو آهي.

تازي تصوير، جنهن جي سلسلي ۾ هينئر هو ڪورٽ جي فتوا ٻڌي چڪا آهن، سا سندن اکين آڏو پئي ڦري.... شيدي موٽر سائيڪل سوار آرٿر مئڪڊوفيءَ کي رستي جي قانون جي ڀڃڪڙي ڪرڻ جي الزام هيٺ روڪيو وڃي ٿو. چار گورا سپاهي، هن کي ايترو مارين ٿا، جو هو مري

وچي ٿو. سپاهي رڪارڊ ۾ ڏيکارين ٿا ته آرٿر مئڪڊوفي، رستي جي حادثي ۾ مئو آهي. شهر جا شيدي احتجاج ڪن ٿا، ۽ حقيقتون ۽ ثابتيون ڪورٽ ۾ پيش ڪن ٿا. ڪيس ٣٩ ڏينهن هلندو رهي ٿو. جج ۽ جيوري وارا سڀ گورا آهن. اڄ ٽي - وي ۽ تي فتوا ٻڌائي وچي ٿي: "چارئي سپاهي بيڏوهي آهن ۽ هنن کي عزت سان آزاد ڪيو ٿو وڃي!"

هن هوٽل ۾ ويٺل، ٻين اهڙين هوٽلن ۾ ويٺل ۽ گهرن ۾ ويٺل شيدين جي دلين ۾، هيءَ خبر ٻڌي، هڪ ئي وقت جوالا مکي ڦاٽي پوي ٿو، اهو جوالا مکي جو ورهين کان يا شايد صدين کان ٻري رهيو هو. هو رستن تي نڪري اچن ٿا ۽ مياميءَ جو سڄو شهر ٻرڻ لڳي ٿو.... نڪاءَ ڦٽاڪا، ڌماڪا، واڪا، رڙيون، ٻيچ ڊاهه، ڦرلٽ، باهيون. باهين سان، رات هوندي، مياميءَ جو شهر ڏينهن جهڙو روشن ٿي وڃي ٿو.... سرڪار جا انگ اکر: ١٦ ماڻهو مئا ٣٥٠ ڦٽيا ۽ ٧٠٠ گرفتار ٿيا.... شيدي مطمئن آهن ته هنن جي ڪاوڙ کي، هنن جي چهرن ۽ اکين مان نه ٿي سڃاتو ويو ته هنن جي ڪاوڙ نئون رنگ اختيار ڪيو آهي، ۽ گورا انهيءَ کوجنا ۾ لڳي ويا آهن ته پتڙ، پاڻي ڪيئن ٿيو!

نيو فيلڊس پبليڪيشنس طرفان جلد شايع ٿيندڙ ڪتاب

آسبر (عاشي جي واپسي) سنڌيڪار: فضل احمد بچاڻي

(The Return of She)

ٽڪل سريت ترتيب ڏيندڙ: ولي رام ولڀ

(اٽليءَ جي مشهور ڪهاڻيڪار البرٽو موراويا جي ڪهاڻين جو مجموعو)

لڏڪار (نجم عباسي جي ڪهاڻين جو مجموعو)

آسڪر والڊ جا خط سنڌيڪار: فضل احمد بچاڻي

De Profundis by Oscar Wilde

قلندر سنڌيڪار: مدد علي سنڌي

(قرة العين جي ڪهاڻين جو مجموعو)

رات وچ ۾ سنڌيڪار: فضل احمد بچاڻي

Death has three lives by Brett Haliday

سپون سنڌيڪار: فضل احمد بچاڻي

(جبران خليل جي مختلف افسانن ۽ مضمونن جو ترجمو)

تصوير جو خون سنڌيڪار: فضل احمد بچاڻي

Picture of Dorian Gray by Oscar Wilde

نيو فيلڊس طرفان ۱۹۸۲ع ۾ شايع ٿيل ۱۲ ڪتابن جو سيٽ ۱۸۴ رپين جي بجاءِ ۱۴۰ رپين ۾.

ڪتاب ۽ مصنف: ۱- فڪر جي آزادي / ابراهيم جويو ۲- غلامن جو پيڙو / دوست محمد پٺي ۳- منهنجو ساگر، منهنجو ساحل ۴- سي ڏي جوين ڏينهن ۵- سي پيڙيون رکين پاڇهہ سين ۶- جپان رس ۷- سانپاهو سمونڊ جو / الطاف شيخ ۸- عاشي ۹- سدارت ۱۰- روح جي ڪولا / فضل احمد بچاڻي ۱۱- درد جا ڏينهن، درد جون راتيون / طارق اشرف ۱۲- سورج هوندي مرجهايل / نجم عباسي.

گهر ويٺي ۱۲ ڪتابن جو سيٽ گهرائي ۴۴ رپين جي بچت ڪريو. ٽپال خرچ ادارو ڀريندو.

نيو فيلڊس جو شايع ٿيل چوٿيهون ۽ پنجٽيهون ڪتاب

درد جا ڏينهن، درد جون راتيون

(طارق اشرف جي ۱۸ ڪهاڻين جو مجموعو)

خوبصورت ٽائيٽل صفحا ۲۸۰ قيمت ۰۰—۲۰ رپيا

سانپاهو سمونڊ جو

(الطاف شيخ جو نئون ۽ دلچسپ سفر نامو)

خوبصورت ٽائيٽل صفحا ۱۹۲ قيمت ۰۰—۱۳ رپيا

گهرائڻ لاءِ لکو: نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد.

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جو شايع ٿيل نئين ڪتاب

جيپان رس

الطاف شيخ

(جپان معلق الطاف شيخ جو بهترين ڪتاب)

خوبصورت ٽائيٽل   قيمت ۱۵ رپيا

نيو فيلڊس پبليڪيشنس کان الطاف شيخ جا هيٺيان ڪتاب گهرائي سگهجن ٿا

۱-	وايون وڻجارن جون	۱۲ رپيا
۲-	منهنجو ساگر، منهنجو ساحل	۱۲ رپيا
۳-	سي ٿي جوين ڏينهن	۱۲ رپيا
۴-	سي ٻيڙيون رکين ٻاجهه سين	۱۲ رپيا
۵-	جپان رس	۱۵ رپيا
٦-	پيار جي گهٽ	۱۰ رپيا
۷-	چا جو ديس ڇا جو وديس	۱۰ رپيا
۸-	ڳالهيون تنهن جپان جون	۱۰ رپيا
۹-	خدا ڏي خط	۱۰ رپيا
۱۰-	ارائونڊ دي ورلڊ	۱۲ رپيا
۱۱-	جاني تہ جهاز ۾	۱۰ رپيا
۱۲-	سانياهو سمونڊ جو	۱۳ رپيا

گهرائڻ لاءِ لکو: نيو فيلڊس پبليڪيشنس

ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد.

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جو شايع ٿيل ستاويهون ڪتاب

غلامن جو ٻيڙو

هي ڪتاب ايرڪ ڪارڊر جي انگريزي ناول "SLAVE SHIP" جو سنڌي ترجمو آهي، جنهن ۾ 1843ع ڌاري ڏکڻ ڪئرولينا کان نڪتل غلامن جي ٻيڙي جيمو بيليشن ۾ وار ڪاندارينڊڙ جهيڙا ۽ مقابلا. غلامن سان ٿيندڙ لڱ ڪاندارينڊڙ واقعا ۽ حادثا، ۽ ٽن انسانن جو خاتمو جنهن ۾ غيور اشانٽي قوم جي جوڙي آڊوڪي جو انت. عياش هاريٽبي جو انجام ۽ دنيا جو مشهور مضمون نويس ۽ صحافي جيڪو غلامن جو واپار بند ڪرائڻ لاءِ زندگيءَ ڪي داءَ تي لائي ٿو ڇڏي سو به غلام خريد ٿو ڪري. معصوميت جو خون ٿيندو ڏسي پاڻ به خون ٿو ڪري. ناول جي شڪل ۾ بيان ڪيل آهن جيڪي هيٺيهينئين وارو پڙهي نه سگهندو ۽ ڏاڍي دل وارو هڪ دفعو ڪتاب هٿ ۾ کڻندو ته شايد بند نه ڪندو جيستائين سڄو ڪتاب پڙهي پورو نه ڪري. هن ناول ۾ طاقت ۽ پاور، ظلم ۽ رحم، عشق ۽ معصوميت، عيش ۽ نشاط، محبت ۽ نفرت، مبادي ۽ منتها جا ڪئين نفسياتي موڙ پڙهندڙ محسوس ڪندو ۽ چند منٽ ويهي ويچار ڪندو.

خوبصورت ٽائيٽل
ڪل صفحا 288
قيمت -/20 رپيا

گهرائڻ لاءِ لکو:
نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد سنڌ.

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جو شايع ٿيل اوڻٽيهون ڪتاب

عاشي (SHE)

* هن ناول ۾، حضرت عيسيٰ جي ولادت کان به گهڻو اڳ جي هڪ پراسرار عورت جو هڪ نرالو داستان سمايل آهي، جيڪا بي پناه قوت، لازوال حسن ۽ غيرمعمولي سياڻپ جي مالڪ هئي——!
* جنهن ڪروڌ ۾ اچي پاڻ پنهنجي محبوب کي قتل ڪيو ۽ پوءِ ڪن صدين تائين هنجو انتظار ڪندي رهي....
۽ جڏهن ڪن صدين کان پوءِ هو وٽس هليو آيو تڏهن زندگي جو اصول بدلجي چڪو هو....!
* مصري قوم کان به گهڻو اڳ جي هڪ پراسرار قوم هن کي "سدا حيات فرمانروا عاشي" جي نالي سان سڏيندي ۽ سندس اطاعت ڪندي هئي——! مگر هنجي صورت ڏسڻ به ڪين نصيب نه ٿي هئي——!
* هوءَ هڪ لاش سان ڳتيل پيرئمڊ ۾ رهندي هئي!
* هي ناول ١٨٨٦ع کان باقاعدي لکن جي تعداد ۾ ڇپبو اچي ۽ هٿون هٿ کپندو اچي. هن ئي ڪتاب جي تتبع (Adaptation) تي دنيا جي مختلف ٻولين ۾ اڪيچار ناول لکيا ويا آهن ۽ فلمون ٺاهيون ويون آهن.

مصنف: هنيري رائڊر هئگرڊ

سنڌيڪار: فضل احمد بچاڻي — گهرائڻ لاءِ لکو:

ڪل صفحا ٤٠٠ — نيو فيلڊس پبليڪيشنس

قيمت 25/- — ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد.

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جا ڇپايل ڪتاب

١-	بين‌الاوامي نون ۽ تنظيم	فيروز احمد	١٢—٠٠
٢-	جيل ۾ ٢٢ مهينا (ڀاڱو ١)	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
٣-	اڌ ملاقات	طارق اشرف	٨—٠٠
٤-	جيل گهاريم جن سان	طارق اشرف	(ختم ٿيل)
٥-	جيل ۾ ٢٢ مهينا (ڀاڱو ٢)	طارق اشرف	٨—٠٠
٦-	زندگيءَ جو تنها مسافر	طارق اشرف	٨—٠٠
٧-	٤ مارچ ۽ سنڌي جوڌا	—	(ختم ٿيل)
٨-	بهترين ڪهاڻيڪارن جون بهترين ڪهاڻيون	مخلف ڪهاڻيڪار	١٢—٠٠
٩-	اونداهي ڌرتي روشن هٿ	آغا سليم	(ختم ٿيل)
١٠-	رات منهنجي روح ۾	غلام نبي مغل	(ختم ٿيل)
١١-	٣٠ سالن جون چونڊ ڪهاڻيون (ڀاڱو ١)	مختلف ڪهاڻيڪار	(ختم ٿيل)
١٢-	ٿڌا چپ (ڪهاڻيون)	ايشور چندر	(ختم ٿيل)
١٣-	واڍيون وڻجارن جون	الطاف شيخ	١٢—٠٠
١٤-	٣٠ سالن جون چونڊ ڪهاڻيون (ڀاڱو ٢)	مخلف ڪهاڻيڪار	١٠—٠٠
١٥-	بندر بازاريون (سفرنامو)	الطاف شيخ	١٢—٠٠
١٦-	شڪليون (خاڪا)	عبدالقادر جوڻيجو	١٠—٠٠
١٧-	يادگار ڪهاڻيون	مخلف ڪهاڻيڪار	١٠—٠٠
١٨-	ٽين دنيا جون ڪهاڻيون	ولي رام ولڀ	١٠—٠٠
١٩-	عظيم ڪهاڻيڪارن جون عظيم ڪهاڻيون	فيروز احمد	١٢—٠٠

٢٠-	دل جو بندر (ناول)	نصير اعجاز	١٢—٠٠
٢١-	دل اندر درياءُ (ڪهاڻيون)	مدد علي سنڌي	١٢—٠٠
٢٢-	رهيل رض (ڪهاڻيون)	ظفر حسن	١٢—٠٠
٢٣-	درد جي خوشبو (ناول)	قاضي خادم	١٨—٠٠
٢٤-	ڪنهن سان سور سليان	فيروز احمد	١٢—٠٠
٢٥-	فڪر جي آزادي	ابراهيم جويو	٢٠—٠٠
٢٦-	منهنجو ساگر، منهنجو ساحل	الطاف شيخ	١٢—٠٠
٢٧-	غلامن جو پيڙهو (ناول)	دوست محمد پٺي	٢٠—٠٠
٢٨-	سي ٿي جوين ڏينهن	الطاف شيخ	١٢—٠٠
٢٩-	عاشي (ناول)	فضل احمد بچاڻي	٢٥—٠٠
٣٠-	سي پيڙيون رکين پاڄهه سين	الطاف شيخ	١٢—٠٠
٣١-	سڌارت	فضل احمد بچاڻي	١٠—٠٠
٣٢-	جپان رس	الطاف شيخ	١٥—٠٠
٣٣-	روح جي ڪولا	گل محمد شاهرضوي ۽ فضل احمد بچاڻي	١٠—٠٠
٣٤-	درد جا ڏينهن، درد جون راتيون	طارق اشرف	٢٠—٠٠
٣٥-	سانپاهو سمونڊ جو	الطاف شيخ	١٣—٠٠

گهرائڻ لاءِ لکو: نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد حيدرآباد، سنڌ.